

De kleine wereld van Piet en Marijcke

P.J. van der Ham

De kleine wereld van Piet en Marijcke

Illusie

'Niet om er afscheid te nemen,
of om mij op reis te begeven,
ben ik het station ingegaan,
maar om tussen mensen te staan
die voor een bestemming leven,
om ergens heen te gaan.'

(Ed Hoornik, 1938)

Colofon

2012 P.J. van der Ham, pjvdham@xs4all.nl

Inhoud

Inleiding	De kleine wereld van Piet en Marijcke	11
	Motivering	11
	Bronnen	11
	Indeling van het boek	12
	Historische verhaallijn met thematische inslag	12
	Bestemming	12
Deel I	Piet	
Hoofdstuk 1.	De grootouders van Piet	13
	De achternamen	13
	Grootouders van der Ham	13
	Grootouders Suijling	14
	Erfenis	15
	Oma Suijling in Overveen en Bloemendaal	16
	Enkhuizen en de Semeins	16
	Steuvi	17
Hoofdstuk 2.	De ouders van Piet	19
	De schooltijd van Arij en Lenie	19
	Soesterberg	19
	De eerste ontmoeting van Arij en Lenie	20
	Medan	21
	Tijdsbeeld	22
	De Elswout apotheek	22
	Oorlog en verzet	23
	Troepentransport	24
	De heenreis	25
	Terugreis	26
	Brieven	26
	Gemoedstoestand van moeder en kinderen	27
	Tante Tine Gimpel	27
	Apotheker en militair	29
	Vrijzinnigheid	29
	De politieke voorkeur van mijn ouders	29
	Het kenmerkende verschil tussen mijn vader en moeder	30
	Huwelijksfeesten	32
	Gesprekken met mijn vader	32
	Het overlijden van mijn vader	33
	Zelfstandig doorgaan	34
	Aruba	34
	Het 'derde' leven van mijn moeder	35
	Casino	36
	Het overlijden van mijn moeder	37
	Tot slot	38

Hoofdstuk 3.	De eerste zes jaren van Piet	39
	Baby	39
	Een bakkie doen	39
	Schuiven met het bed	40
	De meidagen van 1940	41
	Vakanties	41
	Christelijke fröbelschool	42
	De komst van Hanneke	42
	Doop en kerkelijk leven	42
	Verjaardagen	43
	De lagere school	44
 Hoofdstuk 4.	 Herinneringen van een schooljongen	 45
	Inleiding	45
	De nieuwkomers	45
	De Vries, Tullenaar en Barnhoorn	45
	Vier maal Van Wijk	46
	Honnebier, Rijnierse, Lindeman en Houtgraaf	46
	Andere bedrijven	46
	Dokter Bos en Jo Vincent	47
	Horeca	47
	Langeveld en Koelemij	47
	Oud-Overveen en het Ramplaankwartier	47
	Vanzelfsprekende verzuildheid	48
	Oorlogsherinneringen	48
	De Duitsers	49
	Duits gedrag	49
	Andere Tijden	49
	Van Ouds het Raadhuis	50
	Bevrijding	51
	Muziekonderwijs	51
	Het lutherse filmtoestel	51
	Camerons	52
	Julianaschool	52
	Van school gestuurd.	54
 Hoofdstuk 5.	 Het Friese avontuur	 55
	Inleiding	55
	Tante Luus Cappel Hogenberg	55
	Gatsonides en zijn auto	55
	De tocht over de Afsluitdijk via Heereveen naar Oosterwolde	55
	De ontvangst in Oosterwolde	56
	Met zijn allen bij elkaar	56
	De inburgering in Oosterwolde	57
	Naar de lagere school	57
	Oorlog en bevrijding	58
	Heimwee	58
	Kattenkwaad	59
	Goede herinneringen	60

Hoofdstuk 6.	Middelbare schooltijd	63
	Oosterhout en Eindhoven	63
	Zes jaren Coornhert lyceum	63
	Lichamelijke oefening	64
	Mijn eigen kamertje	64
	Voetbal	65
	Honkbal	66
	De geboorte van Heleen	66
	Blindedarmoperatie	67
	Hockey	68
	Rugoperatie	68
	Langzame berusting	69
	Thuisverpleging	69
	Wim van Os en de draaitafel	70
	Roel ten Brink	70
	Gips korset	71
	Effect van de operatie	72
	Eindexamen	72
	Droste	73
	Leger	73
 Hoofdstuk 7.	 Studeren, student en studietijd	 75
	Sociale geografie	75
	Dezelfde studie als Pim	75
	Lid van de USA	75
	Niovides	76
	Roken en drankgebruik	76
	Op kamers in Amsterdam	77
	Anjelijsstraat 50	77
	Sazes	78
	Wereldtentoonstelling in Brussel	79
	Voorlichter/Gids/	79
	Jeune Expo	81
	Het Zuiderzeeplan	82
	Het bezoek van koningin Juliana	82
	Marijcke en de Expo	83
	Logeren en rondleiden	84
	Sociografische Werkgemeenschap	84
	Israël	84
	Geen goede herinnering	85
	Doctoraalscriptie	86
	Gids aan het Gardameer	86
	Topolino	86
	Afstuderen	87

Deel II Marijcke

Hoofdstuk 8.	De grootouders en ouders van Marijcke	89
	De achternamen	89
	Grootouders van het Schip	89
	Opera en wielrennen	89
	Het huis en het huisgezin	91
	De breuk met Rinus	91
	Leven en dood	92
	Grootouders Hanou	93
	Opzitten	94
	Het overlijden van opa en oma Hanou	94
	De boedelscheiding	95
	Met de handschoen getrouwd	95
	Een sportief stel	96
	Verschillende milieus	96
Hoofdstuk 9.	Het Indische verleden van Marijcke	99
	Inleiding	99
	Werken en wonen	100
	Marijcke als baby, peuter en kleuter	100
	Sarangan	102
	Geen groot verlof naar Nederland	103
	Het interneringskamp Tjideng	103
	Erfenis	103
	De herinnering aan haar Indische verleden	104
	Het graf van haar vader in Thailand	104
	Ons bezoek aan Tjideng	106
	Reizen	108
	Verwerking van het verleden	109
	Marijcke van der Ham Hanou fonds	109
Hoofdstuk 10.	Els en Elske	111
	Inleiding	111
	Het laatste jaar in Nederlands Indië	111
	Vechtstraat	111
	Doop en geloofsbelijdenis	112
	Scholen	113
	FAMOS	113
	De banen van Els	114
	De 'mannen' van Els	114
	Academie voor Lichamelijke Opvoeding	115
	Vakanties	117
	Mijn relatie met Els	117
	Nico	117
	De ziekte van Els	119
	De auto	119
	Telefoneren en centrale verwarming	120
	Sigaretten	120
	Het laatste jaar van Els	120
	De crematie van Els	121

Deel III Marijcke en Piet

Hoofdstuk 11.	Verloven, huwelijk en het eerste jaar	123
	Het weerzien met Marijcke	123
	Apennijnen, Florence en de Alpen	123
	De trouwdag	124
	Tommy	125
	Huwelijksreis	129
	Van Oldenbarneveltstraat	129
	Alkoof	130
	Huisdieren	130
	Twee bijzondere incidenten met Marijcke	131
	Karig bestaan	131
	Verhuizen	132
	Opnieuw Anjeliërsstraat	132
Hoofdstuk 12.	Het gezin	133
	De geboorte van Anike	133
	De naam Anike	133
	De geboorte van Michiel	136
	Roerige tijd	137
	Twee is genoeg	137
	Een tweespan	137
	Gelijke behandeling	137
	Eigenzinnigheid van Anike	140
	Erfelijkheid?	140
	Overhaalstraat	140
	Verhuizen	141
	Langswater	141
	Bloemveldlaan	141
	Het gezinsleven	142
	Spelletjes doen	142
	Tuin, sport en dieren	142
	Hangoren	143
	Vakanties	145
	De eerste man op de maan	145
	Voorlezen	146
	Gasoil, een angstig avontuur	146
	Kleuterschool en lagere school	147
	De groenstrook van de Bloemveldlaan	147
	Zelfstudie in Golf Juan	147
	Vrijburglaan 29	147
	27 MC	148
	Het dak op	148
	Gardameer en Meer van St. Croix	148
	Zelfstandig worden van Anike	150
	Zelfstandig worden van Michiel	150
	Testen en afstuderen	150
	Justin	152
	Het ouderlijk huis	155

	Euro Disney	155
	De kleinkinderen	155
Hoofdstuk 13.	Het beroepsleven van Marijcke	157
	Badjuf, gymjuf en hockeymevrouw	157
	Akte Lichamelijke oefening?	158
	Jan Massaro, Hetty Niemeijer en Jan de Bruin	158
	Zenuwen	159
	Van Rijksleerschool naar Haarlemmerhout school	159
	De Haarlemmerhoutschool	160
	Collegialiteit	161
	Mehmet	161
	Wisselse veld	163
	Slechte knieën	164
	Meer bewegen voor ouderen	165
	Bloemendaalse Omni Klub	165
	Druk programma	165
	Afscheid	166
Hoofdstuk 14.	Het beroepsleven van Piet	167
	Sportonderzoek	167
	Zwaaicontact	168
	Promoveren?	168
	Da Costa Kweekschool	168
	Osdorper Schoolgemeenschap	169
	De ervaringen met Henk Vonhoff	169
	Sociale Academie in Amsterdam	170
	Wethouder van D66 in Haarlem	171
	Praathuis	171
	Het college en de collegekamer	171
	Zware portefeuille	172
	Ontdooien	172
	Afscheid van de Haarlemse politiek	174
	Projectontwikkeling	174
	Maatschappelijke heroriëntatie	174
	ROGK	174
	Politieke heroriëntatie	176
	Mijn politieke overstap	177
	Wethouder in Bloemendaal	177
	De fractie en het college	178
	De steun van de PvdA afdeling	178
	Zwart maken	178
	SAN	180
	Dubbele baan	180
	Loco- en waarnemend burgemeester	182
	Kraken en ontruimen	182
	Het vervolg	184
	De rol van Marijcke	185
	Mijn afscheid als wethouder	185

Hoofdstuk 15.	Het sportieve leven van Marijcke en Piet	189
	Voetbal	189
	Hockey	189
	Het eerste kunstgrasveld van Bloemendaal en HBS	193
	Kamperen	193
	Franse les in Cardet	194
	Langlauf	196
	Watersport	198
	Tennisclub De goede mannen	198
Hoofdstuk 16.	Familie en vrienden	201
	Familie	201
	Verjaardagen	201
	Dré en Elisabeth Kraak	206
	Cees en Agaath Bovelander	208
	Ferry en Trudie Lammers	210
	Stijn	210
Hoofdstuk 17.	Buren en andere relaties	213
	De nieuwe huizen in de Vrijburglaan	213
	Pionierstijd	214
	Een goede buur	214
	Het buurthuis	216
	Het sportveld aan de Vrijburglaan	216
	Eerebegraafplaats en 4 Mei	217
	Cees de Jong	219
	Politieke vrienden	220
	Onze plaats in Bloemendaal	220
Hoofdstuk 18.	De laatste periode met Marijcke	223
	Het begin	223
	De diagnose	223
	Geloof in herstel	224
	Marijcke's laatste reis met de camper	225
	Jan Hein en Dai Engel op Corsica	226
	Corsica en Sardinië	226
	Ontkenning van de ziekte	227
	Een gezinsweek op Sicilië	228
	Napels	228
	Pijn	231
	Het einde van de camperreis	231
	Het ziekenhuis	232
	Nieuwe Chemokuur	232
	Roken	233
	Trouwdag Anike en Alex	233
	Pijnbestrijding	233
	Euthanasieverklaring	234
	Het beeld van Lia	235
	Oudjaar 2000	235
	Mantelzorg	236

Dag en nachtverpleging	237
2 februari 2001	237
De begrafenis	238
De verwerking	239

Bijlagen	241
Namenlijst van familie	242

Dankwoord	247
------------------	------------

De 'kleine wereld' van Piet en Marijcke

In 2011 ben ik 75 jaar geworden. Michiel werd 45 en Justin 25 jaar. Ook is het meer dan tien jaar geleden dat Marijcke overleed. Justin, de zoon van Anike, heeft Marijcke goed gekend. Zij paste op hem, las hem voor en leerde hem spelletjes. Zij was een echte oma. Lanta Kee, de dochter van Michiel en Mireille, werd in 2011 zeven jaar en kent Marijcke alleen uit de verhalen van Michiel. En voor Bodhi Muï, de zoon van Michiel en Mireille, is Marijcke al helemaal een fenomeen uit het verleden. Tenzij ik op me neem om over haar, mijzelf, de kinderen, de voorouders en anderen te gaan schrijven. Een boek over mensen, gebeurtenissen en emoties. Wie zijn de mensen waar ik over schrijf en waarom wil ik dat?

Motivering

Onze 'kleine wereld' bestond primair uit de gezinnen waarin Marijcke en ik zijn opgegroeid en het gezin dat wij zelf hebben gesticht. De 'oriëntatie'gezinnen van Marijcke en mij zijn - in mijn beleving - wel te onderscheiden maar niet te scheiden van ons 'procreatie'gezin. Ze lopen in elkaar over. Ook nu nog in mijn herinnering. De familie kent ook zijn eigen geschiedenis die ons leven heeft beïnvloed. Maar er is nog meer. Rondom deze kern van familie en gezin heeft zich veel afgespeeld in structuren waarvan wij deel zijn geweest: de woonbuurt, de school, de sport, de universiteit, het werk, de politiek, en tal van maatschappelijke organisaties. Daarmee is onze 'kleine wereld' steeds gekoppeld aan familierelaties en aan andere relaties.

Ik realiseer mij dat ik zelf niet veel weet van mijn grootouders en eigenlijk ook niet zo veel van mijn eigen ouders en die van Marijcke. Voor dit gebrek aan kennis over het familieverleden zijn een aantal verklaringen. In onze families bestond geen verhalencultuur waarmee informatie van generatie op generatie mondeling werd doorgegeven. Ook speelt mee dat een aantal mannen uit de familie relatief vroeg is gestorven, weinig briefwisseling bewaard is gebleven en veel activiteiten plaatsvonden in en rond de Tweede Wereldoorlog. Bovendien was het ook niet zo gebruikelijk om je ouders en grootouders te bevragen over hun verleden. Zij waren druk met andere zaken of hadden een reden om het verleden met rust te laten.

Door zelf dingen op te schrijven nu ik dat nog kan, voorkom ik dat informatie verloren gaat over het familie- en gezinsleven van Marijcke en mij en de vele relaties van haar en mij met anderen. De waarde daarvan is wellicht betrekkelijk, maar dat weet je pas veel later. Zo merk ik zelf dat ik het jammer vind dat ik relevante informatie over mijn ouders mis, simpelweg omdat ik er destijds niet aan toe was om het na te vragen en in mijn geheugen op te slaan. Dat probeer ik te ondervangen door de hoofdlijnen van het leven van Marijcke en van mij en wat daaraan vooraf ging in onze families in dit boek te registreren.

Bronnen

Mijn belangrijkste bron is mijn geheugen of preciezer gezegd het deel van mijn geheugen waar mijn persoonlijke lotgevallen zijn opgeborgen. Dat wordt in de psychologische literatuur het autobiografische geheugen genoemd. Daarin zijn de persoonlijke herinneringen terug te vinden.¹ Hoe presenteren die herinneringen zich? Ikzelf roep herinneringen vooral op door over gebeurtenissen uit het verleden na te denken. Daarvoor is rust en concentratie nodig. Maar het verschijnt ook spontaan bij het lezen van brieven, artikelen en andere documenten, het bekijken van foto's, films en programma's op de televisie en zelfs door het luisteren naar muziek. Ook gesprekken met familieleden, vrienden, oud-collega's, kennissen en soms wildvreemden, brengen herinneringen binnen over de eigen 'kleine wereld'.

Een andere bron betreft geschreven en gedrukte documenten. Van mijn eerste twee levensjaren is het onmogelijk om uit eigen herinnering te putten. Gelukkig heeft mijn moeder mijn ontwikkeling als baby en kind bijgehouden in mijn babyboek. Bovendien beschreef zij daarbij ook heel vaak de maatschappelijke gebeurtenissen. Daarmee is het babyboek een belangrijke bron geworden van mijn eerste jaren. Ook van latere perioden zijn nog wat brieven en andere documenten bewaard gebleven van mijn ouders en die van Marijcke, net voldoende om delen van hun levens te kunnen beschrijven.

Mijn 'politieke en bestuurlijke' jaren in Haarlem en Bloemendaal zijn goed gedocumenteerd. Ik heb vijftien plakboeken van berichten uit kranten, weekbladen en tijdschriften. Daarnaast heb ik veel speeches bewaard en

zijn een deel van mijn gedachten in artikelen en boeken vastgelegd. Ook lagen er in mijn persoonlijke archief honderden foto's, dia's, fotoboeken, familiefilms en archiefstukken te wachten op meer aandacht. Het was met elkaar boeiend materiaal. Wat ontbrak, was de ordening en beschrijving gezien door mijn bril. Dan komt ook de relatie met andere mensen boven water. Vaak zijn het anekdotische herinneringen, soms hilarisch, soms droevig maar meestal mooi.

Indeling van het boek

Het boek is in drie delen opgebouwd plus een bijlage. Ik begin met mijzelf in deel I, daarna staat Marijcke centraal in deel II, vervolgens beschrijf ik in deel III onze gezamenlijke 'kleine wereld'. Ik heb wel een probleem gehad om mijn politieke activiteiten niet te veel aandacht te geven, terwijl het toch een overheersende invloed heeft gehad op mijn beroepsleven in de periode 1970 tot en met 1994. Daarom heb ik de 'politiek' vooral opgenomen in hoofdstuk 14 dat handelt over mijn beroepsleven. Maar ook in andere hoofdstukken komen politieke relaties soms om de hoek kijken. Het gaat echter steeds om personen die ook Marijcke goed heeft gekend, en gedurende bijna 25 jaar van politieke activiteiten in Haarlem en Bloemendaal ons gezamenlijke leven beïnvloed hebben.

Historische verhaallijn met thematische inslag

Het opschrijven van het verleden is per definitie een historische bezigheid. Ik zou consequent een verhaallijn hebben kunnen kiezen die de tijd volgt. Te beginnen bij de grootouders en eindigend bij de dag van vandaag. Ik heb daar niet voor gekozen omdat tijd en relaties niet steeds gelijk zijn in te delen. Dat is terug te vinden in de opbouw van het boek. Ik heb gekozen voor een mengvorm van een historische en thematische verhaallijn. Noem het schering en inslag zoals bij een weefgetouw. De schering is de verleden tijd en de inslag zijn de verschillende relaties. Aan het eind van het boek is zo het weefsel verwoord van onze 'kleine wereld'².

Bestemming

Het boek is vooral bestemd voor mijn naaste familie, vrienden en kennissen. Maar misschien zijn er meer mensen, die zich herkennen in tijdsbeelden of aansluitende herinneringen.

NOTEN

¹ De psycholoog Douwe Draaisma noemt het autobiografische geheugen: de 'kroniek van ons leven, het dagboek, onze persoonlijke notulen, een lang register dat wij raadplegen'. Deze termen zijn te vinden in zijn boek *Waarom het leven sneller gaat als je oud wordt*, Groningen, 2002, bladzijde 7.

² Het boek bestrijkt de 20^e eeuw. Onze 'kleine wereld' betreft het tijdvak tussen 1936 (mijn geboorte) en 2001 (het overlijden van Marijcke)

05. Het Friese avontuur

Inleiding

Eind februari 1945 zijn mijn broer Pim en ik, en Roel, de zoon van oom Henk en tante Jopie, van Overveen in Noord-Holland naar Oosterwolde in Friesland verhuisd. Zonder onze ouders en zusjes. Pim was toen elf jaar oud, Roel was zeven en ik acht jaar. De huisarts had een medische verklaring ondertekend dat het voor onze gezondheid nodig was om voldoende te eten. Dat was een waar argument. De winterperiode van 1945 heet niet voor niets de 'hongerwinter'. Maar in tegenstelling tot veel andere kinderen in West Nederland leden wij thuis geen honger. Er was dus een andere reden waarom het beter was dat wij zouden verdwijnen naar het Noorden. Mijn vader had als apotheker de beschikking over een telefoon, een zeldzaam communicatiemiddel in oorlogstijd, die hij veelvuldig gebruikte om informatie door te geven van en naar het ondergrondse verzet waar hij deel van uitmaakte. Bovendien had Pim ontdekt dat er illegale wapens waren opgeslagen in de kelder van de Elswout apotheek. Het risico van ontdekking van illegale activiteiten door loslippigheid was daarmee zo groot dat mijn ouders het zekere voor het onzekere namen en ons naar Friesland hebben gestuurd.

Tante Luus Cappel Hogenberg

Waarom naar Friesland? Dat was min of meer toeval. Lutske/Luus Hogenberg is op 3 maart 1916 geboren in Oosterwolde en is daar opgegroeid. Haar ouders hadden een boerderij in Venekoten. Na haar huwelijk met Henk Cappel ging zij wonen op de Rollandslaan in het Haarlemse Ramplaan kwartier waar Cappel een drogisterij exploiteerde in hetzelfde verzorgingsgebied als de Elswout apotheek van mijn vader. Cappel deed al heel vroeg in de oorlog aan verzetswerk, werd verraden en is gefusilleerd. Mijn vader heeft toen tante Luus, zoals zij later voor ons ging heten, geholpen bij de verkoop van de drogisterij. Tante Luus heeft nadien met haar zoon Hennie bij ons in huis gewoond en is later weer ingetrokken bij haar ouders op de boerderij in Venekoten. Mijn ouders wisten dus dat hun twee zoons in Oosterwolde bij haar in goede handen zouden zijn. Zoals ons later bleek ook wel in harde handen want tante Luus was een strenge pleegmoeder, die zich gedurende ons verblijf van vier maanden op een indringende manier met onze opvoeding heeft bemoeid. En soms ging dat op een stevige wijze.

Gatsonides en zijn auto

In februari 1945 was er nog nauwelijks verkeer tussen Friesland en het Westen, zelfs de beurtvaart over het IJsselmeer lag grotendeels stil omdat de beurtschippers bang waren dat hun schip door de Duitsers gevorderd zou worden. Toch was er één man die herhaaldelijk met een auto over de Afsluitdijk kon rijden. Voorzien van door hem zelf vervalste papieren had hij toestemming van de Duitse autoriteiten om heen en terug van Noord-Holland naar Friesland te gaan. Heen met vaak zieke kinderen en terug met graan, aardappels en ander voedsel. Zijn naam is Maus Gatsonides.

Hij is in 1911 in het voormalige Nederlands-Indië geboren, in Den Haag opgegroeid en had een grote passie voor auto's zowel om ze te bouwen als om in te rijden. In de oorlog had hij al snel door dat gebrek aan benzine het einde zou gaan betekenen voor vrachtvervoer en ander transport per auto. Daarom ontwikkelt hij in zijn garage in Haarlem een zogenaamde gasgeneratorauto. Dat is een auto die wordt aangedreven door het verbranden van houtskool en antraciet in een generator. Die werd ingebouwd in de auto zelf en later in een (ronde) aanhangwagen, een soort kachel op wielen. Dit soort auto's leverde Gatsonides ondermeer aan het Provinciaal Energie Bedrijf Noord-Holland voor haar provinciale dienstverlening. Door het succes raakte ook de Duitse Wehrmacht geïnteresseerd. Gatsonides werd verplicht om aan de Duitsers te leveren tegen kostprijs, die - volgens hem - nooit werd uitbetaald. Maar Gatsonides kreeg daardoor wel meer bewegingsvrijheid van de Duitsers die hij benutte voor het transport van goede doelen, zoals onze tocht naar Oosterwolde.¹

De tocht over de Afsluitdijk via Heereveen naar Oosterwolde

Wij zijn heelhuids in Oosterwolde aangekomen na een lange nacht en een spannende rit. Het begon al met het wachten in ons huis in Overveen. Daar waren de ouders van Roel en van ons aanwezig om een laatste blik te werpen op hun vertrekkende kinderen. Iedereen was op van de zenuwen. We konden niet eerder vertrekken dan na het overvliegen van de geallieerde bommenwerpers en jagers die op weg waren om steden in Duitsland te bombarderen. Ook moest de volle maan nog doorbreken.

Het licht van de maan was immers nodig om enigszins veilig de weg naar het Noorden te vinden. Lampen van de auto, als die het deden, konden niet gebruikt worden. Dat was veel te gevaarlijk vanwege de mogelijke beschieting door de geallieerde jagers. Kort voor middernacht was het dan zover. Wij moesten liggen in de achterbak van de bestelwagen, die naast Gatsonides bestuurd werd door een collega chauffeur, de heer Barendrecht. Door een ruitje konden wij zien dat de heren ontspannen de auto bestuurden, gewend aan het rijden in donker door het meedoen aan (nachtelijke) autorally's.

Onderweg werd de auto vaak gedwongen om te stoppen voor een wegversperring. Duitse militairen controleerden de papieren van Gatsonides, beschenen ons met zaklantaarns en vroegen om onze medische verklaringen. Meestal ging het allemaal heel gemoedelijk, zeker als Gatsonides Engelse sigaretten presenteerde die hij in het westen waarschijnlijk had kunnen ruilen tegen Fries voedsel. Achteraf gezien was het net een film; ik herinner mij ook niet dat ik erg bang ben geweest. In Heereveen hebben wij de nacht doorgebracht in een garage aan de vaart. Gatsonides en zijn metgezel kregen een bed, wij moesten in de auto wachten tot het licht zou worden. Zo hebben wij uren doorgebracht, slapend en wat rond kijkend in de garage. In de ochtend vertrokken wij naar Oosterwolde, het begin van een lange periode van vier maanden zonder onze ouders en niet wetend wanneer het avontuur zou eindigen.

De ontvangst in Oosterwolde

Onze eerste ontmoeting in Oosterwolde is met bakker Timmerman en zijn vrouw, lieve mensen die ons vol stoppen met krenten- en suikerbrood. Dat is even anders dan in Overveen. Wij hadden thuis wel geen honger hoeven te lijden maar royaal was het allemaal niet. Wij kregen in die tijd eten uit de gaarkeuken en de wekelijkse delicatessen bestond uit taart gemaakt van suikerbietenpulp. Hier zitten wij in de huiskamer van Timmerman te smullen van de aangeboden lekkernij. Wel kijk ik met een scheef oog naar het dressoir waar foto's staan van mannen in Duitse uniformen. Ik begrijp dat niet, hoe kan dat nou? 'Duitsers zijn fout', werd ons steeds voorgehouden. De vader van Roel was nog kort voor ons vertrek doodziek terug gekomen uit een Duits werkkamp. Tante Luus vertelde ons later hoe dat zat. Mevrouw Timmerman was in Duitsland geboren en woonde al weer lang in Nederland, maar haar broers moesten in de Wehrmacht dienen. Zij was dus zeker niet 'fout'. Bij de bevrijding wordt mevrouw Timmerman

echter opgepakt en kaalgeschoren. Enige tijd daarna is zij gerehabiliteerd. Ik was erg in de war over mevrouw Timmerman. Pas vele jaren later heb ik het allemaal beter leren begrijpen.

Met zijn allen bij elkaar

De vader en moeder van tante Luus werden voor ons meteen Pake (opa) en Beppe (oma). In huis woonden toen naast Sytze Hogenberg en zijn vrouw, tante Luus en Hennie, en twee ongetrouwde zonen, Sytze en Roelof, en een ongetrouwde dochter Roelie. Drie kinderen waren het huis uit: Betje had met haar man een eigen boerderij in Oosterwolde, Antje was getrouwd met een politiemann, en Klaas was werkzaam bij 'de tram'. Hij woonde in een van de tramwoningen bij het nog steeds bestaande stationsgebouw. Ook was er nog een onderduiker uit Norg die Pieter Blauwbroek heette.

Met elkaar waren wij met elf personen in een relatief kleine boerderij. Pake en Beppe hadden een bedstee in de woonkamer, evenals tante Luus en Hennie. Sytze, Roelof en Pieter sliepen in de stal in door strobalen afgebakende slaapplekken, Roelie sliep op zolder en ook wij hadden op zolder een soort bak waarin wij met zijn drieën onze draai moesten vinden. Vooral Roel had het zwaar, die moest middenin liggen met aan weerszijde een broertje van der Ham. Aan de binnenkant van de bak was een wandje waar

De kleine boerderij Venekoten 14 bood onderdak aan elf personen.

achter de muizen hoorbaar bezig waren. In de stal stonden ook nog een stuk of zeven koeien, er liepen poezen rond en in een apart hok zat een varken te wachten tot het geslacht werd, wat door Pake eigenhandig is gedaan. Buiten het huis zorgden kippen voor verse eieren. Een paard ontbrak. Dat werd door Pake geleend van de buurman als het land geploegd of geëgd moest worden.

De leefwereld op de boerderij kende een min of meer gesloten huishouding. De koeien zorgden voor melk, die grotendeels werd verkocht aan de melkfabriek en voor eigen gebruik werd omgezet in een zware pap, klonterig van de tarwe (of haver?) van eigen bodem. De pap kregen wij iedere dag na de aardappelen en groente op ons bord. Ik kan niet zeggen dat wij ons daarover verheugden, maar het was goed voor ons, zei tante Luus. Wij zagen het als een opgave om de klonten door onze keel te krijgen. Meer in ons schik waren wij met het suikerbrood dat iedere zaterdag door de bakker werd geleverd.

Het fornuis zorgt voor kookenergie en voor warmte in de huiskamer, daarbuiten is het koud. Eten doen wij aan een grote tafel met zijn allen dicht bij elkaar. Als de borden leeg zijn gegeten, worden ze opzij geschoven en gaan de hardwerkende mannen met het hoofd in de handen op de tafel een dutje doen, wij moeten dan stil zijn. Verder kent de woonkamer een tikkende klok en een luidspreker van de radiodistributie. Die zendt alleen Duitsgezinde berichten uit, waar weinig naar geluisterd wordt. Het sanitair bestaat uit een waterpomp en een hok om je behoefte te doen. Daarin staat een poepdoos, een bak met deksel, die men hudo noemt en waarvan de inhoud waarschijnlijk hergebruikt werd als mest op het land.

De inburgering in Oosterwolde

Als stadse kinderen liepen wij nog op schoenen, die niet bestand waren tegen vocht en vuil van het boerenerf en van de zandpaden die er toen nog vrijwel overal in Venekoten waren. Er moesten dus klompen komen. Eerst werden wij ingeschreven bij de burgerlijke stand van de gemeente Oosterwolde. Iedereen deed bij binnenkomst zijn klompen uit, terwijl wij met onze schoenen nog aan zaten te wachten tot tante Luus klaar was aan het loket. Kennelijk waren de klompen niet goed uit elkaar te houden zodat sommige bezoekers in de verkeerde klompen schoven. Bij de constatering dat de eigen klompen verdwenen waren, gaf dat iedere keer weer reden tot vloeken en zuchten. Zo leerden wij snel dat je goed op je eigen klompen moest passen nog voor wij ze

daadwerkelijk bezaten. Daarvoor moesten wij eerst naar de klompenmaker in het dorp. Die zocht een passend blok hout uit, daarna werd de maat genomen en dan werd met scherpe instrumenten de juiste vorm uitgestoken. Vervolgens passen en onwennig lopen. Maar het wende snel en al gauw waren wij uiterlijk plattelandskinderen geworden. Gelukkig sprak men in Oosterwolde geen Fries zodat wij ook al snel de taal en de gewoonten van het platteland overnamen en ons als plattelandskinderen gingen gedragen. In onze huidige tijd zou je kunnen spreken over inburgeren. Daar zijn wij voor 'geslaagd'. Ik heb mij in die tijd eigenlijk nooit een buitenstaander gevoeld en wij werden ook niet zo bejegend. Daar heeft onze deelname aan de lagere school zeker sterk aan bijgedragen.

Naar de lagere school

Omdat wij leerplichtig waren moesten wij uiteraard naar de lagere school. Tante Luus koos daarvoor de openbare lagere school die het dichtst bij de boerderij in Venekoten stond. Het werd de zogenaamde tweede openbare school die gevestigd was aan de Snellingerdijk ter hoogte van het Buttingapad.² Het was een echt dorpschooltje met twee klassen in één klaslokaal, een pomp, schoolpleintje en een woonhuis voor de bovenmeester. Dat was de heer Postma, wiens dochter bij Pim in de klas zat. Mede daardoor mochten wij vaak in de middagpauze in het woonhuis overblijven wat ik steeds als heel aangenaam heb ervaren. Wellicht vanwege de herinnering aan ons huis en ouders in Overveen. Ik zat samen met Roel in de tweede klas en wij liepen qua lesstof wat voor op de rest van de klas. Dat had niet te maken met onze intelligentie maar met het verschil in schoolsysteem. In die tijd begon het schooljaar in het Westen in de maand september terwijl men in het Noorden

Onze lagere school aan de Schellingerdijk.

na Pasen met het nieuwe schooljaar startte. Waarschijnlijk had het verschil te maken met het overwegende agrarische karakter van het Noorden. De kinderen werkten in de oogsttijd vaak mee op het land. Ondanks het verschil werden wij door de kinderen uit het dorp niet gezien als 'wijsneuzen'. Althans, ik heb dat niet gehoord of gemerkt.

Oorlog en bevrijding

Van de oorlog en de Duitse bezetting was niet veel te merken. Wel vlogen er geallieerde vliegtuigen over op weg naar Duitsland, die ik graag natekende als mijn bijdrage aan de bevrijding. Verder heb ik weinig oorlogsactiviteiten meegemaakt of Duitse militairen gezien. Van een van de boerderijen in de directe omgeving was bekend dat de boer lid was van de NSB, maar erg veel kwaad heeft dat niet gedaan. Dat valt af te leiden uit het feit dat de drie mannen die mogelijk in aanmerking kwamen voor de Duitse Arbeidsdienst, Sytze, Roelof en Pieter, toch overdag zichtbaar aanwezig waren op de boerderij of op het land. Pas aan het eind van de oorlog herinner ik mij dat wij vanuit ons raam Duitse soldaten konden zien fietsen op weg naar Appelscha. Na enige uren kwam ongeveer de helft weer terug. Volgens tante Luus waren de Duitsers bij Appelscha aangelopen tegen Franse parachutisten en had een deel van hen het niet overleefd, hun lijken dreven in de vaart. Dat moet een paar dagen geweest zijn voor de bevrijding van Oosterwolde op 13 april 1945.

Kort voor de bevrijding trokken de Duitsers zich terug uit Oosterwolde. Pim weet vrij zeker dat hij in een nacht vanuit het zolderraam een stoet Duitse vrachtauto's en fietsende en lopende soldaten heeft gezien over de zandweg voor onze boerderij. Kennelijk hadden de Duitsers een sluiproute

De brug over de Opsterlandse Compagnonsvaart waar de bevrijders op 13 april 1945 Oosterwolde binnenkwamen.

gekozen voor hun aftocht ten zuiden van Appelscha. Van de dag van de bevrijding herinner ik mij dezelfde beelden als op de foto's in het historische archief van Oosterwolde. Wij stonden te wachten aan de overzijde van de vaart. Als eersten arriveerden twee Franse parachutisten in een motor met zijspan en daarna de Canadezen in hun pantserwagens. Die werden uitbundig begroet en voorzien van eieren, die zij rauw opslurpten. Omgekeerd deelden de militairen sigaretten en (keiharde) chocola uit. Er heerste een uitgelaten stemming, klimmen op de voertuigen, niets was te gek. Ook verschenen jonge mannen in een blauwe overall, helm, blauw/oranje gestreepte band met opdruk 'Oranje' om de arm en voorzien van een stengun. Dat waren de vertegenwoordigers van de Binnenlandse strijdkrachten (BS), die eindelijk bovengronds konden opereren. Maar na de bevrijding was er voor hen weinig militaire eer meer te behalen. Toch kwam het allemaal heel stoer over. Ook in de boerderij naast ons hadden wij zo'n strijdkracht die de harten stal van alle meisjes in de omgeving.

Het bevrijdingsfeest werd heel uitgebreid gevierd toen de oorlog ook echt in het hele land was afgelopen. Wij kregen van school de opdracht om hoepels te versieren met papier om daarmee in de optocht mee te lopen. Daarna zijn wij gaan kijken naar een voetbalwedstrijd tussen mannen uit Oosterwolde en mannen die tijdelijk in Oosterwolde verbleven omdat zij eerder uit gevechtsgebieden waren gevlucht, bijvoorbeeld na de slag om Arnhem. Wie er heeft gewonnen, weet ik niet meer.

Heimwee

Vier maanden weg van huis is voor de meeste kinderen een heel lange tijd die niet zonder emotie voorbij gaat. In de maand maart 1945 was er nog wel briefverkeer, daarna werd het vrijwel onmogelijk om brieven naar het Westen te verzenden of te ontvangen. Mijn moeder heeft de schaarse berichten van ons altijd zorgvuldig bewaard. Uit de met potlood geschreven en met vlaggen versierde briefjes van mij citeer ik een aantal zinnen: 'Het is hier wel leuk maar toch niet zo als we dachten', 'Er is een kalf geboren en we willen meteen naar huis', 'We hebben al een paar keer een ei gehad en we moeten om half zeven naar bed', 'Het bevalt ons niets'. Begrijpelijke zinnen, die echter na maart 1945 niet meer bij onze ouders aankwamen.

Pim en ik hebben ons beter aangepast aan de situatie dan Roel, die intens heimwee bleef houden en zienderogen afviel ondanks al het goede eten. Hij is - in tegenstelling

tot mij - na de oorlog nooit meer teruggegaan naar Oosterwolde. Hij wilde over de oorlogstijd ook niet meer praten, zo sterk heeft hij door de heimwee geleden. Een aandoenlijke anekdote over die tijd. Roel was op 2 april jarig. Tante Luus heeft toen - met medeweten van Pim en mij - een zogenaamde verjaardagsbrief van Roel's ouders geschreven met een rijksdaalder om een verjaardagscadeau te kopen. Die brief en het geld heeft Roel gekoesterd. Na de bevrijding van Oosterwolde zijn Roel en ik het dorp ingegaan op zoek naar een cadeau. Hij heeft van het geld een fotolijstje gekocht voor zijn familiefoto. Van het overblijvende deel van de rijksdaalder hebben wij twee glazen ranja kunnen betalen in hotel De Gouden Klok. Een feestelijke viering van zijn verjaardag.

De Gouden Klok, goed voor twee glazen ranja met geld van Roel in 1945.

Kattenkwaad

Na afloop van de oorlog brak letterlijk en figuurlijk de lente door. Het was mooi weer en wij trokken er vaak op uit om onze omgeving te verkennen. Hoewel tante Luus ons nadrukkelijk verbood om over andermans grond te lopen, was het erg aanlokkelijk om de relatief lange weg van onze boerderij naar school af te snijden door dwars door de weilanden te gaan. Klompen over de sloot gooien, springen, soms onder prikkeldraad doorkruipen en dan rennen om niet gezien te worden. Als tante Luus ons toch op vreemd terrein ontdekte, zwaaide er wat, direct naar bed.

In mei 1945 zijn wij met een deel van de klas naar Appelscha gelopen, een soort zelf georganiseerde schoolreis. Het was een warme dag en de tocht was relatief lang. In Appelscha was een natuurswembad maar dat was officieel nog niet opengesteld. Geen nood, een onderdoorgang gemaakt via verwijderd prikkeldraad en wij waren binnen. Tot onze grote verbazing troffen wij daar de hogere klas aan waar Pim in zat. Die klas had een soortgelijk plan bedacht om te gaan zwemmen en zat nu heerlijk te zonnen. Zwempakken hadden zij 'geleend' van het zwembad en die werden weer aan ons uitgeleend. Omdat niemand van ons echt kon zwemmen werd het vooral baden in het zwemwater. Dat heeft maar kort geduurd. Personeel van het zwembad was kennelijk gealarmeerd en wij wisten niet hoe snel wij weg moesten zijn. Half gekleed in zwempak en andere kleding zochten wij een goed heenkomen. Terug naar Oosterwolde, de zwempakken gingen mee en moesten de volgende dag op school worden ingeleverd. Uiteraard na een donderpreek en strafwerk van meester Postma.

In de Opsterlandse Compagnonsvaart heb ik een nat pak gehaald.

1957. Tante Luus danst met mij op het 25 jarige huwelijksfeest van mijn ouders.

Ik heb zelf nog een nat avontuur beleefd dat mij lang zal heugen. Ik was gebiologeerd door het schuitje dat melkbussen van onze kant overzette naar de andere kant van de Opsterlandse Compagnonsvaart. Daar haalde iedere dag een melkwagen de bussen op voor de melkfabriek. Ik weet niet meer waarom ik het aandurfde om op mijn eentje een tochtje te maken met het schuitje. Ik kreeg het gevaarte los van de kant, maar raakte in paniek omdat het ging afdrijven in plaats van naar de overkant te gaan. Ik ben uit het schuitje gestapt en heb het lopend naar de kant gekregen. Gelukkig was het bij de oever zo ondiep dat ik niet kopje onder ben gegaan. Ik kon toen nog niet zwemmen en weet niet wat er van mij geworden zou zijn als de oever niet had meegewerkt. Wel kwam ik drijfnaat thuis, vertelde aan tante Luus een onduidelijk verhaal over in de sloot vallen en kon meteen naar bed. Zonder eten, maar daar heeft Beppe toch nog stiekem voor gezorgd.

Goede herinneringen

Op donderdagavond 21 juni 1945 zijn wij weer terug in Overveen. Een grote veeauto bracht ons via Arnhem waar evacués uit die omgeving werden afgezet naar onze woonplaats. Volgens mijn moeder waren we heel erg aangekomen. Mijn moeder schrijft daar over: 'Pim is een echte boerenjongen geworden'. 'De Friese taal en uitdrukkingen zijn hen niet vreemd'. 'Ze zijn erg gelukkig om weer thuis te zijn'. 'Vrij en allen nog bij elkaar'.

Op bezoek bij Beppe in haar bejaardenwoning in Oosterwolde.

Ik ben later nog een aantal keren terug geweest in Oosterwolde op bezoek bij Pake en Beppe. Eerst op de boerderij in Venekoten, later in hun bejaardenwoning met een grote moestuin waar Pake als van ouds kon blijven genieten van het landwerk. Ik blijf hen herinneren als heel lieve mensen, die hun leven lang hard hebben moeten werken. Tante Luus heeft vele jaren een gelukkig leven gehad met haar partner Henk Weeshof in Schoorl, waar Marijcke en ik vaak op bezoek zijn geweest en op verjaardagen haar broers Klaas en Sytze ontmoetten. Sytze is na de oorlog een boerderij in Drenthe gaan runnen, Klaas is Oosterwolde en zijn beroep trouw gebleven. Betje en Roelof zijn naar Nieuw Zeeland geëmigreerd. Ook de zoon van tante Luus, Hennie heeft daar een bestaan opgebouwd.³

De meeste personen uit de oorlogstijd zijn intussen overleden, zodat ik het moet doen met herinneringen. Oosterwolde is zelf uiterlijk erg veranderd, maar de structuur van het dorp en de sfeer in Venekoten zijn nog grotendeels gelijk gebleven. De boerderij is omgebouwd

De wegen in Venekoten zijn nog weinig veranderd.

tot een aantrekkelijke woning, nu bewoond door Jan Bruin, die zo vriendelijk was om toe te staan deze voor mij zo bijzondere plek te bekijken en te fotograferen. In 2011 is het 66 jaar geleden dat ik als kind ronddoolde in het Friese Oosterwolde. Het blijven goede herinneringen.

De tot woonhuis omgebouwde boerderij Venekoten 14 van Jan Bruin.

Noten

1 Gatsonides verzorgde kindertransporten vaak op verzoek van interkerkelijke organisaties in Haarlem. Soms ging het om joodse kinderen. Hoe mijn vader met hem in contact is gekomen en of en hoeveel hij heeft moeten betalen voor ons transport, heb ik niet kunnen achterhalen. Na de oorlog is Gatsonides doorgegaan als autocoureur en bouwer van instrumenten ten dienste van het verkeer. Hij is onder meer bekend geworden als winnaar in 1953 van de destijds befaamde Rally van Monte Carlo. Aan het eind van zijn leven ontwikkelde zijn bedrijf de bij vele automobilisten berucht geworden apparatuur voor het controleren van de rijsnelheid, de naar hem genoemde Gatsometer. Zijn enerverende leven is onder meer beschreven door Toon Kortooms, *Leven als de bliksem*, Bloemendaal 1995.

2 De school is in 1932 als lagere school gesticht, maar de meeste oudere mensen kennen de school als BLO school en als dagverblijf voor gehandicapten. Het eerste hoofd van de school was de heer Wind, die voor de oorlog naar Assen is gegaan en werd opgevolgd door de heer Postma. De school en het woonhuis van het hoofd zijn gesloopt en worden vervangen door een appartementencomplex. Ontleend aan het artikel 'Oosterwolde 1900-1940' van H. Jager in het blad. *De Gaaste* van de Historische Vereniging Oosterwolde en omstreken, en aan de herinnering van de heer van Weperen uit Oosterwolde, die op deze school heeft gezeten.

3 Emigratie was in de eerste jaren na de oorlog heel normaal. Duizenden Nederlanders zochten werk en hun geluk in Amerika, Canada, Australië en Nieuw Zeeland, vaak in de agrarische sector.

07. Studeren, student en studietijd

Sociale geografie

Ik heb de studierichting sociale geografie gevolgd aan de Universiteit van Amsterdam. De opleiding, die ook wel werd aangeduid met de samentrekking sociografie, was in Amsterdam ondergebracht in de Verenigde Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte en Wis- en Natuurkunde.¹ Een heel brede studie met als nadeel dat er meer sprake was van een algemene ontwikkeling dan van een gerichte academische opleiding. Wel bestond de mogelijkheid om een lesbevoegdheid aardrijkskunde te verwerven soms gecombineerd met geschiedenis. Het beroepsperspectief van de studenten sociale geografie/sociografie liep daarmee uiteen van leraar aardrijkskunde en/of geschiedenis, wetenschapsbeoefenaar, ambtenaar in een bestuursdienst of de politiek ingaan. Wat mijzelf betreft heb ik profijt gehad van de ruime keuzemogelijkheden. Ik heb wetenschappelijk onderzoek gedaan, ben leraar aardrijkskunde geweest, docent sociologie, wethouder, directeur van een brancheorganisatie van huisartsenlaboratoria² en heb nog tal van andere bestuursfuncties bekleed. De algemene ontwikkeling van de opleiding sociografie is voor mij een mooie achtergrond gebleken voor een brede maatschappelijke en politieke beroeps carrière.

Dezelfde studie als Pim

Pim had eerder dan ik zijn oog laten vallen op de studie sociale geografie. Hij was in 1955 via de avondopleiding en een staatsexamen in het bezit gekomen van een diploma HBS-a. Dat bood in die tijd wat minder mogelijkheden om universitair te studeren dan de diploma's gymnasium en HBS-b. Daarom was zijn keuze voor sociale geografie logischer dan die van mij. Pim en ik schelen drie jaar in leeftijd en Pim had in de voorliggende jaren een diploma Hogere Hotelvakschool gehaald en was daarna in het leger bij de Geneeskundige troepen - via de koksschool - sergeant voedingsleer geworden. Vervolgens werkte hij in de horeca in Nederland en Zwitserland en op een schip naar Zuid-Afrika. Maar de horeca bleek niet zijn grote liefde te zijn, daar was hij door diverse ervaringen wel achter gekomen. Daarom zocht hij naar iets totaal anders. Hij vond dat bij de sociale geografie.

Mijn schoolopleiding was vloeiender verlopen en HBS-b bood tal van mogelijkheden om zowel bèta als

alfa studierichtingen te kiezen. Mijn vader had graag gezien dat ik farmacie ging studeren, ikzelf dacht aan bosbouw in Wageningen, daar heb ik mij ook voor opgegeven, maar toen ik het opleidingsprofiel van sociale geografie had gelezen, besloot ik om ook naar Amsterdam te gaan. Die gevoelsmatige keuze kwam voort uit de ervaringen van het laatste jaar Coornhert, waarin duidelijk werd dat mijn belangstelling meer uitging naar maatschappijwetenschappen dan naar exacte studierichtingen.

Het was weinig origineel om mijn oudere broer in zijn keuze te volgen, het bleek later ook wel eens lastig te zijn, maar wij hebben beiden op onze eigen manier en in ons eigen tempo de studie volbracht. Pim was wat meer gemotiveerd om snel af te studeren dan ik. Ik hoefde niet in militaire dienst en kon mij veroorloven om naast mijn studie nog andere dingen te doen. Pim is bijna twee jaar eerder afgestudeerd dan ik. Ik heb daar niet onder geleden. Wel had mijn vader ons vooraf gemeld dat hij Pim en mij op gelijke wijze zou financieren. Toen Pim was afgestudeerd, hield mijn toelage op. Ik heb dat altijd heel logisch gevonden.

Lid van de USA

In 1955 was het vrij gebruikelijk om lid te zijn van een zogenaamde gezelligheidsvereniging voor studenten, die als doel heeft om een noodzakelijke aanvulling te geven op de universitaire vorming. Zo staat het onder meer beschreven in artikel 1 van de statuten van de vereniging Unitas Studiosorum Amstelodamensium, afgekort de USA. Deze studentenvereniging had een neutrale signatuur en kende een gemengde samenstelling van mannen en vrouwen.³ Pim en ik werden lid van de USA, mede op voorspraak van een aantal kennissen van mijn vader die daar goede ervaringen hadden opgedaan. Om lid te kunnen worden van de USA was een kennismakingsperiode verplicht in de vorm van een novitiat. Het belangrijkste verschil met veel andere studentenverenigingen was het kaal scheren van de mannelijke novieten. Bij de USA gebeurde dat niet. Het novitiat bij de USA was een aaneenschakeling van wat in de etnologie wel 'rites de passages' genoemd wordt: de mores van het studentenleven leren kennen, je plaats als ondergeschikte accepteren, een inwijding krijgen in het seksuele leven van

De knokel van Pim als knokelaar (voorzitter) wordt bestudeerd door leden van de Senaat van de USA.

De leden Paul, Kees, Wouter, Koert, Jonkie en Wim zingen in 1962 het Niovideslied ter ere van het huwelijk van Marijcke met mij.

de student, vernederingen en pesterijen weerstaan, en je weerbaar opstellen. In tegenstelling tot de ontgroening van andere verenigingen/corpsen was lichamelijke 'mishandeling' bij de USA uit den boze, al kan het langdurig 'op je krent' moeten zitten daar soms ook wel toe gerekend worden. Maar excessen kwamen bij de USA niet voor.

Niovides

Ik heb het novitiaat niet als onprettig ervaren. Het was een spel van de ouderejaars met de nieuwelingen en tegelijk een soort markt voor de verschillende onderdelen van de vereniging, zoals toneel, cabaret, muziek en sport. Belangrijk waren daarnaast de dispuuten, die binnen de USA colleges werden genoemd. Ouderejaars zochten naar geschikte aanvullingen van hun 'clubje' en het novitiaat was daarvoor een goede kweekvijver. Zo werden Pim en ik opgevoed door leden van Niovides, een college dat was opgericht in 1934, waar de naam naar verwijst. Niovides heeft voor mij een belangrijke rol vervuld als plek van gezelligheid en als ontmoetingsplaats van mensen met verschillende universitaire studierichtingen. Vanuit Niovides zijn een aantal vriendschappen gegroeid, die korter of langer hebben voortbestaan. Ik noem mensen als Hubrecht van der Meulen, Peter Albarda, Kees Bakker, Paul Porcelijn, Jelle Henneman, Peter Petit, Eric Bobbert, Wouter van der Kolk, Koert Jansen, Wim van Pijpen, Dick Treep, Dick la Roy, Jo en Jan Dijkstra, Hugo de Boorder, Herman Klaassen en Jonkie de Miranda. Een aantal van hen is overleden of uit mijn blikveld verdwenen. Ondanks reünies is dat het lot van ouder worden.

Roken en drankgebruik

Bij een 'gezellig'studentenleven in mijn tijd hoorden roken en drankgebruik. Niovides had als bijzonderheid dat gerookt werd met Oud Hollandse stenen pijpen. Of dat erg lekker was, weet ik niet meer. Het was wel stoer en stijlvol: een net jasje aan, baret op je hoofd en een lange pijp in je mond.

Overigens werd er overal gerookt: in de sociëteit, op onze kamers en op allerlei andere plekken. Vooral veel shag en goedkope sigaretten, pijp en op feestdagen sigaren. Gezelligheid ging in die tijd vaak gepaard met ruimtes die blauw zagen van de rook. Je kunt je dat nu nauwelijks nog voorstellen. Dat hoorde er toen bij en niemand stoorde zich eraan. Drinken deden wij in de kroeg van de USA, tijdens zogenaamde kameravonden bij leden van Niovides en bij café Chris in de Tweede Bloemdwarsstraat in de Jordaan.

Uiteraard werd er ook wel eens te veel alcohol gedronken. Mijn vuurdoop van overmatig drankgebruik heb ik gehad op de sociëteit van de USV, de Wageningse zustervereniging van de USA. Vanwege een onderling hockeytoernooi in Wageningen waren wij ingekwartierd bij reünisten van de USV. Ik kreeg een logeerkamer bij een hoogleraar in een mooi huis waar ik mijn slaappullen stalde. Ik heb de kamer die nacht niet gebruikt. Na afloop van de wedstrijden werd op de sociëteit van de USV gedronken uit de wisselbeker. Het was een warme dag geweest en daarmee logisch dat de beker met bier gevuld zou worden. Maar dat was niet het geval; volgens de mores van de Wageningers moest het jenever zijn. Dat heb ik geweten. De beker ging van mond tot mond, het was heel gezellig, met veel zingen en geschreeuw, kortom herrie. Maar de herrie voelde ik de volgende ochtend pas goed in mijn hoofd en mijn maag toen ik mijzelf ontdekte op de zolder van de sociëteit. Volgens ooggetuigen was ik tijdens de dranksessie omgevallen, naar boven gedragen en toegedekt met mijn colbertje (jasje). Ik strompelde naar beneden, kreeg van een ouderejaars een kop koffie en heb de hele dag nodig gehad om weer een beetje bij zinnen te komen. Ik heb nooit meer verlangd naar een dergelijk vorm van dronkenschap.

Op kamers in Amsterdam

Vrijwel vanaf het begin van de studie in 1955 heb ik een kamer gehad in Amsterdam. De eerste kamer was klein, net voldoende voor een bed, een stoel en een tafeltje, gaf uitzicht op het water van de Keizersgracht en het huis lag op steenworp afstand van de Dam. Ik vond het een ideale plek om te voet of op de fiets de Oudemanhuispoort of het Waterlooplein te bereiken, de twee locaties waar de meeste colleges werden gegeven. Maar de kamer zelf bleek onderdeel te zijn van een verhuurcomplex met onduidelijke figuren. De huisbazin, een oudere vrouw, was vanwege een lichamelijke handicap aan een stoel gekluisterd en werd vergezeld door een geestelijk gehandicapte vrouwelijke hulp die haar commando's opvolgde en het huis schoon hield. De commando's schalden door het huis. Als ik wekelijks mijn huur ging betalen, kwam ik via een trap op een kamer waar beide vrouwen zetelden omringd door poezen die mij evenals hun bazen onvriendelijk aanstaarden. Het leek wel wat op een horrorfilm, maar er is nooit iets gebeurd. Omdat de overige bewoners ook niet mijn type waren, heb ik het maar kort uitgehouden op de Keizersgracht 155. De locatie was prachtig centraal in de stad maar de sfeer van het huis was benauwend.

Nioides met baretten en pijpen.

Mijn tweede ervaring met een huurkamer was geheel anders. Ook een kamer met dezelfde afmetingen als op de Keizersgracht, nu in de Kanaalstraat in de Overtuombuurt. Ik was de enige huurder in een arbeiderswoning, waar de man vanwege ziekte thuis verbleef en de vrouw voortdurend poetste. Het toilet was inpandig en ik werd gemaand om s'avonds vooral zachtjes te doen. Mijn kamer had een buitenraam en een raam boven de deur naar de gang die zorgde voor de verlichting op de overloop. Omdat ik mijn slaapritme niet steeds afstemde op dat van mijn hospita, stormde die s'morgens vroeg bij mij naar binnen om mijn gordijnen open te schuiven waarmee de overloop van licht werd voorzien. De eerste keer werd ik overvallen door de actie, maar nadien ging ik ook maar vroeg opstaan om de actie te voorkomen. Dat lukte echter niet steeds vanwege studentikoze verplichtingen in de avond ervoor. Langzaam begon het binnendringen in mijn privé-domein mij te ergeren en ging ik op zoek naar een alternatief.

Anjelijsstraat 50

Vanaf de Keizersgracht had ik mij georiënteerd op de Jordaan, een legendarische volksbuurt ten westen van de Prinsengracht. Ik wandelde vaak naar de Lindengracht om shag en sigaren te kopen bij een Jordanees die veel mensen in de buurt kende. Er hingen in zijn winkeltje raamadvertenties voor de verkoop van allerlei spullen en ook wel eens voor de huur van kamers. Daarom vroeg ik hem om voor mij in de gaten te houden als er zich iets interessants zou aandienen. Vele pakjes shag waren nadien tevergeefs geweest voor mijn zoektocht maar ik bleef

het contact warm houden. Op enig moment vertelde hij dat er een mevrouw in de winkel was geweest die iets onduidelijks had gemeld over kamerverhuur. Hij kende haar adres en ik ben er op af gegaan. Het was Anjelijsstraat 50. Ik belde aan, vertelde mijn verhaal aan een vrouw die mij boven aan de trap te woord stond. Dat bleek mevrouw van Doorn te zijn, van origine een Groningse, die getrouwd was met een weduwnaar uit de Jordaan. Hij had een winkeltje waar petroleum en huisraad werd verkocht en een kelder met bakfietsenverhuur. Zij organiseerde het huishouden inclusief het verhuren van kamers. Zij heeft mij vanaf de trap aangekeken en kennelijk beviel ik haar. Ik kreeg een kamer op de tweede verdieping pal boven hun slaapkamer. Voor vijftig gulden in de maand, inclusief iedere twee weken poetsen en schone lakens.

Het is een langdurige verbintenis geworden. Op 5 november 1956 heb ik mij officieel laten inschrijven in het bevolkingsregister van Amsterdam en met een onderbreking in 1962/1963 heb ik tot november 1963 in de Anjelijsstraat gewoond. Steeds tot grote tevredenheid van de huisbaas en mij. De verhouding was dusdanig dat ik bij het vrijkomen van een andere kamer heb kunnen bepleiten dat een lid van Niovides de kamer mocht huren. Op die manier werd de Anjelijsstraat 50 feitelijk het Niovideshuis, waar achtereenvolgens Wim van Pijpen, Pim, Paul Porcelijn, Kees Bakker, Wouter van der Kolk, Barry Schiff, Peter Petit en Herman Eshuis hun heil hebben gezocht. In de Anjelijsstraat zijn de meesten van ons afgestudeerd, hebben er hun huwelijk voorbereid, zijn een

groot aantal kameravonden van Niovides gehouden, is veel gefeest, gevreeën en gelachen. Een mooie tijd, dankzij de shag van de Lindengracht.

Sazes

Tijdens de excursie in Zuid-Limburg in 1956, waar wij onder leiding van Professor J.P. Bakker verschillende geologische en fysisch geografische verschijnselen uit het Carboon en het Krijt hebben bestudeerd, werd ik benaderd door Wim Moleman, een jaargenoot, of ik er voor voelde om een nieuw Sociografisch dispuut op te richten. Daarvoor waren twee redenen. Binnen de Faculteitsvereniging van de sociografen waren te weinig disputen om iedere student een plaats te geven. Bovendien had hij contact gehad met Hans Ham, een ouderejaars, die meldde dat het Sociografische dispuut, waar hij lid van was, dreigde dood te bloeden vanwege gebrek aan leden. Wim en ik werden het snel met Hans eens dat wij het oude SOF zouden willen omzetten in een nieuw dispuut met een nieuwe naam. Dat werd Sazes, wat staat voor Samengaan zes en vijftig. Ook Eric Bobbert, die ik kende vanuit Niovides, werd bij de oprichting betrokken.

Sazes heeft vele jaren uitstekend gefunctioneerd en veel mensen bewaren goede herinneringen aan de discussieavonden. Wij presenteerden onze scripties aan elkaar, wij wisselden nieuwtjes uit over colleges, tentamens en docenten en bovendien was er steeds veel gezelligheid. Dat laatste kwam mede door het feit dat veel

Op excursie in de Krijtgroeve in Zuid-Limburg in 1956.

leden geen lid waren van een gezelligheidsvereniging en men binnen Sazes min of meer compensatie daarvoor vond.

Uit de veelheid van onderwerpen herinner ik mij de avond waarop Theo Kessler de stelling poneerde dat wij aan geboortebeperving moesten gaan doen, om daarmee te voorkomen dat het natuurgebied Rozenburg/De Beer in Zuid-Holland verloren zou gaan. Een wat vreemde stelling op het eerste gehoor, maar wel een met een diepere achtergrond. Theo was een verwoede verdediger van natuurgebieden, hij ging daar vogels spotten en zag de behoefte van Rotterdam aan nieuwe haven- en industrieterreinen als een bedreiging voor ons welzijn. Ik weet niet meer of Roel den Dunnen, de latere havenwethouder van Rotterdam op die avond aanwezig was, maar Theo kreeg weinig instemming voor zijn stelling. Er werd - in mijn herinnering - wat lacherig over gedaan. Groei van onze economie was 'bon ton'; er waren in die tijd maar weinig geografen die zich druk maakten over ons milieu en de negatieve effecten van havens en industrie. Ik weet zeker dat Theo zich in zijn graf zou omdraaien als hij nu de containerhavens en olieraffinaderijen zou zien in de Rotterdamse agglomeratie (Europoort) die in de plaats zijn gekomen van vroegere landbouwgrond en natuurgebied. Theo was wat milieubeleving betreft letterlijk 'een vroege vogel'.

Wereldtentoonstelling in Brussel

Tussen 17 april tot 19 oktober 1958 werd in de Belgische hoofdstad Brussel een wereldtentoonstelling gehouden met als naam Expo'58. Het was de eerste Wereldtentoonstelling na de Tweede Wereldoorlog en stond daardoor volledig in het teken van het geloof in vrijheid en vooruitgang. De tentoonstelling was opgebouwd op een gebied van 2 km² in het Heizelpark, in het noordwesten van Brussel. Het centrale symbool van de tentoonstelling en tegelijk van de nieuwe tijd was het Atomium, een stalen constructie opgebouwd uit negen gigantische bollen die samen een 165 miljard keer uitvergroot ijzerkristal uitbeelden.⁴

Er deden veel landen mee die ieder een eigen paviljoen hadden, waar zij hun aantrekkelijke kanten lieten zien qua natuurschoon, economie, cultuur en handelsmogelijkheden. Alle gebouwen zijn na afloop afgebroken, met uitzondering van het Atomium en het Amerikaanse paviljoen. Nederland had een indrukwekkend complex gebouwd dat een goed beeld gaf van de

verscheidenheid van de Nederlandse samenleving: van een boerderij met echte koeien en varkens tot de textielindustrie en de Nederlandse Spoorwegen. Relatief veel aandacht kreeg de strijd van Nederland tegen het water. Er was een dijk, een vijzelgemaal en een Waterstaatkoepeel. Daarbinnen had Rijkswaterstaat een golfgoet laten bouwen met een machine die kunstmatig golven produceerde die tegen een kering aansloegen. De kracht van het water werd met behulp van een oscillograaf gemeten. Ook waren er maquettes van de inpoldering van de Zuiderzee, het Deltaplan en de Velsertunnel.

Bij toeval had ik van de Nederlandse bijdrage kennis genomen over het thema water, beveiliging en maatschappelijke ontwikkeling. In de voorafgaande jaren had ik mij uitgebreid verdiept in de technische en economische aspecten van het Deltaplan tijdens het hoorcollege en tentamen van professor Brummelkamp. Ook werd in de studie sociografie uitgebreid aandacht besteed aan de kolonisatie van de ingepolderde Zuiderzee en de ruimtelijke en maatschappelijke problematiek van het 'nieuwe' land. Daarom besloot ik om mijn diensten aan te bieden aan de directie van het Nederlandse paviljoen om mogelijk als voorlichter te fungeren. Ik schreef een brief en ik kreeg de kans om mij te presenteren. Tot mijn eigen verbazing werd ik aangenomen. Ik weet nog steeds niet welke invloed de voorspraak van mr. Röhling, die een hoge Haagse functie bekleedde en een verzetsrelatie van mijn vader was, daarop heeft gehad.

Voorlichter/Gids

Ik werd voor de eerste drie maanden aangenomen samen met Pieter (Piet) Hoogcarspel en Nelly Oosterom. De tweede periode van drie maanden zouden wij vervangen worden door een nieuwe ploeg. Piet Hoogcarspel studeerde voor waterbouwkundig ingenieur in Delft en Nelly was betrokken bij het Waterloopkundige laboratorium in dezelfde stad. De formele leiding van het Nederlandse paviljoen was in handen van een commissaris-generaal en een adjunct commissaris-generaal. Typische ambtelijke termen voor een verder kleine hiërarchische organisatie. Wijzelf hadden inhoudelijk vooral te maken met een aantal ambtenaren van Rijkswaterstaat. Van ons werd voldoende vakkennis verlangd en uitdrukingsvaardigheid in het Nederlands, Engels, Frans en Duits. Voorafgaande aan de tentoonstelling zijn wij met een dienstwagen van Rijkswaterstaat langs een groot aantal objecten gereden, waar wij ons uitgebreid op onze taak georiënteerd hebben.

De koepel van Rijkswaterstaat

Samen met Nelly Oosterom en Pieter (Piet) Hoogcarspel voor onze koepel in 1958.

Justin en ik staan naast Meneer Jacques bij de ingang van het Kröller Müller museum in Otterlo. Hetzelfde beeld stond in 1958 op de Expo in Brussel, op het grasveld naast onze koepel.

Samen met Jan in 1958 bij de oscillograaf van de golfgoot.

Ik heb een lijst gemaakt in vier talen van alle relevante begrippen en daarmee gewapend begon ik als voorlichter/gids met het grote avontuur in Brussel.

De openingstijden van de tentoonstelling waren behoorlijk lang. Veel inhoudelijke vragen werden er niet op ons afgevuurd. Eigenlijk was dat knap frustrerend. De meeste tijd hingen wij wat rond achter onze balie, leidden wij bij grote drukte het publiek letterlijk wat in goede banen, stoften wij onze balie af en gaven wij antwoord op de meest gestelde vragen van het publiek. Die waren in volgorde van aantal: 'waar zijn de dieren?', of op zijn Vlaams 'waar benne de zwintjes?', waar zijn de toiletten? En: 'wie is die man, die op jullie grasveld staat?' Daarmee werd het beeld Meneer Jacques bedoeld van de beeldhouwer Wenckebach. Als wij antwoorden: 'zo maar iemand, een gemiddelde Nederlander', werd er meestal ongelovig gekeken. 'Niet eens jullie koning of minister-president?' Een enkele keer konden wij laten blijken wat wij van de materie wisten. Meestal was dat bij een bezoek van een geïnteresseerde politicus, ambtenaar of journalist. Dat waren de schaarse momenten waarop wij zaten te wachten: een goed gesprek, een interview voor een krant, de radio of zelfs voor de televisie. Nelly heeft mogen meewerken aan een uitgebreide TV uitzending van de Nederlandse televisie, ikzelf mocht een keer voor de Belgische radio uitleggen hoe het Deltaplan in elkaar zat.

Inga uit Joegoslavië en ik in gesprek met de schrijver George Simenon tijdens de Expo'58.

Ook zullen er wel verhalen over ons in kranten gestaan hebben. Helaas was dat te mager om de tijd nuttig door te komen.

Jeune Expo

Al snel kregen wij de kans om ons nuttig te maken buiten het werk waar wij voor waren aangenomen. Op enig moment werden wij aan onze balie verrast door een blonde Argentijnse, die vloeiend Nederlands sprak. Zij heette Marie Louise en was Nederlandse van geboorte. Zij stelde voor om een club op te richten waar alle gidsen en andere jonge medewerkers van de verschillende paviljoens lid van konden worden met als doel elkaar beter te leren kennen. Daarvoor was acquisitie nodig en zij vroeg of wij wilden meehelpen om de organisatie van de grond te tillen. Dat is gebeurd. Vooral Pieter Hoogcarspel heeft veel leden kunnen werven. Hij is tijdens een oprichtingsvergadering ook gekozen als bestuurslid van de vereniging Jeune Expo.

Maar onze activiteiten vielen niet in goede aarde bij de leiding van de Nederlandse paviljoen. Wij waren volgens hen te vaak op pad, hoewel wij er steeds voor zorgden dat onze post bemand bleef. Omdat het doel van Jeune Expo goed paste in de filosofie van de Wereldtentoonstelling (het uitwisselen van kennis en informatie over landen en bewoners), dorst de leiding ons niet te verbieden om actief te zijn voor en in Jeune Expo. Er kwam een boekje met de namen en adressen van alle leden van de vereniging en voor ons brak een tijd aan van een aaneenschakeling van genoegens. Wij kregen als lid van Jeune Expo vaak (informele) uitnodigingen voor evenementen, voorstellingen en party's, die door de verschillende paviljoens georganiseerd werden. Dat was meestal aan het eind van de dag of s'avonds. Zo heb ik in het Amerikaanse theater musicals bezocht en het concert bijgewoond van jazzklarinettist Benny Goodman en zijn bigband.

Ook bekeek ik in mijn vrije tijd alle paviljoens waarbij ik mij uitgebreid liet informeren door collega-gidsen. Ik herinner mij nog het paviljoen van de Belgische Congo, een indrukwekkende tentoonstelling over de vele jaren dat de Congo verbonden was met België. Eerst als privé-eigendom van koning Leopold II en na 1908 als Belgische kolonie. In 1958 was dat nog steeds de status van de Congo. Het paviljoen werd weinig bezocht en de conservator nam alle tijd om mij de geschiedenis en de cultuur van het land uit te leggen. Vooral de vele kunstwerken boeiden mij. Noch hij, noch ik kon vermoeden dat in 1960 de Congo

onafhankelijkheid afdwong van haar kolonisator en een tijd tegemoet ging die nog heftiger en bloederiger zou zijn als de jaren ervoor.⁵

Ik leidde in die tijd twee levens en soms wel drie in een etmaal. Vaak kwam ik slaap te kort om alles bij te kunnen benen. Het was echter een extra onderdeel van een fantastische ervaring, dat ik als student in 1958 mocht verkeren in de wereld van de toekomst en kon ervaren hoe vooral jonge mensen geloofden in elkaars goede wil en in samenwerking van landen uit een groot deel van onze aardbol. De Expo'58 was misschien te kunstmatig en te geforceerd opgezet, maar wel erg inspirerend.

Het Zuiderzeeplan

De Waterstaatkoepel was voorzien van twee trappen en een loopbrug waar je op de oscillograaf de metingen kon bekijken van de kracht van de golven in de golfgoet. Dat was een spectaculair gezicht wat veel bezoekers trok. Vanaf de loopbrug keek je ook uit op de twee maquettes: van het Deltaplan en van de inpolderingen van de vroegere Zuiderzee. Voor de Zuiderzee hadden technici van Rijkswaterstaat een pompsysteem ontworpen waarmee het mogelijk was om de Zuiderzee te tonen voor de inpoldering en de IJsselmeerpolders na de drooglegging. Beurtelings zee, dan weer land gevolgd door zee. Een prachtige manier om het karakteristieke beeld van de oude zee en het nieuwe land te laten zien. Maar dan moet het pompsysteem wel werken. Ongeveer twee weken na de officiële opening van het Nederlandse paviljoen door minister president Willem Drees raakte de pomp het spoor bijster. Er werd wel water in de Zuiderzee gepompt, maar niet meer eruit. Dat was natuurlijk niet de bedoeling. Daarom kwam de ontwerper van het pompsysteem naar Brussel om het euvel te verhelpen. Dat lukte de eerste keer, maar kort daarna was het weer raak. Na drie maal tevergeefs repareren gaf men de moed op. Op ons voorstel werden de ingepolderde delen groen geverfd en bleef er een spaarbekken over van het IJsselmeer met water. Dat was in ieder geval de werkelijkheid.

De vele bezoekers creëerden in het Zuiderzeeplan echter een andere werkelijkheid. Zij zagen het spaarbekken als een fonteinbak waar je muntjes ingooit om daarmee je geluk veilig te stellen ('three coins in the fountain'). Wie er mee is begonnen en wanneer? Op enig moment begon het regenen van de munten. De 'lol' van de bezoekers was om de munt precies in het spaarbekken te krijgen. Vaak lukte dat net niet en kwam de munt terecht in de

Noordoostpolder, Oostelijk Flevoland of op het oude land. Bij inspectie onzerzijds bleek het merendeel van de munten afkomstig te zijn uit Nederland en België en verder uit alle denkbare landen van de wereld. Iedere avond visten wij de munten uit de voormalige Zuiderzee, deden de Belgische en Nederlandse munten in onze 'bier'pot en de overige munten in een plastic zak. De volgende dag werden de 'buitenlanders' weer in het spaarbekken gestort zodat de bezoekers werden aangemoedigd om hun geluk te beproeven met het werpen van kleingeld. Onze directie heeft het fenomeen met lede ogen aangezien. Men greep niet in. Wellicht heeft het bezoek van de toenmalige koningin-moeder van België daar aan bijgedragen. Zij werd rondgeleid door de commissaris generaal, was heel geïnteresseerd en tot onze grote vreugde pakte zij uit haar tasje een portemonnee, haalde daar een paar muntjes uit en wierp die vanaf de loopbrug in het Zuiderzeeplan. Dankzij de Belgische koningin-moeder hebben wij nadien veelvuldig Belgisch bier kunnen drinken.

Het bezoek van koningin Juliana

Lang van tevoren werd het bezoek van koningin Juliana voorbereid. Het was de eerste keer dat ik geconfronteerd werd met de eisen van de Rijksvoorlichtingsdienst, het Kabinet van de koningin en aangevuld met door de directie van het paviljoen opgestelde regels voor een koninklijk bezoek. Ik denk dat wij wel een maand lang hebben gerepeteerd op wat ons te wachten stond en hoe wij ons moesten gedragen. Essentieel was dat ieder op zijn post aanwezig moest zijn en pas vragen mocht beantwoorden als de directie het antwoord niet wist. Ook was vastgelegd dat de persfotografen maar op een beperkt aantal aangewezen plekken plaatjes mochten schieten van Hare Majesteit.

Maar daar hebben zij zich niets van aangetrokken. Ieder van hen was op zoek naar een exclusieve foto en die krijg je niet als je op een rij moet staan om te fotograferen. Vanuit onze centrale positie in de Waterstaatkoepel konden wij zien dat de fotografen zich als spreeuwen verspreidden over het terrein en posities innamen op plekken die niet waren afgesproken. Dat was ondermeer op en bij de dijk, waar de mannen van de boerderij toezicht hielden. Omdat de overmacht van fotografen te groot dreigde te worden, besloten Pieter en ik hen een handje te helpen. Toen ik een fotograaf de weg versperde, dreigde hij mij met zijn camera op mijn hoofd te slaan. Ik pakte hem beet en samen rolden wij over het talud van de dijk, terwijl Hare Majesteit boven ons over de dijk schreed. Mijn tegenstander bleek een

belangrijke functie te hebben in de Belgische perswereld. Uit woede over de in zijn ogen schandelijke bejegening verzamelde hij alle persfotografen voor het naambord bij de ingang van het Nederlandse paviljoen, waar een van hen een foto maakte van de stakende fotografen. Die foto stond de volgende dag in veel kranten. Daarin werd ook gemeld dat de fotografen waren geslagen en mishandeld. Dat was niet zo, maar het werd wel een grote rel. Er kwam een officieel onderzoek en wij werden gehoord. Wij kregen geen berisping en dachten dat de zaak daarmee met een sisser was afgelopen. Pas veel later kwamen wij er achter dat wij bij een slotfeest van alle medewerkers niet waren uitgenodigd. Een van onze opvolgers heeft daarover nog een brief aan de directie geschreven maar geen antwoord gekregen. Ik denk dat na Jeune Expo en het Zuiderzeeplan, het bezoek van Juliana aan het Nederlandse paviljoen ons de das om heeft gedaan. Zonder argumentatie en een beetje slinks zijn wij toch nog 'veroordeeld'. Overigens heb ik later Juliana nog uitgebreid mogen begroeten bij haar bezoek aan Haarlem in 1972. Ik heb het niet met haar gehad over het Brusselse incident.

Marijcke en de Expo

Ik heb Marijcke voor het eerst ontmoet op de Expo in 1958. Zij had in die tijd een vriend, André van Reissen, die zijn militaire dienst als officier had uitgediend en tijdelijk werk zocht op de Expo. Ik ontmoette hem tijdens het Oranjefeest op de Nederlandse club in Brussel ter ere van de verjaardag van koningin Juliana. Hij was in militair uniform gekleed, toonde zich communicatief heel vaardig en was snel onderdeel van het Nederlandse Expo gezelschap. Het lukte hem om op het tentoonstellingsterrein een baan te vinden, eerst als chauffeur/gids van een fietstaxi, later als fotograaf die kiekjes maakte van passanten. Het leverde hem voldoende geld op om van te leven en bovendien kwam hij zo in het bezit van een perskaart waarmee hij zich vele voordelen kon verschaffen, zoals gratis vervoer en toegang tot evenementen waar hij zich voordeed als persfotograaf. Marijcke beschikte in die tijd ook over een perskaart omdat zij sportverslagen maakte voor het dagblad Het Vrije Volk. Beiden zwierven over het Expo terrein terwijl ik moest werken. Op een van de avonden van haar bezoek is het ons gelukt om zonder kaartjes maar dankzij het vlotte verhaal van André met zijn vieren een theatervoorstelling bij te wonen in het Amerikaanse paviljoen. André met Marijcke en ik met Nelly, mijn collega-voorlichter. Wij zaten op een van de eerste rijen vlak achter prins Reinier van Monaco met prinses Gracia (voorheen filmster Grace Kelly). Dat vonden wij toen heel spannend en belangrijk. Ik vond

Marijcke op de Expo in 1958.

Marijcke een aantrekkelijke vrouw maar zij noch ik hadden oog voor elkaar. Het heeft tot begin 1961 geduurd voor ik Marijcke weer heb ontmoet. Zie verder hoofdstuk 11.

Logeren en rondleiden

Pieter Hoogcarspel en ik hadden samen een appartement op de Avenue Mutsaert 39 in Strombeek, op loopafstand van het Heizelpark. Omdat het appartement naast een gemeenschappelijke woonkamer twee slaapkamers had, kon het veelvuldig gebruikt worden voor logeerpartijen van familie en vrienden. Zo was er vrijwel steeds bezoek in ons appartement, zowel van Pieter als van mij. Ik weet dat nog van Paul Porcelijn, Wim van Os, Hanneke en van Pim, die samen met Damme Jaarsma op zijn Puch motorfiets naar Brussel is gereden. Ook leidde ik vaak familie en bekenden rond op de Expo en in het Nederlandse paviljoen. Het tastbare bewijs daarvan zijn ondermeer de smalfilmopnames die mijn ouders tijdens een bezoek aan Brussel hebben gemaakt. Vijftig jaar later, in 2008, heb ik de smalfilms laten omzetten op een DVD.⁶

Overigens ben ik na mijn werktijd in het Nederlandse paviljoen nadien nog vele malen op de Expo geweest. Vanwege mijn kennis van zaken was het niet moeilijk om gids te worden op een bus van de Cebuto, een reisbureau van busondernemingen dat vanuit Nederland dagtochten verzorgde naar Brussel. Voor dag en dauw opstaan, naar Brussel reizen, een tot twee uur rondleiden en daarna wachten tot circa elf uur in de avond om de terugtocht naar Haarlem te ondernemen. Een tijd die ik opvulde door paviljoens te bekijken, bekenden op te zoeken en te dansen op het speciale feestterrein van de Expo, Belgique Joyeuse. Dat werden lange dagen. Meestal maakte ik twee dagtochten per week, maar het werden er ook wel eens meer. Een slopende tijd, van studeren kwam niet veel. Ik realiseerde mij nauwelijks dat ik daar mee bezig was.

Sociografische Werkgemeenschap

Interessant is echter dat ik tijdens mijn werk in de Waterstaatkoepel gevraagd ben of ik er voor zou voelen om kandidaat-assistent te worden van Professor H.D. De Vries Reilingh op de Sociografische Werkgemeenschap. De vraag kwam van Suus van der Meulen die de functie al bekleedde en naar een collega zocht. Ik moest dan wel eerst mijn kandidaatsexamen halen. Dat is medio 1959 gebeurd en ik trad half september 1959 in dienst van de Universiteit van Amsterdam. Dat heb ik ongeveer anderhalf jaar gedaan. Een halve werkweek, een werkplek in het

gebouw aan het Waterlooplein, veel administratie en verder een onduidelijke opdracht om dia's te verzamelen voor het college landbeschrijving van De Vries Reilingh over Oostenrijk. Zijn vraag was specifiek gericht op afbeeldingen van hekken en andere afrasteringen op het platteland. Hoe kom je daaraan? Eigenlijk wist ik niet goed hoe ik met de vraag moest omgaan. Uiteindelijk lukte het om van een particulier wat dia's te lenen, maar het was allemaal niet erg florissant en niet tot genoegen van De Vries Reilingh. Achteraf gezien verbaas ik mij er over dat ik in die tijd niet genoeg initiatief heb getoond. Ik bezat zelf geen goede camera, ik had die echter kunnen kopen of lenen en zelf de dia's in Oostenrijk kunnen maken. Later heb ik dat veelvuldig gedaan - tijdens gezinsvakanties - voor mijn eigen lessen aardrijkskunde op de Da Costa kweekschool in Bloemendaal.

Israël

Een positief punt in die tijd was de studiereis van een maand naar Israël in mei 1960. Onder leiding van Joop Ellemers zijn wij met een bus door het land getrokken. Joop Ellemers kende Israël goed omdat hij getrouwd is met een Israëliëse en zijn proefschrift heeft gewijd aan Israël. Wij hebben niet alleen veel gezien van het Bijbelse Palestina (Betlehem, Meer van Galilea, Dode Zee, Jeruzalem e.d.) en van de nieuwe nederzettingen en stadswijken in het nieuwe land, maar werden vooral goed geïnformeerd over de verschillende maatschappelijke en politieke processen. Ook een verblijf in een kibboets waar wij aan het werk werden gezet, heeft indruk gemaakt. Met elkaar een heel interessante ervaring waar ik nog steeds op teer bij de beoordeling van de huidige problematiek tussen Israël en de Palestijnen. Ik herinner mij nog goed dat de problemen ook toen al bestonden en eigenlijk niet bespreekbaar waren met onze Israëliëse gastheren. Maar de problematiek is nu veel grimmiger geworden, toen overheerste bij mij de waardering voor de kracht waarmee de Joodse staat was ontstaan en werd verdedigd. Nu kijk ik daar genuanceerder tegen aan. Na veertig jaar is de problematiek verhevigd en de oplossing verder weg dan toen. Overigens heb ik naar aanleiding van de reis een artikel geschreven over Israël in het Geografisch Tijdschrift. Dat is nu vijftig jaar geleden, in die halve eeuw is er veel veranderd.⁷

De grote groep aankomende sociografen en sociologen in Israël in mei 1960.

Geen goede herinnering

Ik zat op de Sociografische Werkgemeenschap in 'hoog'gezelschap van de hoogleraar De Vries Reilingh en de toekomstige hoogleraren Heinemeyer, Kruijer, Ellemers en Steigenga, die nog bezig waren om wetenschappelijk carrière te maken en als lector of wetenschappelijk medewerker betrokken waren bij de opleiding. Maar ik voelde mij niet op mijn gemak in die tijd. Dat lag niet aan bovengenoemde personen. Ik kon echter hun wijze van denken niet steeds volgen en eigenlijk beviel de administratieve functie mij niet. Ik heb wel goede herinneringen aan de samenwerking met Suus en later met Hedy d'Ancona en Wouter Gortzak, die even als ik hun maatschappelijke en politieke loopbaan begonnen zijn als ondergeschikte van De Vries Reilingh. Na de

enerverende Expo tijd beschouw ik dit anderhalf jaar als een minder geslaagde periode in mijn leven. Daar heeft zeker ook aan bijgedragen dat mijn eerste echte grote liefde die tijd is stuk gelopen. Dat is zo hard angekommen dat ik maandenlang aan niets anders kon denken dan aan het waarom en hoe het nu verder met mij moest. Dat blokkeerde mijn studieprestaties en nam het plezier weg van het studeren en het studentenleven. Ik heb er lang over gedaan om mijn draai weer te vinden.

Doctoraalscriptie

De Nederlandsche Reisvereniging (NRV) verzorgde in de naoorlogse jaren de vakantie van haar leden en bovendien verleende zij ook nog andere diensten op vakantiegebied voor niet-leden. In de herfst van 1959 kreeg de Sociografische werkgemeenschap van de NRV de vraag voorgelegd om onderzoek te doen naar de mogelijkheden om het ledental te vergroten. De NRV was vooral populair bij het meer ontwikkelde deel van de bevolking en wilde haar ledenbestand graag uitbreiden met wat toen heette de geschoolde arbeiders. De Sociografische werkgemeenschap heeft de geboden gelegenheid aangenomen als afstudeerscriptie voor een aantal doctoraalstudenten. Vier studenten, Pim, Chris Baks, Wim Moleman en ik vormden een werkgroep en waren bereid om de vraag van de NRV te onderzoeken.

In goed overleg met de opdrachtgever hebben wij de vraag verruimd en 'vertaald' in de volgende wetenschappelijke probleemstelling: 'Bestaat er verschil in het vakantiepatroon van de ongeschoolde arbeider, de geschoolde arbeider en de lagere employé?' Aan het beantwoorden van de vraag en de probleemstelling is tot juni 1961 gewerkt, ruim anderhalf jaar. In die periode analyseerden wij het probleem door het bestuderen van literatuur, daarna werd een steekproef van 350 personen getrokken onder de genoemde categorieën, gevolgd door mondelinge vraaggesprekken. De gesprekken werden, behalve door onszelf, uitgevoerd door een tiental medestudenten in de sociologie en de sociografie. Daarvoor had de NRV een budget beschikbaar gesteld. Na verwerking van de gegevens begon het schrijven van de hoofdstukken en het bespreken van de resultaten.

Het sluitstuk betrof de samenstelling van het rapport en het uittypen van de tekst. Dat laatste was een soort werk waar wij niet erg bedreven in waren. Nu kan een ongeoefende 'typist' met een tekstverwerkingsprogramma alle mogelijke fouten eenvoudig corrigeren. Toen was dat een tijdrovende ergernis. Gelukkig is de moeder van Marijcke, met wie ik toen al verkering had, ons bijgesprongen. Els Hanou was een ervaren stenotypiste, die in haar vrije tijd - maar wel door de NRV gehonoreerd - voor ons het rapport heeft uitgetypt. Als beoordeling van onze doctoraalscriptie kregen wij in juni 1961 van De Vries Reilingh het predikaat goed en kon de NRV beschikken over een groot aantal gegevens dat zeker is gebruikt voor een ontwikkelingsstrategie (als die term toen al bestond). Achteraf gezien zijn de resultaten niet erg opzienbarend, maar dat geldt voor veel van dit soort onderzoeken.

Jammer genoeg heeft geen van ons vieren de moeite genomen om over de resultaten van het onderzoek een artikel te schrijven in een vakblad, waarmee de resultaten beter bereikbaar geworden zouden zijn. Ieder van ons was blij met de beoordeling en richtte zich op de eindstreep: het doctoraalexamen. Ikzelf heb het onderzoek vele jaren later gebruikt in mijn boek over Vogelenzang.⁸

Gids aan het Gardameer

In de zomers van 1960 en 1961 verbleef ik als reisleader veelvuldig in de Duitse Eifel en het Italiaanse Gardameer. Niet voor de NRV maar voor de Cebuto, een reisbureau dat centraal werkte voor veel Nederlandse busmaatschappijen. Wat wij in ons onderzoek van de NRV hadden vastgesteld kon ik zo in de praktijk toetsen. Veel van mijn passagiers waren arbeiders of employees, die zich lieten rijden naar een voor die tijd relatief verre bestemming. De mooiste zomer voor mij was 1961, toen ik een vaste standplaats in Torbole aan het Gardameer kreeg in hotel Goethe. Iedere week reed ik met een Italiaanse bus uit Riva naar Innsbruck in Oostenrijk waar ik mensen en koffers wisselde met een Nederlandse bus, die in anderhalve dag de reis maakte van Nederland naar Innsbruck en terug. Vanuit Torbole maakte ik tripjes rond het Gardameer, bezocht de operavoorstellingen in het Romeinse amfitheater van Verona en besteedde een dag aan de hoogtenpunten van Venetië. Het was niet alleen een heerlijk ontspannen tijd maar bovendien financieel erg winstgevend. Ik had een vaste vergoeding van de Cebuto, maar 'schnabbelde' nog bij met provisies, fooien en de opbrengst van foto's die ik van de mensen maakte. Ik had bovendien gratis 'kost en inwoning' en werd veelvuldig vrij gehouden door de reizigers. Een mooier scenario is nauwelijks denkbaar. Van het verdiende geld heb ik een deel van mijn studie betaald. Ook kon ik mij de weelde permitteren van een eigen auto.

Topolino

In het voorjaar van 1961 kocht ik een tweedehands Fiat 500. Dat was een zogenaamde tweezitter met een open kap, die in Nederland vlo werd genoemd en in Italië muisje (topolino). Ik betaalde 1750 gulden voor een goed onderhouden grijs exemplaar van drie jaar oud, waar ik veel plezier aan heb beleefd. Toen bekend werd dat de Cebuto mij Torbole als standplaats had toegewezen besloot ik om met de topolino naar Italië te reizen. Paul Porcelijn had wel zin om mij te vergezellen en zo zochten wij de Duitse autobahn op, wat enig risico met zich meebracht omdat de snelheid van de topolino niet was

opgewassen tegen die van de Volkswagen 'kevers' en de Mercedessen. Bovendien kregen wij nog twee leuke banden, maar wij zijn er gekomen. Paul zette zijn tentje op in een naburige camping en voor mij begon het werk als reisleader. Ik heb de auto laten inspecteren door een plaatselijke garage, die er een tweetonige toeter op heeft gezet. De dubbele toon was eigenlijk bedoeld voor het rijden in de bergen maar klonk ook wel stoer langs het meer. Studentikoze lol waar je de blits mee kon maken. Het heeft mij wel een bekeuring gekost van de plaatselijke carabinieri (politie). Na afloop van het vakantieseizoen en mijn werk voor de Cebuto hebben Marijcke en ik in de topolino onze verlovingstocht gemaakt naar Toscane. De auto is ons trouw gebleven tot na ons huwelijk in 1962 (zie verder hoofdstuk 11).

Afstuderen

Mijn afstuderen viel in de eerste jaren van ons huwelijk. Een aantal aspecten zijn opgenomen in hoofdstuk 11 en 14. Ik beperk mij hier tot mijn doctoraal examen. Ik heb het mijzelf niet gemakkelijk gemaakt door naast sociografie en sociologie als derde afstudeervak economie te kiezen. Voor de opleiding economie moest ik colleges lopen bij de Juridische Faculteit omdat ik daar - in tegenstelling tot bij de Economische Faculteit - een geïntegreerd vakpakket kon kiezen. Zo kwam ik onder het gehoor van Professor J.E.Andriessen, die uitgebreid inging op de economische aspecten van de Europese eenwording. Kennelijk was hij zo goed op de hoogte van de nationale en internationale economie dat hij gevraagd werd om voor de CHU minister van economische zaken te worden in het kabinet Marijnen. Hij werd opgevolgd door A. Heertje, die in mijn tijd nog lector was, maar later een spraakmakende hoogleraar is geworden.

Voor Heertje heb ik een scriptie geschreven over Overheidsbeleid en wetenschap. Het bestond uit twee delen: historische vormen van overheidsbeleid in West Europa, en het hedendaagse overheidsbeleid en de taak van de wetenschap. Het was geen puur economische verhandeling, maar - zoals ik toen schreef - 'wilde ik mij bewust bewegen op het randgebied van de economische en de sociale wetenschappen. Achteraf gelezen (wel bijna vijftig jaar later!) valt het mij op dat ik ook toen al grote belangstelling had voor zaken als beleid, overheid, bestuur, planning en de wetenschappelijke ondersteuning ervan. Het zijn de ingrediënten geworden van mijn latere beroepsleven. Veel onderdelen uit mijn skriptie vind ik na vijftig jaar nog interessant genoeg om na te lezen.

Hotel Goethe in Torbole.

Romeo en ik voor een van de Italiaanse touringbussen uit Riva.

Overigens heb ik het examen in november 1963 met goed gevolg bij De Vries Reilingh, Hofstra en Heertje afgelegd. Wel een half jaar later dan nodig was geweest doordat een andere hoogleraar, Professor Bakker - op volstrekt autoritaire wijze - mij en andere studenten gedwongen had om voorafgaande aan het doctoraal nog een extra tentamen fysische geografie te doen, terwijl ik dat vak nu juist had ingeruild tegen economie. Daarmee heeft mijn doctoraal examen wel een nare bijsmaak gekregen, die ook na vijftig jaar nog niet is weggespoeld.

Noten

1 De vereniging van twee faculteiten had te maken met de verschillende vakken die wij moesten bestuderen. Geschiedenis, volkenkunde en sociografie zijn typische alfa vakken, terwijl geologie, bodemkunde en meteorologie bèta vakken zijn. Later kwam daar nog economische geografie bij op de Economische Faculteit, sociologie op de Politiek Sociale Faculteit en economie op de Juridische Faculteit. Bijzonder in die tijd was het bestaan van de Sociografische Werkgemeenschap, een uiting van de Amsterdamse School voor Sociografie. Het is nu een achterhaald fenomeen, opgegaan in de afdeling Geografie en Planologie van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

2 Samenwerkende Artsenlaboratoria in Nederland (SAN).

3 Toonaangevend waren in de studentensteden de zogenoemde corpsen, bijvoorbeeld het Amsterdamse Studenten Corps in Amsterdam. Naast het corps en de USA waren er in Amsterdam onder meer een rooms-katholieke en een gereformeerde gezelligheidsvereniging voor mannen, drie vrouwelijke studentenverenigingen en verder een groot aantal categorale clubs.

4 Wikipeda

5 Zie David van Reybrouck, *Congo, een geschiedenis*, 2010

6 In 2008, vijftig jaar na de Expo'58, is in Zoetermeer een tentoonstelling gehouden over de wereldtentoonstelling in Brussel. Peter Wever was nog niet geboren in 1958, is gepromoveerd arts en heeft als hobby om alles te weten en te verzamelen over deze Wereldtentoonstelling. Hij was niet alleen een van de initiatiefnemers van de tentoonstelling in Zoetermeer, maar nodigde oud-medewerkers van het Nederlandse paviljoen uit voor een reünie. Dat hebben wij in 2009 herhaald in Hoorn in het Affichemuseum ter ere van een tentoonstelling over affiches die over de Wereldtentoonstelling in Brussel zijn gemaakt. Tijdens beide bijeenkomsten werden herinneringen opgehaald, oude foto's bekeken en ervaringen uitgewisseld. Het was op zich een sensatie om mensen vijftig jaar ouder nog te herkennen. In Hoorn heb ik de DVD gepresenteerd.

7 P.J. van der Ham, "Veranderd gelaat van Israël", *Geografisch Tijdschrift*, augustus 1961, bladzijde 156 e.v.

8 P.J. van der Ham, *Vogelenzang. Een eigenzinnig dorp in de gemeente Bloemendaal*, Haarlem, 2006, bladzijde 89.

09. Het indische verleden van Marijcke

Inleiding

Marijcke is in Nederlands-Indië geboren. Om precies te zijn op 12 maart 1938 in het Darmo ziekenhuis in Soerabaja. Haar officiële voornamen Else Marijcke zijn terug te vinden in het Familieboekje van de Burgerlijke Stand van de gemeente Amsterdam. Verder is het boekje leeg. Broertjes of zusjes zijn er niet gekomen. Vóór Marijcke heeft haar moeder een aantal vroege miskramen gehad waardoor de geboorte van Marijcke door haar ouders als een 'wonder' werd beleefd. Door de biologische problematiek en het uitbreken van de Tweede Wereld Oorlog in zuidoost Azië is Marijcke enig kind gebleven.

Na de onverhoedse aanval op Pearl Harbor in december 1941 waarbij de Japanners de Pacific-vloot van Amerika grotendeels buiten gevecht stelden, vielen zij in januari 1942 ook Nederlands-Indië binnen. Piet Hanou was als Nederlands burger en dienstplichtig militair opgeroepen voor militaire dienst. Hij moest dienen bij de landmacht als landstroomsoldaat. Erg voorbereid op de oorlog was hij niet, hij had zijn basistraining in augustus 1938 gehad en daar is het bij gebleven. Na de gewonnen slag in de Javazee op 27 februari 1942 gingen de Japanners op drie plaatsen aan de noordkust van Java aan land. Het KNIL leger waar Piet deel van uit maakte was niet opgewassen tegen de Japanse overmacht. Van zijn gevechtshandelingen is niets bekend. Op 8 maart 1942 capituleerde Nederland.

Piet is door de Japanners in Bandoeng krijgsgevangen gemaakt en later via Tjilatjap, Batavia en Singapore overgebracht naar Thailand om te werken aan de Birma spoorweg.¹ Daar is hij op 17 oktober 1943 aan ziekte (natte beriberi) en andere ontberingen overleden.² Dat gebeurde in het noodhospitaal van het kamp Chungkai waar hij ook begraven is.³ Het heeft bijna twee jaar geduurd voordat Marijcke en haar moeder het overlijden van Piet te horen kregen. Zij waren geïnterneerd in verschillende Jappenkampen voor vrouwen en kinderen, als laatste in Tjideng in Batavia. Pas in september 1945 toen de internering van Tjideng werd opgeheven, werd duidelijk dat Marijcke haar vader had verloren en Els weduwe was geworden. Dat feit heeft grote invloed gehad op hun beider ontwikkeling. Zij waren in Tjideng al op elkaar aangewezen, maar het verlies van Piet zou hen levenslang aan elkaar binden.

Piet Hanou saluerend als KNIL militair.

Piet op het kantoor van de Jasumy.

Het woonhuis van Piet en Els in de Bilitonstraat 38 in Soerabaja.

'Koloniale' groepsfoto in het huis van Piet en Els met bedienden op de achtergrond.

Het geboortetelegram aan opa en oma Hanou in 1938.

Werken en wonen

Piet had als procuratiehouder bij de NV Java Sumatra Handelmaatschappij (Jasumy) een goede baan met een passend salaris. Daar kon het gezin Hanou goed van rondkomen. Dat blijkt onder meer uit het soort woning, de aankleding en de partijtjes met vrienden. De langste tijd hebben ze gewoond in de Bilitonstraat 38 in Soerabaja. Het huis was voor Hollandse begrippen ruim maar niet extreem rijk uitgerust. Een goede middenstandswoning zoals er in tal van steden in Nederlands-Indië te vinden waren. Waarschijnlijk werd het huis gehuurd door de werkgever van Piet. Hoewel Els als secretaresse voor haar huwelijk steeds heeft gewerkt en dat ook na de oorlog is blijven doen, was dat niet het geval in de eerste jaren van haar huwelijk en na de geboorte van Marijcke. Els kon het leven leiden van de echtgenote van de 'toean blanda' (Hollandse meneer) omringd door personeel. Vergelijkbaar met mijn moeder in haar Indische jaren. Toch wordt hieraan in de brieven nauwelijks aandacht besteed. Kennelijk was dat vanzelfsprekend of vonden zij het een beetje gênant om zichzelf als 'koloniaal' te portretteren. Op de foto's zien wij de bedienden wel afgebeeld.

Marijcke's vader moest vaak voor de zaak op pad. Uit een brief van 25 januari 1940 gericht aan zijn ouders in Amsterdam lees ik dat hij voor een dienstreis maandenlang in Telok Betong⁴ op Zuid Sumatra verbleef. Daar was hij door de Jasumy heen gestuurd om orde op zaken te stellen in verband met een mogelijke fraude bij de pepervoorraden. 'Ik ging eind november oorspronkelijk slechts voor een paar dagen naar Sumatra, doch dat is een paar maanden geworden. Er was hier namelijk een tekort in de pepervoorraden ter waarde van fl. 40.000 en ik moet trachten uit te zoeken waar het allemaal gebleven is. Ik ben namelijk de enige bij de Jasumy die nog een beetje verstand van boekhouden heeft, daarvandaan ben ik de pisang', schrijft hij. Els en Marijcke moesten noodgedwongen in die tijd in Soerabaja op Java blijven, negen honderd kilometer van hem vandaan. Wel waren zij met kerst en oudjaar 'over- gekomen'. Dat wijst op een prima regeling van de Jasumy voor een belangrijke employee.

Marijcke als baby, peuter en kleuter

Marijcke moet een erg mooie tijd gehad hebben als baby en peuter. Dat valt af te leiden van de vele foto's die van haar zijn gemaakt rondom het woonhuis in Soerabaja. Uit die tijd zijn ook een aantal brieven bewaard gebleven die Els en Piet gestuurd hebben aan de familie van het Schip

Moeder Els en dochter Marijcke in 1938.

Vader Piet en Marijcke in 1938.

Marijcke in het zwembad met haar moeder.

Marijcke in wagentje getrokken door haar vader.

Piet Hanou op een knol in Sarangan in 1937.

Marijcke op een paardje in de bergen van Sarangan.

Een gelukkig, volledig gezin, voor hoelang nog?

en Dirk van het Schip in de Vechtstraat in Amsterdam. In de meeste brieven wordt de groei van Marijcke in detail beschreven. Een voorbeeld: 'De kleine groeit goed. Eerst kreeg ze Omnia als bijvoeding, maar de dokter heeft dat veranderd in Nutricia karnemelk. Omnia schijnt voor Indië een beetje te vet te zijn. Koeienmelk geven ze hier haast nooit.' Ook Piet schrijft over Marijcke: 'De kleine meid maakt het hier uitstekend hoor. Indië is een prachtig land voor kleine kinderen. Ze zijn hier natuurlijk veel meer buiten dan in Holland. Wij kunnen ons bij 90 graden (fahrenheit) in de schaduw haast niet voorstellen dat het in Holland zo koud is.' Opvallend is ook het vragen van Els aan haar moeder om babykleden van de Bijenkorf te sturen omdat in Nederlands Indië het assortiment te beperkt en de prijs te hoog is. Ik zie een zorgzame moeder die niet veel meer om handen had dan de zorg voor haar kind en het schrijven van brieven aan haar ouders en broers.

Sarangan

De Jasumy was echter niet erg scheutig met het toestaan van lange vakanties, een weekje was het maximum. In de brieven van Els en Piet en op de foto's wordt vaak de naam Sarangan genoemd. Sarangan is een pittoresk bergoord op 1287 meter vlak bij Soerakarta (Solo) en een stuk ten westen van Soerabaja. Het is een van de vulkanische gebieden van Oost Java, waarvan het Tenggergebergte met de nog werkende vulkaan Bromo het bekendste is. Sarangan was voor Piet en Els een geliefd oord vanwege de koele berglucht en het schilderachtige kratermeer Telaga Pasir. Daar zijn zij vóór de geboorte van Marijcke en ook daarna vaak geweest.

In een brief van april 1937 beschrijft Els hoe je in Sarangan moest komen. 'Je rijdt eerst met de trein naar Madioen. Dan ga je met een taxi de bergen in. Je komt plotseling voor zulke steile hellingen te staan, dat je een heel goede auto moet hebben om naar boven te komen naar je hotel'. 'Het klimaat is er schitterend, we hebben veel gewandeld en op bergpaardjes gereden'. 'Piet vindt het prachtig om op zo'n knol te zitten. Die verhuren de inlanders daar per uur. Je rijdt er mee heel steil naar boven en langs diepe ravijnen'. 'Boven wonen haast uitsluitend Duitsers die daar hotels hebben of een boerderij. Ze komen uit Beieren en hebben vaak prachtige Duitse herders'. Uit de foto's blijkt dat ook Marijcke in Sarangan geweest moet zijn. Op onze derde Indonesië reis (zie hierna) zijn wij heel dicht in de buurt van Sarangan geweest - in Sangiran in het prehistorische museum -, maar Marijcke kon zich niets herinneren van de paardjes en de uitstapjes met haar ouders. Zij moet toen goed drie jaar oud zijn geweest.

Geen groot verlof naar Nederland

De beperkte vakanties die de Jasumy toestond hingen samen met het groot verlof naar Nederland. Volgens plan zou het gezin Hanou in 1942 voor groot verlof naar Nederland hebben mogen reizen. In een brief van 22 april 1940, kort voor het uitbreken van de oorlog in Nederland, zijn Piet en Els nog optimistisch. 'Er is inmiddels al weer heel wat gebeurd in Europa. Wij kijken natuurlijk in spanning uit wat dat allemaal worden zal. Hier maken wij nog niet zo'n kwade kans, alleen als de Jappen hier mochten komen, dat zou lelijk worden.' Helaas is dat wel gebeurd. De bezetting van Nederland maakte terugkeer naar Nederland onmogelijk en de Japanse inval in Nederlands-Indië in 1942 zette het aangename, onbezorgde leven van het gezin Hanou op zijn kop. Marijcke had net de kleuterleeftijd bereikt toen haar vader en moeder van elkaar gescheiden werden en zij een langdurige kamptijd tegemoet ging. Het volstrekt andere leven dat zou komen, heeft zij zich op dat moment niet kunnen voorstellen.

Het interneringskamp Tjideng

Marijcke vertelde - net als haar moeder - weinig over haar kampleven. Bij vlagen kwamen er beelden over het leven in het kamp Tjideng: dagelijks buigen voor de kampleiding, nauwelijks ruimte om te kunnen slapen, ziekte van haar moeder, eten van ongedierte, straf voor overtreding door de kampbewakers, haat en nijd tussen de moeders, maar ook spelen met andere kinderen, geïmproviseerd onderwijs en andere leuke dingen. Het zijn vaak beschreven verhalen van volwassenen over hun kindertijd in Jappenkampen. Een mengeling van angst, spanning, ziekte, avontuur en weemoed, waarbij niet alles even slecht was.⁵

Er zijn weinig brieven te vinden van moeder Els over het kampleven en de toestand van haar dochter Marijcke, met uitzondering van een met potlood geschreven briefje van 13 september 1945 gericht aan haar echtgenoot Piet, die zij aanduidt met zijn troetelnaam Peijel. Het handschrift verradt dat zij in grote haast heeft moeten schrijven. 'Hoewel ik niet weet of je nog leeft, schrijf ik je dit briefje gauw, We hebben een kwartier de tijd gekregen om naar Thailand en Holland te schrijven. Else Marijcke en ik maken het goed. Marijcke is groot, dik en sterk geworden, heeft haast niet geleden onder het kampleven. Ze maakt het uitstekend. Ik heb twee maal bacillaire dysenterie gehad, maar maak het goed, maar mager. Er is hier erg veel haast bij, ze roepen al van buiten. We hebben wel honger gehad maar nu is het eten uitstekend. De bezetting is

nog hier. Heel veel liefs en veel pakkerds en zoenen. Els en Marijcke.' Dit ontroerende bericht was gestuurd aan P. H. Hanou per adres P. O. W. camps 2 in Thailand en weer teruggestuurd aan de afzender Els Hanou per adres Privelli 99 in Batavia, het kampadres waar Els en Marijcke ook na de bevrijding nog tijdelijk moesten verblijven. Kort daarna kreeg Els het bericht dat Piet niet meer leefde.

Medio 1946 vertrokken Els en Marijcke met de boot "Johan de Witt" naar Nederland om zich voorgoed in ons land te vestigen. Daar wachtte hen een teleurstellende ervaring. Een deel van de spullen die zij hadden kunnen meenemen uit Indië werd op de kade in Amsterdam gestolen. Een eigen woning was niet beschikbaar, daarvoor was de woningnood in Nederland te groot. Wel werden zij liefderijk opgevangen door opa en oma van het Schip in de Vechtstraat 42 in Amsterdam, waar zij lang hebben moeten inwonen.

Erfenis

De ouders van Marijcke waren in gemeenschap van goederen getrouwd. Omdat haar vader was overleden diende er 'een inventarisatie, scheiding en deling plaats te vinden van de goederen die beiden bezaten'. Vanwege de oorlog en de internering in Japanse kampen kon de afhandeling van hun nalatenschap pas na de oorlog in Nederland plaats vinden. Dat is op 13 mei 1949 gebeurd ten overstaan van notaris Jacob van Hasselt in Amsterdam. In de akte lees ik niet alleen de naam van Marijcke's moeder Els, maar ook die van haar grootvader van vaders kant, Lambertus Petrus Hanou. Die was de toeziende voogd van Marijcke, die volgens het Burgerlijk Wetboek de minderjarige Marijcke moest vertegenwoordigen, 'voor zover de belangen van de minderjarige in strijd zijn met die van de moedervoogdes', aldus de akte. Deze volgens de wet voorgeschreven plaats van de grootvader van Marijcke heeft Els altijd dwars gezeten, zij zag dat als een vorm van betutteling, een nodeloze controle van *haar* moederschap over *haar* kind. Maar de wet is onverbiddelijk en de notaris heeft daar naar te handelen. Marijcke was waarschijnlijk zelf nog te jong om de spanning tussen haar moeder en haar grootvader te merken. Zij heeft later een goede relatie opgebouwd met haar grootouders Hanou, zij het minder warm dan met haar opa en oma van het Schip.

Overigens was er nog een juridisch probleem met het vaststellen van de inhoud van de nalatenschap. Er was geen testament en er kon door Els- vanwege de oorlogsomstandigheden - ook niet voldaan worden aan

de wettelijke eis om een inventarisatie te overleggen van de zogenaamde inboedel. Dat is in goed overleg tussen Els en haar schoonvader opgelost door akkoord te gaan met een uitspraak van de kantonrechter over het gemeenschappelijke bezit van Els en haar man bij diens overlijden. Er bleek een spaarbankboekje van de Rijkspostspaarbank Batavia te zijn en aandelen Shell en Anaconda. Daar tegenover stonden nog wat schulden die werden afgelost. In totaal bedroeg de erfenis 8.528,87 gulden, voor die tijd geen onaardig bedrag. Marijcke kreeg daarvan 2.132,22 gulden. Dat werd op een spaarbankboekje gezet van de Rijkspostspaarbank waar zij pas op de datum van haar meerderjarigheid over kon beschikken.

Haar Indische geld heeft zij goed besteed. Toen Marijcke en ik in 1961 verloofden, woonde zij met haar moeder in een appartement aan de Rozengracht 114 twee hoog. Op de begane grond was een meubelzaak gevestigd die Drilling heette en degelijke en tegelijk mooie meubels verkocht. Daar hebben wij onze eerste meubels aangeschaft: een eikenhouten werktafel, een bureaustoel, een schommelstoel en een fraaie teakhouten demontabele boekenkast van het merk Rezo. Die kast is steeds opgezet in onze verschillende woonkamers in de Van Oldenbarneveltstraat, de Overhaalstraat, Langswater, Bloemveldlaan en Vrijburglaan. Het is een tijdloze boekenkast met wellicht een beetje Indische uitstraling. En daarmee is de cirkel weer rond. Een familiebezit dat terug gaat naar de Indische jaren van Marijcke en haar ouders.

De herinnering aan haar Indische verleden

In juni 1993 hebben Marijcke en ik aan de hand van het boek *De lange omweg naar Santiago* van Cees Nootenboom een lange vakantiereis gemaakt naar Spanje: via de Pyreneeën, naar Barcelona (waar de tas van Marijcke met al haar spullen werd gestolen), naar Valencia, Madrid, de Picos, Asturias en weer naar de Pyreneeën. Met de auto en de tent. Terug in Frankrijk aan de kust van Les Landes regende het zo heftig dat wij besloten om een hotelkamer te zoeken, die wij vonden in Capbreton boven een aardige kroeg met restaurant. In een rustig hoekje van het restaurant filosofeerden wij over een volgend reisdoel. Ik stelde Marijcke voor om een bezoek te gaan brengen aan het graf van haar vader in Thailand en haar geboortehuis en kamp op Java. Ik heb zelden een emotionelere reactie van Marijcke meegemaakt dan toen. Zij barstte in een huilbui uit die maar niet ophield. Ze wilde overal naar toe maar niet naar Indonesië. Ik weet nog dat

ik tegen haar zei: 'we hoeven toch niet, het is maar een idee'. Marijcke was er toen nog niet aan toe om op zoek te gaan naar haar Indische verleden en ik heb er niet verder op aangedrongen. Een jaar later kwam zij zelf met het voorstel om een dergelijke reis te gaan maken. Wij boekten een vlucht bij Thai Airlines en hebben tussen 22 december 1994 en 20 januari 1995 onze eerste rondreis door Thailand en Indonesië gemaakt.

Het graf van haar vader in Thailand

Het bezoek aan het graf van haar vader in Thailand kende de meeste emoties. Na een lange vliegreis en een toeristisch bezoek aan Bangkok namen wij eind december 1994 de bus naar Kanchanaburi en vonden een onderkomen in River Kwai Lodge, een eenvoudig hotelletje aan de River Kwai. Daar huurden wij de volgende dag fietsen en gingen in de bloedhitte op weg naar Chungkai aan de andere kant van de rivier. Via een fietspontje staken wij de rivier over en daarna was het nog een relatief korte afstand naar de begraafplaats Chungkai.

Op deze begraafplaats die de naam Ereveld draagt, liggen ongeveer 1750 slachtoffers van de Birma spoorlijn begraven, mannen van verschillende nationaliteit, vooral uit Amerika, Australië, Engeland en Nederland. De begraafplaats was in het verleden soberder, het bestond slechts uit een kale vlakte met houten kruisen zoals er honderden zijn in Europa en Azië. Over de begrafenis van Piet Hanou zijn wij geïnformeerd door met potlood geschreven aantekeningen in zijn bewaard gebleven rijbewijs. Daarin staan de namen van de mensen die aanwezig waren bij de begrafenis, in totaal 24 personen. Een Engels katholieke geestelijke heeft voor hem gebeden en verder zien wij vooral Nederlandse namen, waaronder die van H. Cohen, een militaire maat waarmee Piet sinds de mobilisatie in 1941 steeds heeft opgetrokken.

Cohen heeft na de oorlog een brief gestuurd aan Els over de details van het ziekbed en het overlijden van Piet. Daaruit wordt het volgende geciteerd. 'Op 17 oktober 1943 's middags om drie uur Jappentijd, dus nog voor zijn verjaardag (27 oktober) is hij heengegaan. De dagen tevoren was hij zeer opgewekt, fris van geest en kranig ondanks de hinder, die hij af en toe had van zijn ziekte.' 'Ikzelf en de heer Hardeman, een zeer liberaal doch godsdienstig protestante onderwijzer hebben nog een paar avonden voor zijn dood met hem gesproken over religieuze onderwerpen en ik kan u met de hand op het hart verzekeren dat hij in dit opzicht volkomen geestelijk

De begraafplaats Chungkai, december 1994

De River Kwai, herinnering aan het verleden.

Met de fiets over de River Kwai naar Chungkai.

Zitten bij het graf van haar vader.

De grafsteen van Piet Hanou met orchideeën en lotusbloemen op rij B-11 van vak 9.

rustig is heengegaan, in mijn armen.’ ‘Uiteraard ben ik bij de begrafenis aanwezig geweest, nog dezelfde dag om half zes ‘s middags, was drager en heb ook namens u als zijn intiemste vriend gesproken. Er was veel belangstelling.’ ‘Wij zullen Piet, die ik als mijzelf heb leren kennen, een 100 karaats jongen, nooit vergeten.’

De begraafplaats ziet er nu prachtig uit, een Ereveld waardig. Het wordt prima onderhouden mede door de financiële steun van de Nederlandse Oorlogsgravenstichting. Van die organisatie hadden wij ook de precieze plaats gekregen van het graf van Piet Hanou: vak 9, rij B-11. Eenmaal door de toegangspoort gelopen was het zoeken begonnen. Vanaf dat moment kwamen de emoties bij Marijcke los. Ik realiseerde mij tegelijk dat onder al die grafstenen even zovele trieste geschiedenissen verborgen zijn. Het blijft echter heel aangrijpend om tussen hen de naam P.H. Hanou te lezen op de prachtige plaat die iedere grafsteen bedekt, een plaat die zoals later bleek vrijwel dagelijks wordt gepoetst. Wat doe je na zo veel jaren van onbekendheid met het graf? Huilen, kijken, rustig gaan zitten en wat staren en mediteren. ⁶

Omdat het zondag was hadden wij er niet aan gedacht om bloemen mee te nemen. Tot onze verbazing kwam een Thais meisje ons ‘storen’ met twee gele bloemen, die zij van de buiten de begraafplaats aanwezige struiken had geplukt. Een vindingrijke gedachte die echter niet zonder bijbedoeling was. Ik zocht naar vijf bath in mijn portemonnee en gaf haar dat geld, waarop zij in het engels riep: ‘no five bath, ten! Die heb ik haar maar gegeven, zaken zijn zaken, ook op een begraafplaats. Een wonderlijk contrast met onze emoties. Wij hebben toen zelf ook maar een trosje rode bloemen ‘geleend’ van de aanwezige boompjes op de begraafplaats en op de plaat van Piet Hanou gelegd.

De volgende dag zijn wij weer naar het graf gegaan. Nu voorzien van eigen bloemen. In een bloemenzaak in Kanchanaburi kochten wij twee langwerpige boeketten, een van orchideeën en een van lotusbloemen, die wij op de grafsteen hebben gelegd. Vooraf had een Thaise werkman de grafplaat van Piet Hanou nog eens extra gepoetst. De plaat en de bloemen zagen er prachtig uit. Wij besloten vervolgens om in de schaduw van een boom ons meegebrachte voedsel te nuttigen en uiteraard moest Marijcke ook een sigaretje roken. Zo brachten wij in alle rust een klein half uur door. Wij wilden nog eenmaal afscheid nemen van Piet Hanou, wetende dat wij waarschijnlijk niet meer in Thailand terug zouden komen.

Wat wij zagen: de grafplaat was voor de helft leeg, de lotusbloemen waren verdwenen. Hoe kon dat nou? Slechte gedachten kwamen boven. Zou het meisje van gisteren de bloemen verkopen of de Thaise werkman? Er was niemand meer te zien en niet begrijpend pakte wij onze fietsen voor de terugtocht. Onderweg kregen wij nog een leuke band zodat onze aandacht zich verlegde.

Maar het bleef een mysterie. Veel later bij het bezoek van de Borobudur, het machtige Boeddhistische bouwwerk op Midden Java, kregen wij antwoord op onze vraag wat er gebeurd moet zijn met de lotusbloemen. Wij hadden ons niet gerealiseerd dat lotusbloemen voor Boeddhisten symbolen van leven zijn. Die horen dus niet op een graf. Waarschijnlijk heeft de werkman ze weggehaald en was hij niet in staat geweest om ons het waarom uit te leggen. Wij hadden er verder vrede mee en namen het ons zelf kwalijk dat wij zo slecht op de hoogte waren geweest van de Boeddhistische filosofie.

Ons bezoek aan Tjideng

Op oudejaarsavond 1994 landden Marijcke en ik op het vliegveld van Jakarta. Marijcke was zichtbaar ontroerd toen de douanebeambte in haar paspoort keek en - lezend dat zij geboren was in Soerabaja - zei: ‘welcome home’. Het was de bedoeling om de volgende dag te zoeken naar de resten van het vroegere kamp Tjideng. Die nacht keken wij vanuit ons hotel Kartika Chandra naar het spectaculaire vuurwerk op het centrale plein van de hoofdstad van Indonesië, het vroegere Batavia waar Marijcke als kind had gewoond, nu een immense stad met een bevolking van meer dan vijf miljoen mensen. Waar lag Tjideng? Zou er nog iets over zijn van het kamp?

Door het vergelijken van oude en nieuwe kaarten lukte het om de locatie te traceren. Te voet zijn wij er heen gegaan, onderweg voortdurend begroet door schoolkinderen, die stevast in het engels vroegen waar wij vandaan kwamen en hoeveel kinderen wij hadden. Een verrassende confrontatie met het nieuwe Indonesië. Dat gold ook voor het uiterlijk van Tjideng dat niet veel veranderd is. Daarvoor is de volgende verklaring te geven. Tjideng was voor de oorlog een woonwijk van Nederlandse middenklassers. Ruime huizen in een stadsdeel dat aan de ene zijde werd begrensd door een spoorlijn en een rivier en aan de andere zijde door een kanaal dat doet denken aan een veenkolonie in Drente. In dat stadsdeel, verdeeld over vier blokken, hadden de Japanners de Hollandse vrouwen en kinderen bijeen gebracht. In plaats van de vroegere

Tjideng

Het uiterlijke beeld van de wijk Tjideng is niet veel veranderd.

Huis in het interneringskamp Tjideng tussen 1942 en 1945.

Het nummerbord 99 van het gesloopte huis.

Het huis 99 is echt weg.

Marijcke werd vaak door Indonesische meisjes gevraagd om op de foto te gaan. Hier bij de Borobudur.

gezinsbewoning werden de huizen volgestopt met een veelvoud aan personen die iedere vierkante meter van het huis en het erf met elkaar moesten delen. Elk stukje ruimte van het huis werd gebruikt voor slaapplekken, inclusief de keuken en de badkamer. Veel eigen leefruimte was er niet, de slaapplekken waren niet breder dan 30 centimeter. Aan het eind van de oorlog waren er in Tjidenng meer dan tienduizend personen ondergebracht.⁷

De huizen zijn na de soevereiniteitsoverdracht ingenomen door Indonesische gezinnen die weinig aan het uiterlijk hebben veranderd. Hier en daar is een dakkapel of een carport toegevoegd en soms is een bedrijf gevestigd in een woonhuis. Eigenlijk niet veel anders dan in Nederlandse woonwijken. Marijcke kende precies de naam van de laan en het huisnummer van 'haar verblijfplaats': Laan Trivelli nummer 99. Het nummerbord hebben wij gevonden, maar het huis was kort voor ons bezoek gesloopt. Wel stond een gelijksoortig buurhuis nog op zijn plaats evenals vele andere huizen. We hebben zo maar aangebeld en gevraagd naar de bewoning na de oorlog. Een vriendelijke mevrouw, die ook nog wat Nederlands sprak, heeft ons uitgelegd wie er nu woonden in het stadsdeel. De Nederlands-Indische middelclass uit de jaren dertig bleek vervangen te zijn door een soortgelijke Indonesische bevolkingslaag.

Reizen

Het bezoek aan Indonesië hebben wij nadien nog twee opeenvolgende jaren herhaald. Met elkaar hebben wij meer dan twee maanden in Indonesië doorgebracht: Java, Sumatra, Sulawesi en Bali. Voldoende om het land en de bevolking enigszins te leren kennen en de voetstappen te volgen van Marijcke, haar ouders en mijn ouders in het voormalige Nederlands-Indië. Zo zijn wij zowel in Soerabaja op Java als in Medan op Sumatra gaan kijken naar de ouderlijke huizen en hebben getracht om de geboortegegevens van Marijcke en mijn broer Pim in hun geboortestad te achterhalen, wat overigens niet is gelukt omdat de oude archiefstukken verdwenen zijn. Verder hadden de reizen een sterk toeristisch karakter: de sfeer proeven van de sawah's, het oerwoud, de watervallen, de vulkanen, de tempels, de paleizen en de archeologische vondsten, maar ook van het Indonesische verkeer (soms doodeng), de gamelanmuziek en de prachtige dansen. En de hele dag rijst eten.

De reizen maakten wij steeds op eigen kracht en volgens eigen plan. Met een tas op onze rug en kaarten en geld op zak volgden wij onze - niet steeds geplande - route.

Voor de kinderen hadden wij in Nederland ballpoints verzameld. Die worden enthousiast getoond.

Slechts de heen en terugreis van het vliegtuig lag vast. Zo hebben wij echt door Indonesië gezworven, meestal in gehuurde busjes met chauffeur en vaak samen met toevallige reisgenoten die dezelfde kant op wilden. Meestal logeerden wij in simpele hotels of pensions zonder airco, zaten in de avond voor de deur van onze kamer onder een afdak te lezen in onze meegereisde Indische literatuur en luisterden naar de moessonregen die vaak op dat deel van de dag overvloedig valt. De sfeer van de tropen, de interessante gesprekken met andere reizigers en inwoners van Indonesië en het uitwisselen van onze indrukken hebben zeker bijgedragen aan de verwerking van de negatieve herinneringen aan de kamptijd van Marijcke en het verlies van haar vader. De foto's van de drie reizen geven een ontspannen en gelukkige Marijcke te zien. Ik ben erg blij dat wij deze reizen samen hebben kunnen maken.

Verwerking van het verleden

Het blijft de vraag of de verwerking van het verleden ook echt heeft plaats gevonden. Voor onze reizen had Marijcke op 11 januari 1989 een brief geschreven aan de toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken, Hans van den Broek. Die zou de Nederlandse regering gaan vertegenwoordigen bij de begrafenis van de Japanse keizer Hirohito. Marijcke heeft hem met klem verzocht dat niet te doen: 'Ik wordt woedend van onmacht dat u zelfs maar overweegt om hiervoor naar Japan te gaan', schrijft zij. 'Morgen mag er van mij weer handel worden bedreven, maar vandaag gaat het om iets hogers, om de geloofwaardigheid van ons volk en haar verleden'. Zij heeft een keurige nietszeggende brief terug gekregen van de minister die uiteraard toch naar Japan is vertrokken.

Interessant is achteraf gezien de passage van Marijcke in haar brief over haar verwerking van het kamp ('als meisje van zeven heb ik uren achtereen 90 graden moeten buigen voor de Japanse kampbewakers in naam van Hirohito') en de dood van haar vader in een Jappenkamp. Zij schrijft: 'Ik ben er relatief goed doorgekomen. Ik heb geen trauma's en geen psychiatrische begeleiding nodig. Ik kan zelfs rustig kijken naar mijn Japanse TV van het merk Mitsubishi. Ik voel ook niets bij het zien van al die Japanse auto's'.

Toch weet ik niet zeker of de negatieve gevoelens diep in haar hart - vooral aan het eind van haar leven - wel weg waren. Zij had immers als jong meisje meegemaakt dat haar moeder in Tjideng een aantal malen zo ziek was geweest dat men vreesde voor haar leven. In die periodes

Zonsopgang bij de vulkaan Bromo in het Tengergebergte op Java.

was zij overgeleverd aan de zorg van toevallig aanwezige 'pleegmoeders'. Was dat de reden dat zij vaak in de nacht wakker werd, badend in het zweet? Ook heb ik haar een aantal malen 'betrapt' op behuilde ogen na het zien van oorlogsfilms op de televisie en van documentaires over Indische of Joodse kampen. Zij ging wel altijd mee naar de Nationale Herdenking op 4 mei, maar kon zich opwinden als daar - volgens haar - weer onvoldoende aandacht werd besteed aan Indië. Of zij daar onder heeft geleden? Daar kom je nooit meer achter, zij had geen behoefte om over haar al dan niet verwerkte emoties te praten. Laten wij het daar maar bij laten.

Marijcke van der Ham-Hanou Fonds

In 2001 overleed Marijcke. In haar nagedachtenis besloten Anike, Michiel en ik een fonds onder haar naam op te richten. De reden van dit initiatief lag in het feit dat Marijcke vlak voor haar overlijden in aanmerking bleek

te komen voor een eenmalige gift van de Stichting Het Gebaar. Dat was een financiële compensatie voor de kille ontvangst in 1945 bij haar terugkeer in Nederland als vluchteling uit Nederlands-Indië. Marijcke wilde de eenmalige gift uitsluitend aan een goed doel besteden.

Daarom werd door ons een verbinding gelegd tussen Marijcke's verleden als vluchteling én het te bepalen goede doel. Jarenlang gaf zij zwemles, gymnastiekles en hockeytrainingen aan kinderen, dus het fonds moest zich in ieder geval toespitsen op jeugd en sport. En dan op dié kinderen die om politieke redenen hun land hebben moeten ontvluchten en nu in Nederland een tijdelijk onderkomen hebben. Zo ontwikkelde het fonds zich inhoudelijk vanzelf, geheel in de geest van Marijcke. Sponsors en donateurs werden benaderd waardoor het fonds aanzienlijk groeide. Daarmee werd een eerste project gestart: schaatslessen op de kunstijsbaan in Haarlem voor jeugdige vluchtelingen uit het AZC in Bloemendaal. Dat werd later gevolgd door twee sportmiddagen in de sporthal in Heemskerk voor kinderen van het asielzoekerscentrum uit die gemeente. Omdat de structuur van de opvang van vluchtelingen en asielzoekers is veranderd, zoekt de Stichting M.H.H Fonds naar nieuwe mogelijkheden om de nalatenschap van Marijcke aan het doel ten goede te laten komen.

Is het dan niet waar?

'Is het dan niet waar
dat ik daar heb liefgehad
en ook gevangen zat
en werd bevrijd?
Alles is waar:
sawa's en tropenzon
en ik wou dat ik vergeten kon
na al die tijd.'

(Willem Wilmink, 1995)

NOTEN

1 *De bezetting, deel 4*, 1964. bladzijde 195. Japan vocht in Birma tegen de Engelsen en wilde ook het toenmalige Brits Indië aanvallen. Hun aanvoerschepen werden echter op de Indische Oceaan vaak bedreigd door Geallieerde marineschepen, waaronder duikboten. Daarom besloot men om het bestaande spoorwegnet van Thailand (vroeger Siam genoemd) te verbinden met dat van Birma om de Japanse troepen over land te kunnen vervoeren. Over een bochtig traject van meer dan 400 kilometer gelegen in een verlaten gebied met veel tropische ziekten moest de spoorlijn worden aangelegd, ondersteund door tientallen bruggen over een lengte van veertien kilometer brug. Zowel vanaf Birma als vanaf Thailand werd aan de spoorlijn gewerkt. De spoorlijn is afgebouwd, ondanks tegenwerking en sabotage (zie film *The Bridge on the River Kwai*). Overigens is niet duidelijk hoe de Japanners de kandidaten voor het werk in Thailand selecteerden uit de krijgsgevangenen in Nederlands-Indië. In het gedetailleerde boek *Werkers aan de Burma spoorweg* van H. L. Leffelaar en E. van Witsen uit 1982 is dat niet terug te vinden.

2 *De bezetting, deel 4*, 1964. bladzijde 196. De krijgsgevangenen werden ondergebracht in werkkampen. Het werk was heel zwaar, het klimaat was moordend, er was te weinig eten en de medische zorg was beperkt. Zieken werden aan hun lot over gelaten, velen van hen stierven in de provisorische ziekenbarakken. In totaal stierven in Thailand ongeveer twaalfduizend krijgsgevangenen aan ontberingen, waaronder meer dan drieduizend landgenoten.

3 De plaats Chungkai ligt aan de andere kant van de rivier River Kwai tegenover de stad Kanchanaburi. In beide plaatsen is een begraafplaats/ereveld van slachtoffers van de Birma spoorlijn. De begraafplaats van Kanchanaburi is een toeristische attractie geworden.

4 Telok Betong (Teluk Betung) ligt op de zuidpunt van Sumatra tegenover Java op korte afstand van de vulkaan Krakatau. Het was destijds de hoofdplaats van de residentie Lampongse districten, die bekend stonden vanwege hun uitgebreide handel.

5 Lees als voorbeeld het boek van Rudy Kousbroek, *Terug naar Negri Pan Erkons*, 1995, waarin hij zijn eigen ervaringen in de Japanse kampen beschrijft. Ook de observaties van Hans Mak over zijn kamptijd verwerkt in het boek *De Eeuw van mijn vader* van zijn broer Geert Mak zijn interessant. Er zijn grote verschillen geweest tussen de verschillende kampen, maar het waren geen vernietigingskampen zoals in Duitsland. Overigens zijn er ook in Japanse gevangenschap veel mensen omgekomen door ontbering, honger en ziekten.

6 Michiel en Anike (samen met Alex) hebben na ons ieder afzonderlijk het graf van hun opa bezocht en waren evenals wij erg onder de indruk van de sfeer van de begraafplaats.

7 Wikipedia

Herinneringen aan Els

Marijcke en Els hebben meegedaan aan een programma van Mies Bouwman op de televisie. Zij zijn ver gekomen. Bij het openen van het prijzenkastje kregen zij een tandenborstel als cadeau.

Karakteristieke foto van Els als jonge sportieve vrouw.

14. Het beroepsleven van Piet

Sportonderzoek

In juli 1962 ben ik als secretaris van de Commissie Sportaccommodatie in dienst getreden van de gemeente Amsterdam. De commissie werd ingesteld om na te gaan in welke richting de sport in Amsterdam zich ging ontwikkelen en hoeveel sportaccommodaties in de toekomst nodig zouden zijn om aan de vraag te voldoen. De commissie was samengesteld uit ambtenaren van de gemeente Amsterdam, aangevuld met deskundigen uit de Amsterdamse sportwereld en de Universiteit van Amsterdam en stond onder leiding van de hoogleraar in de andragologie, Prof. Dr. T.T. ten Have.¹ In de begintijd werkte ik nauw samen met Marijke Visscher, een studente van Ten Have en later met Paul Porcelijn, een vriend van Niovides, die over het onderwerp sportbeoefening van scholieren zijn doctoraalscriptie sociologie heeft geschreven.

Om inzicht te krijgen in de samenstelling van de Amsterdamse sportbevolking moesten alle sportbeoefenaren in Amsterdam geïnventariseerd worden. Van iedere sportbeoefenaar werd de naam, het adres, de sport en de geboortedatum overgenomen van de ledenlijsten van sportbonden of sportverenigingen. Studenten schreven de gegevens van de sportbeoefenaar op een roze of blauw kaartje, roze voor vrouwen en blauw voor mannen. Het was een gigantische klus die handmatig moest worden uitgevoerd. Dat was ook het geval bij de verwerking van de gegevens. De computer stond nog in de kinderschoenen en duizenden kaartjes zijn met de hand gesorteerd en geteld. Ook het maken van tabellen en berekeningen ging erg primitief. Ik heb de rekenmachine uit die tijd als relikwie bewaard. Het was het type 'koffiemolen', dat gebruikt werd door banken om wisselkoersen uit te rekenen. Later mocht ik van de gemeente een elektrische rekenmachine huren. Die kostte in die tijd per maand net zo veel als een sociale huurwoning. Het apparaat van het merk Olivetti was heel omvangrijk, werkte nog mechanisch en maakte een immense herrie, maar het scheelde ons wel weer veel handwerk. Ik denk dat ik nu met een eenvoudige elektronische rekenmachine van 20 euro in een kwart van de tijd de noodzakelijke berekeningen had kunnen uitvoeren.

Na de publicatie in 1965 van het inventarisatierapport *De Amsterdamse Sportbevolking* en de bespreking daarvan in de commissie sport van de gemeente Amsterdam, heb ik - samen met Paul Porcelijn - onderzoek gedaan naar de sportbeoefening van scholieren. Dat resulteerde in 1966 tot het rapport *Scholier en Sport*. Op basis van beide rapporten is een prognose opgesteld over *De behoefte aan sportaccommodaties te Amsterdam in 1980*. Dat jaar leek bij het uitkomen van de publicatie in 1967 astronomisch ver weg. Nu zijn we al weer meer dan veertig jaar verder. Aardig is dat - bij het nalezen van de prognoses per tak van sport- blijkt dat wij veel ontwikkelingen goed hebben geschat.

Paul Porcelijn is uiterlijk noch innerlijk veel veranderd. Hier samen met zijn echtgenote Nienke (rechts) en Anneke van Pijpen op een verjaardag bij ons thuis.

Zwaaicontact

Ik heb goede herinneringen aan de 'sporttijd' in Amsterdam. Wat ik als student ben begonnen in 1962, heb ik in 1967 afgerond. Ik ben in die tijd getrouwd, afgestudeerd en heb mij maatschappelijke 'gesetteld'. Officieel was ik in dienst van de afdeling Onderwijs van de gemeente Amsterdam, eerst als parttimer en later fulltime, maar die afdeling kende ik alleen vanwege mijn loonstrookje en van het uitzicht vanuit mijn werkruimte. Ik had namelijk een eigen kantoor dat uitkeek op een van de onderdelen van de afdeling Onderwijs. Veel meer dan 'zwaaicontact' met ambtenaren in het andere gebouw had ik niet. Veel later ben ik de serie *Het Bureau* gaan lezen van J.J Voskuil. Zijn minutieuze beschrijving van het leven van een ambtelijk wetenschappelijk instituut in Amsterdam speelt ongeveer in dezelfde periode als mijn tijd bij de gemeente Amsterdam. Op (beperkte) onderdelen heb ik dezelfde ervaring. Ik herinner mij een werkstudent, Han van Berkel, die ons precies kon vertellen dat het half een was. Dat leidde hij af aan het gedrag van een ambtenaar aan de overzijde: 'Het appeltje wordt geschild', riep hij dan, 'tijd voor de lunch'.

Promoveren?

Het sportonderzoek zelf is steeds boeiend geweest. Op al het materiaal had ik kunnen promoveren. Professor Ten Have heeft mij dat wel eens gesuggereerd. Ik was in 1963 afgestudeerd en een promotieonderzoek zou zeker mogelijk geweest zijn. Maar intussen stond mijn gezin centraal. Bovendien wilde ik mij liever bezig gaan houden met andere maatschappelijke onderwerpen dan de sport alleen. Dat is een bewuste keuze geweest waar ik nooit spijt van heb gehad. Wellicht heb ik toch wel profijt gehad van de Amsterdamse sportervaringen bij de latere bestuursfuncties in de regionale sportwereld. Daar heb ik mij jaren lang bezig gehouden met het besturen van onder meer de kunstijsbaan in Haarlem, het Tetterode Sportcomplex in Bloemendaal en het Olympisch Steunpunt Haarlem/ Kennemerland.

Overigens heb ik later nog eens een tweede aanbod gekregen om promotieonderzoek te doen. Dat was in mijn SAN tijd (zie hierna). Professor Wim van der Slik, voorzitter van de SAN, bood aan om mij te ondersteunen bij onderzoek over de ontwikkeling van diagnostische centra in Nederland. Ik had in de tijd voor de SAN zoveel materiaal verzameld en artikelen geschreven dat daarop promoveren volgens hem mogelijk was. Ik heb dat toen om dezelfde redenen als bij het sportonderzoek niet gedaan. Ik had bij

anderen gezien dat een proefschrift schrijven een lange moeizame weg is waar al je energie en heel veel tijd in gaat zitten. Ik wilde dat liever verdelen over het gezin, het deelnemen in verschillende besturen, zelf sport beoefenen en over verschillende maatschappelijke onderwerpen artikelen (en later boeken) schrijven.

Da Costa Kweekschool

Ambtelijk was ik in Amsterdam een 'buitenbeentje', wat meer voordelen dan nadelen bood. Zo kreeg ik toestemming om binnen mijn werkweek één ochtend in de week les te geven op de Da Costa Kweekschool in Bloemendaal (aardrijkskunde en maatschappijleer). In mijn eigen tijd stond ik ook op zaterdag voor de klas. Dat heb ik vanaf 1963 tot 1966 drie jaar gedaan. Het leverde voldoende extra inkomsten op voor de aanschaf van een gezinsauto, een rode Citroen 2 CV.

De Da Costa kweekschool was een protestants-christelijke instelling die leerlingen uit heel Noord-Holland opleidde voor onderwijzer. De (kleine) school was gevestigd in een villa aan de Koepellaan in Bloemendaal en kende een heel plezierige sfeer. Dat was mede te danken aan de directeur, de Tombe, die door iedereen bij zijn voornaam, Wil, werd genoemd. Hij was politiek lid van de toenmalige CHU wat hij niet onder stoelen of banken stak. Hij heeft mij als aankomend docent goed gecoacht en hij zorgde voor een goedlopende organisatie. Mijn enige probleem was het bidden aan het begin van de dag. Dat was ik niet gewend. Meestal gebeurde het collectief in de aula, maar een enkele keer moest ik er zelf voor zorgen. Ik las dan een stuk voor uit de bijbel wat voor de leerlingen voldoende was. Maar het maakte mij duidelijk dat ik eigenlijk niet op mijn plaats was bij het christelijke onderwijs.

Dat werd versterkt door een klein incident in de leraarskamer. Ondanks de prima contacten met de meeste andere docenten vond er een keer een confrontatie plaats met een collega over het scheppingsverhaal in relatie met de geologische tijdsschaal. Op een vraag van een leerling had ik geantwoord dat de miljoenen 'geologische' jaren heel goed gezien konden worden als de zeven dagen uit de bijbel. Deze vrijzinnige uitleg was door de leerlingen geslikt maar viel bij mijn collega in het verkeerde keelgat. 'Hoe kon ik zo iets vertellen?' Ik heb hem toen maar gevraagd of hij in het vervolg de lessen aardrijkskunde zelf wilde geven. Overigens speelt dit soort dilemma's nog steeds in christelijk orthodoxe kringen.

Osdorper schoolgemeenschap (OSG) ²

Door het aflopen van het contract met de gemeente Amsterdam over het sportonderzoek en mijn ervaringen op de Da Costa Kweekschool moest ik op zoek naar een andere baan. Ik woonde in het stadsdeel Osdorp, waar de gemeente Amsterdam twee jaar eerder een schoolgemeenschap was gestart, die opleidde voor MAVO, HAVO en VWO diploma's. Het was een van de experimentele scholen in Nederland waar ervaringen opgedaan moesten worden met de Mammoetwet. Het onderwijsbeleid was er op gericht om - door selectie en doorstroming - zo veel mogelijk het talent van leerlingen tot hun recht te laten komen. Ik kreeg een volledige baan als leraar aardrijkskunde waarbij ik onder meer zeven brugklassen ongeveer hetzelfde verhaal moest vertellen, soms wel vijf uur achterelkaar. Dat was echt een opgave. De leiding had de brugklassen ingedeeld naar onderwijsniveau en voorzien van Franse namen.

Zo was het hoogste niveau verenigd in klas Auvergne (VWO) en het laagste in klas Gascogne (MAVO), met namen als Bretagne, Champagne, Dordogne, en Flandre daartussen in. Het was de bedoeling dat een leerling tussentijds van klas kon wisselen, al naargelang de schoolprestatie daar aanleiding toe gaf. Daar is niet veel van terechtgekomen. Bovendien was het nadeel dat de kinderen al snel de functie van de naamgeving begrepen, wat weer statusverschillen betekende en frustratie als men werd doorgeschoven naar een 'lagere' klas. Aan het eind van het schooljaar wist de schoolleiding eigenlijk niet goed hoe de selectie moest plaatsvinden. Wat mijn eigen vak betrof heb ik na overleg met mijn vakcollega's een soort beoordelingsschema aardrijkskunde opgezet. Maar dat gebeurde niet bij de meeste andere vakken. Ik was daarom niet erg geïmponeerd door de experimentresultaten van de Osdorper Schoolgemeenschap aan het eind van het schooljaar in 1967. Er werd weinig doorgestroomd of teruggezet.

Wel imponerend was de massaliteit van de school. Ik weet niet precies meer hoeveel leerlingen er toen rondliepen op de twee locaties bestaande uit noodlokalen maar het waren er veel. Voor de brugklassers was een aparte locatie ingericht voorzien van een speelplaats met een hek eromheen. Ik weet nog hoe ik bij het binnentreden van het terrein de drukte van de leerlingenmassa onderging. Ik had al die kinderen in een van de Franse regioklassen, maar als zij samen op de speelplaats krioelden was dat heel bijzonder. En zelfs een beetje bedreigend om je vanaf de ingang van het hek naar de toegangsdeur van de

school een weg te banen. Kinderen van ongeveer dezelfde leeftijd en lengte, voorheen afkomstig uit alle delen van Amsterdam, die nu vrijwel allemaal op een flat in Osdorp of een andere Westelijke tuinstad woonden. In de pauzes werd het schreeuwen, stoeien en pesten al snel vechten en dan moesten wij (de leraren) hen weer uit elkaar halen. Veel rust werd je niet gegund.

Met drie collega's heb ik uitgebreid getennist. Twee van hen waren betrokken bij de schoolleiding en zo kreeg ik tussen de sets door inzicht in de vele problemen van een experimenteerschool. Toch was dat niet de oorzaak dat ik solliciteerde op andere banen. De collegialiteit en de gezelligheid van de lerarenkamer was groot, daar lag het niet aan. Maar ik had wel begrepen dat deze vorm van onderwijs niet erg aansloot bij mijn mogelijkheden. Het was een goede ervaring om te beseffen dat les geven aan bijna volwassenen zoals op de Da Costa Kweekschool andere eisen aan je capaciteiten stelt dan lessen aan brugklassers. Daarom solliciteerde ik naar de functie van stafdocent aan de Sociale Academie in Amsterdam. Ik was blij met de mogelijke overstap naar het hogere beroepsonderwijs. Maar ik heb in het jaar Osdorper Schoolgemeenschap een grote bewondering gekregen voor de kwaliteit van leraren van het voortgezet onderwijs, die in staat zijn om zich jarenlang te kunnen inzetten voor hun leerlingen.

De ervaringen met Henk Vonhoff

In 1967 vonden er verkiezingen plaats voor de Tweede Kamer. Henk Vonhoff stond op een verkiesbare plaats van de VVD verkiezingslijst. Hij was een collega van mij op de Osdorper Schoolgemeenschap waar hij geschiedenis en ik aardrijkskunde gaf. Henk was een wat zwaarlijvige man met een gulle lach, een bulderende stem, vol humor, een goede sinterklaas en altijd in om te eten. Tijdens een pauze in de leraarskamer klaagde hij dat hij voor een verkiezingsbijeenkomst van de VVD naar Bedum in Noord Groningen moest reizen.

Dat was een heel eind en daarom bood ik hem aan om als chauffeur te fungeren zodat hij zich kon concentreren op zijn toespraak voor het Groningse kiezersvolk. Na afloop van onze lessen stapten wij in zijn Daf 33 en gingen op weg via Noord-Holland, afsluitdijk, Friesland en stad Groningen naar Bedum. Een wereldreis voor een paar politieke woorden. In de auto hebben wij uren lang gediscussieerd over politieke vraagstukken. Ik was een goede sparringpartner voor hem omdat ik een grote mate

van onbekendheid met politieke zaken koppelde aan een wat linksere maatschappijopvatting. Zo bestreed hij met verve de staatkundige hervormingen die de nieuwe partij D66 in haar verkiezingsprogramma had opgenomen, zoals de gekozen minister-president en burgemeester. Wij hebben ons tijdens het rijden geen moment verveeld.

Er was echter wel een logistiek probleem, wij hadden geen tijd om ergens te eten. Wij waren te laat uit Amsterdam vertrokken en moesten ons haasten om op tijd in het café te zijn waar de bijeenkomst zou plaatsvinden. Dat is net gelukt. Henk sprong om acht uur uit de auto, toen ik die geparkeerd had, stond hij al op het podium. Ik was nog op tijd om zijn openingszin te horen die hij met opgeheven armen en op een gedragen toon uitsprak: 'Dames en heren, D66 is een confessionele partij met een armzalig geloof. Het geloof in een gekozen minister president.' Applaus. Daarna ging het vooral over agrarische grondprijzen en de hoogte van de belastingen.

Ik had mij voorgesteld als de chauffeur van het aankomende kamerlid zodat ik mee mocht drinken uit de VVD verkiezingspot. Het café had echter niets te eten en langzaam begon ik dat te merken aan mijn maag. Het werd tijd om een restaurant of snackbar op te zoeken. Henk moest echter nog even napraten. Hij werd niet door de bezoekers geloofd dat D66 geen zetel zou halen zoals hij beweerde. Daar werden flessen wijn op gezet. Die weddenschap heeft Henk dik verloren, het werden zeven zetels voor D66. Hij is zelf ook in de Tweede Kamer gekozen en heeft een groot aantal flessen naar Bedum gestuurd. In de nacht terug naar Amsterdam was er aan de Noord-Hollandse kant van de Afsluitdijk nog een wegrestaurant open waar ik een uitsmijter heb gegeten en - als ik mij goed herinner - Henk twee. Hij had maar een paar happen nodig om een boterham ei weg te werken. Mijn verslag over het eetgedrag van Henk maakte zo veel indruk op mijn kinderen, dat zij Henk nadien bij een televisieoptreden van hem steeds 'de man van het ei' noemden. Henk heeft het ver gebracht in de politiek: kamerlid, staatssecretaris, burgemeester van Utrecht en Commissaris van de Koningin in Groningen. We zijn toch niet voor niets naar Bedum gereden. Voor mij was het de eerste kennismaking met het politieke bedrijf. Ik besepte toen nog niet dat het later een deel van mijn beroep zou worden.

Sociale Academie in Amsterdam

In september 1967 maakte ik mijn opwachting bij de Sociale Academie, gevestigd op het Kartuizersplantsoen 2 in het hartje van de Jordaan. Vooraf heb ik mij zorgen gemaakt over de gigantische boekenlijst sociologie die op de Sociale Academie in voorgaande jaren als exameneis werd gesteld aan de eerstejaars studenten. Ik moet eerlijk bekennen dat ik weinig boeken van de lijst ooit gelezen of bestudeerd had. Ook vroeg ik mij af of een dergelijke lijst wel nodig was. Omdat ik twijfelde aan de vrijheid die ik zou krijgen om zelf een lijst vast te stellen, ben ik toch maar begonnen met lezen.

Ik nam zelfs boeken mee op een vakantiereis naar Tsjecho-Slowakije met Marijcke, Anike en mijn zusje Heleen. Michiel hadden wij 'gestald' bij een collega van de OSG in Diemen. De toch al topzware Deux Chevaux met achterbak werd nog eens extra belast met sociologieboeken. Van lezen is weinig terecht gekomen. De kampeerreis met de combinatietent in het toenmalige communistische land kort voor de 'Praagse lente', was echter - sociologische gezien - al een bijzondere ervaring. Wij waren de enige buitenlanders op de camping aan de Moldau en leerden veel Tsjechen kennen, die hun anti-Russische houding niet onder stoelen of banken staken. Overigens werden de stoelen en banken door de meeste kampeersers ter plekke in elkaar getimmerd met gesprokkeld hout. Veel tenten bestonden uit zelfgemaakte schermen, bevestigd aan de achterzijde van oude auto's waarvan de meeste van ver voor de Tweede Wereldoorlog dateerden. Wij vielen eigenlijk uit de toon met onze Deux Chevaux, die voor veel mensen een bezienswaardigheid was, en onze vrijwel nieuwe combinatietent van de Amsterdamse firma Neef. Maar wij hebben een prachtige en leerzame vakantie gehad. Veel praten over het dagelijkse leven in Tsjecho-Slowakije, de politiek en de toekomst, rond een kampvuur zitten, zingen, moppen vertellen (in het Duits) en veel bier uit Pilzen (pils) drinken uit een augurkenpot die van mond tot mond ging. Sociologie in de praktijk.

Terug in Nederland raakte ik echter een beetje overspannen door de gedachte aan de boekenlijst. Hoe kwam ik daar doorheen? Omdat ik wat lichamelijke klachten kreeg, ben ik naar de huisarts in Osdorp gegaan. De dokter, die ons door onze verzekeraar was toegewezen en ik niet kende, heeft mij lichamelijk onderzocht. Ik vertelde mijn verhaal over de boekenlijst, hij ging tegenover mij zitten, keek mij indringend aan en vroeg mij: 'Bent u streng christelijk opgevoed?' Op mijn ontkenning reageerde hij: 'Merkwaardig, merkwaardig, zo veel

verantwoordelijkheidsgevoel. Weet u wat u moet doen? De boeken niet lezen'. Hoewel ik twijfelde aan de waarde van zijn (medische) advies heb ik het wel opgevolgd. Ik zou wel zien hoe het zou gaan.

Dat viel erg mee. Mijn collega, René Hoksbergen, een sociaal-psycholoog die het later tot hoogleraar heeft geschopt, en ik kregen de vrije hand om een eigen onderwijsplan te maken en de extreme lijst af te schaffen. Wij voerden een handzaam leerboek (*Grondbeginselen der sociologie*) in, een multiple choice tentamen na het eerste semester en een mondeling overgangsexamen op basis van een aangepaste boekenlijst. Omdat het vak sociologie naast economie bepalend was voor de overgang werd er door de studenten hard aan gewerkt. Het ontwikkelen van een studieweek voor de eerstejaars studenten was - naast het lesgeven - een ander onderdeel van mijn werk. Zeker geen straf. Meestal zochten wij voor een sociografische verkenning een ontwikkelingsgebied op in delen van Groningen, Friesland of Drente. Met elkaar was het werkpakket van de Sociale Academie een verademing bij dat van de Osdorper Schoolgemeenschap. Ik voelde mij erg op mijn gemak in de drie jaar dat ik als stafdocent op de Karthuizer heb gewerkt.

Wethouder van D66 in Haarlem

Ik had mij vóór 1970 niet kunnen voorstellen dat ik meer dan twintig jaar in de praktische politiek zou gaan vertoeven. Politiek had wel mijn belangstelling maar ik ambieerde geen politieke carrière. Ik was op de Sociale Academie bezig om mij verder als socioloog te ontwikkelen, voldoende geld te verdienen om ons een eigen huis en auto te kunnen veroorloven en een goede huisvader te zijn. Dat ik toch lid ben geworden van een politieke partij had vooral te maken met de maatschappelijke onrust en de onvermijdelijkheid van veranderingen. Ik heb dat op de Sociale Academie ervaren. De noodzaak voor maatschappelijke en politieke veranderingen werd voor mij het beste verwoord door D66.

Daarom heb ik mij in 1967 aangemeld als lid. Kort daarna ben ik verhuisd naar Haarlem en ben gegroeid naar een prominente plaats binnen de plaatselijke afdeling. Bij de samenstelling van de kandidatenlijst voor de gemeenteraad in 1970 werd ik gekozen als lijsttrekker van D66 Haarlem. In één klap kwamen wij met vier zetels in de Haarlemse raad: Paul Captijn, Hannie Jansen Schoonhoven, Dré Kraak en ik. Rike Ruiters werd onze fractieassistente. Enige maanden later, na de installatie van de nieuwe

gemeenteraad, zat ik als jongste wethouder achter de tafel van B en W. Dat was eigenlijk niet onze bedoeling. Tussen de PvdA enerzijds en de VVD, KVP en de PCG anderzijds kon geen overstemming bereikt worden over de invulling van de zesde wethouderszetel. Toen - na drie uur debatteren - de patstelling duidelijk was, heb ik mij zelf als alternatief aangediend.

Praathuis

Eigenlijk wist ik niet goed wat mij was overkomen. Ik was nauwelijks voorbereid op het wethouderschap. De ochtend na de verkiezing ben ik heel vroeg wakker geworden en ben ik met Anike gaan wandelen in de Kolk. Het was een mooie ochtend, wij keken naar de eendjes en Anike wilde weten wat ik ging doen in Haarlem. Ik heb haar toen uitgelegd dat ik in het 'praathuis' ging werken, een voor haar bekend gebouw uit de Fabeltjeskrant. Diezelfde dag nog werden de portefeuilles verdeeld onder de collegeleden, kreeg ik een fraaie werkkamer en een secretaresse, Joke Brautigam. Die ging vanaf nu mijn nieuwe leven regelen. Zij deelde mij bij de eerste werkbijeenkomst mee dat ik veel dingen aan haar moest overlaten, zo mocht ik zelfs de klok in mijn werkkamer niet opwinden. Joke heeft woord gehouden, heeft mij vier jaar lang bijgestaan en is, na haar huwelijk met Lex Eldering, vele jaren mijn secretaresse geweest van de SAN (zie hierna). Zij is nog steeds een goede vriendin. Ik heb de volgende dag mijn baan bij de Sociale Academie opgezegd en kon mij als wethouder voluit bezighouden met het meebesturen van de zesde stad van Nederland. Dat heb ik vier jaar met veel plezier gedaan. Het wethouderschap in Haarlem is zowel voor de Haarlemse afdeling van D66 als voor mij persoonlijk goed uitgekapt.

Het college en de collegekamer

De meeste van de collegeleden waren veel ouder dan ik. Burgemeester Leonardo de Gou, loco-burgemeester Daaf Geluk, Wim van Liemt en Dirk Spek hadden de leeftijd van mijn vader. Piet Voskuilen, Ton Thuis, Leo van der Berg en secretaris J.N. Meijding waren een jaar of vijftien eerder geboren dan ik. Ik realiseer mij dat ik in deze dagen de enige overlevende ben. Ondanks mijn relatieve jeugdigheid heb ik met alle collegeleden een persoonlijke verhouding opgebouwd, die in de loop van de vier jaar is gegroeid. Ik heb ook veel van hen geleerd wat ik later in mijn politieke loopbaan heb kunnen toepassen.

Bij de eerste vergadering van het college van B en W kreeg iedereen een plaats toegewezen aan de lange tafel in de collegekamer. De stoelen waren gelijk met uitzondering van die van de burgemeester. Die had een verplaatsbaar houten wapen op de bovenkant van de rugleuning. De sfeer van de kamer was warm, stoffen bekleding van de stoelen, een tafelkleed, aan de muur links een prachtig wandtapijt en aan de rechterkant ramen die uitkeken op een binnenplaats. De toegangsdeur was zwaar en voorzien van een rood lampje dat ging branden als er vergaderd werd. Dan konden alleen de bodes binnenkomen met koffie, thee en zoete koekjes van banketbakker Franssen in de Zijlstraat. Er stonden dozen met sigaretten en sigaren op tafel waar frequent gebruik van werd gemaakt. De akoestiek en de verlichting waren prima en het vergaderproces had daarmee steeds allure zonder stijf te zijn. Opvallend was dat in 1974 bij het afscheid van Daaf Geluk en mij gekozen is voor de B en W kamer om het afscheidsdiner te houden. De heren in smoking en de dames in avondtoilet. De ruimte had voor ieder van ons zoveel betekenis dat wij dat ook op het eind van het college wilden delen.

Zware portefeuille

Ik kreeg bij de verdeling van de portefeuilles de ruimtelijke ordening/planologie als hoofdtaak, waaraan de volksgezondheid en het milieubeleid werd toegevoegd. Ik overdrijf niet als ik zeg dat ik in Haarlem daarmee ruim bedield ben geweest. Ik rende soms letterlijk van de ene plaats naar de andere. Ik maakte deel uit van de commissie Waterkwaliteit van het Hoogheemraadschap Rijnland, van de commissie volksgezondheid en de commissie Milieubeheer van de VNG, van de Provinciale Raad voor de Volksgezondheid in Noord-Holland, van een commissie voor de meting van het vliegtuiglawaai van Schiphol, een commissie voor het stimuleren van de overloop van woningzoekenden naar Alkmaar, Purmerend en Hoorn en nog vele andere overlegclubs binnen mijn portefeuille. Ook nam de geleidelijke ontwikkeling van stadsontwikkeling naar stadsvernieuwing en het ontstaan van de wijkraden veel tijd in beslag. Vaak gebeurde het overleg in de avonduren.

Ontdooien

Ik schreef veel van mijn ervaringen op in nota's en artikelen. Dat deed ik bij voorkeur in de avonduren. Ik trok mij dan terug op mijn zolder en tussen de rood geverfde balken zette ik mijn gedachten op papier. Waar de energie vandaan kwam, is nu voor mij een raadsel. Erg gezellig zal ik thuis wel niet geweest zijn. Hoewel? Ik had één goede gewoonte, ik ging na avondbijeenkomsten meestal niet mee om af te zakken in de kroeg om na te praten of stoom af te blazen. Dat was een gebruikelijke reactie van raadsleden en ambtenaren. Ik ging naar huis om met Marijcke wat te drinken en haar over mijn ervaringen te vertellen. Zo bleef zij op de hoogte en werd het soms erg laat. Ik kon Marijcke niet bozer maken dan door steeds op mijn horloge te kijken hoeveel tijd er nog overbleef voor slaap. Marijcke was een nachtmens, dat ben ik nooit geworden.

Op zaterdagochtend gingen Dré, Paul en ik vaak trimmen in Middenduin, de Kennemerduinen of het Kraansvlak. Die activiteit hebben Dré en ik tot in deze eeuw vol gehouden, nu meer op de fiets dan lopend. Uiteraard werd er dan ook veel over politiek gesproken. Pas als ik daarna onder de douche stond viel er iets van mij af, ik ontdooide en had weer tijd voor het gezin. Zondag las ik stukken en maandag draaide het 'circus' weer op volle toeren. Als wethouder van volksgezondheid heb ik in die tijd voor het college een nota geschreven over de ongezondheid van het vele vergaderen en het (te) grote aantal uren dat er besteed moest worden aan de publieke zaak. De nota werd vriendelijk ontvangen, maar er veranderde niets. Het hoorde nu eenmaal bij de politiek en daar heb ik mij bij neergelegd. Wel heb ik bedongen dat ik op zaterdag en op feestdagen geen 'dienst' hoefde te doen, dan wel dat mijn kinderen mee mochten komen. Ik voelde mij daarmee minder schuldig over het gebrek aan aandacht voor het gezinsleven. Het bleef echter behelpen met een echtgenoot en vader die zo opging in zijn politieke loopbaan.

Het college van Haarlem

Het college van Haarlem bij de start in 1970³.

Het bezoek van koningin Juliana aan Haarlem. Zij krijgt uitleg over de vernieuwing van de Amsterdamse buurt.

Samen met Wim van Liemt heb ik het wandeldomein van de Grote Houtstraat mogen openen.

Afscheid van de Haarlemse politiek

Maar het is bij vier jaar gebleven. Het eens zo populaire D66 verloor na de landelijke verkiezing in 1972 steeds meer leden en potentiële kiezers en balanceerde op het randje van een faillissement. In 1974 heeft het doemscenario zich voltrokken. Ik heb daar een jaar eerder voor gewaarschuwd.⁴ Bij de gemeenteraadsverkiezingen kwam D66 in nog slechts in een beperkt aantal gemeenten terug. D66 Haarlem heeft de catastrofe niet meegemaakt, ze heeft de gemeenteraadsverkiezing aan zich voorbij laten gaan en zichzelf daarna opgeheven. Dré Kraak en ik hebben nog getwijfeld over wel of niet meedoen aan de verkiezingen. Maar de afdeling was zo overtuigd van de nutteloosheid van mogelijk één zetel dat men daar niet op wilde inzetten. Daar heb ik mij bij moeten neerleggen. Mijn teleurstelling daarover is groot geweest maar het was niet anders. Ik ben als wethouder gewoon blijven doorwerken tot de laatste werkdag. Een mooie toespraak van burgemeester De Gou in de laatste gemeenteraad op 28 augustus 1974, een oude stadskaart van Haarlem als afscheidscadeau, en het doek was voor mij gevallen.

De fractie heeft haar eigen afscheidsfeest gevierd in het restaurant van de Stadsschouwburg met veel politieke en andere vrienden. Rike Ruiter had een passende uitnodiging getekend en het werd een spetterende bijeenkomst vol weemoed en hartstochtelijk dansen. Tegen de gemeenteraad heb ik gezegd dat ik afscheid nemen te onherroepelijk vond klinken, ik was politiek nog niet klaar. Maar het feest in de schouwburg was het definitieve einde van de schitterende tijd die ik als wethouder samen met Paul, Hannie, Dré en Rike en al die anderen van D66 Haarlem heb beleefd.

Projectontwikkeling

Daarna begon de grote leegte. Ik kon niet meer terug naar mijn baan als socioloog op de Sociale Academie, daar had ik in 1970 voor moeten tekenen en een nieuwe baan was niet direct voorhanden. Ik moest met wachtgeld gaan of zoals Martin de Vries, mijn toenmalige kapper, tegen mij zei: 'je loopt nu zeker in de steun, hè?'. Zo was het: geen werk en geen perspectief. Martin heeft overigens niet kunnen vermoeden hoe zijn opmerking over wachtgeld mij heeft aangezet om (te) snel een andere baan te kiezen. Eigenlijk had ik wat tijd moeten nemen om rustig af te 'wachten' tot ik zelf wist wat ik wilde.

Minister Hans Gruijters van D66 heeft mij in die tijd gewezen op de mogelijkheid om (tijdelijk) burgemeester

te worden van Zwartewaal en Vierpolders. Dat waren twee gemeenten onder de rook van Rotterdam, die op de nominatie stonden om op te gaan in de gemeente Brielle. Dat was op zich wel een aardige overstap geweest met een riante burgemeesterswoning, maar men zocht in die plaatsen naar een agrarisch georiënteerde kandidaat. Dat was ik niet. Ik heb Gruijters bedankt voor zijn hulp en kreeg kort daarna een baan in Haarlem aangeboden.

Ik kon mededirecteur worden van de projectontwikkelingsmaatschappij de AKOM, de zaak van Daan van Baarsen die onder meer het Brinkmancomplex heeft vernieuwd. Ik heb mij toen niet gerealiseerd dat ik in een totaal andere wereld terecht zou komen waar ik een rol moest vervullen die mij eigenlijk niet goed lag. Die baan is om een aantal redenen geen succes geworden, ik heb het een goed jaar volgehouden. Ik verdiende veel geld maar ik was niet op mijn plaats in de projectontwikkeling. Ik heb ontslag genomen en ik ben mij gaan heroriënteren, zowel maatschappelijk als politiek. Ik kon toen niet bevroeden dat ik vier jaar later mijn voornaamste bron van inkomsten binnen de gezondheidszorg zou vinden en ik opnieuw wethouder zou worden, nu voor de PvdA in de gemeente Bloemendaal.

Maatschappelijke heroriëntatie

Bij mijn maatschappelijke heroriëntatie hebben een aantal zaken mijn keuze beïnvloed. Na een goed jaar kijken in de keuken van de projectontwikkeling en de bouw, wist ik toen dat - ondanks attractieve aanbiedingen van een aantal bouwbedrijven - mijn hart daar niet lag.⁵ Maar waar dan wel? Uit een beroepskeuzeonderzoek was gebleken dat in mij 'niet de habitus van een koopman school' en dat 'planning mij op het lijf was geschreven'. Dat gecombineerd met de ervaringen in het onderwijs, de politiek en het openbare bestuur hebben nadien richting gegeven aan mijn beroepsontwikkeling. Het zou een combinatie worden van elementen die ook al zijn terug te vinden in mijn academische opleiding.

ROGK

Een belangrijke invalshoek is mijn functie bij het Regionaal Overleg Gezondheidszorg Kennemerland (ROGK) geweest. Ik was in oktober 1974 officieel door de toenmalige staatssecretaris Hendriks geïnstalleerd als onafhankelijk voorzitter van een platform dat als proef moest dienen voor de invoering van de Wet Voorzieningen Gezondheidszorg (WVG). Het voorzitterschap van het ROGK

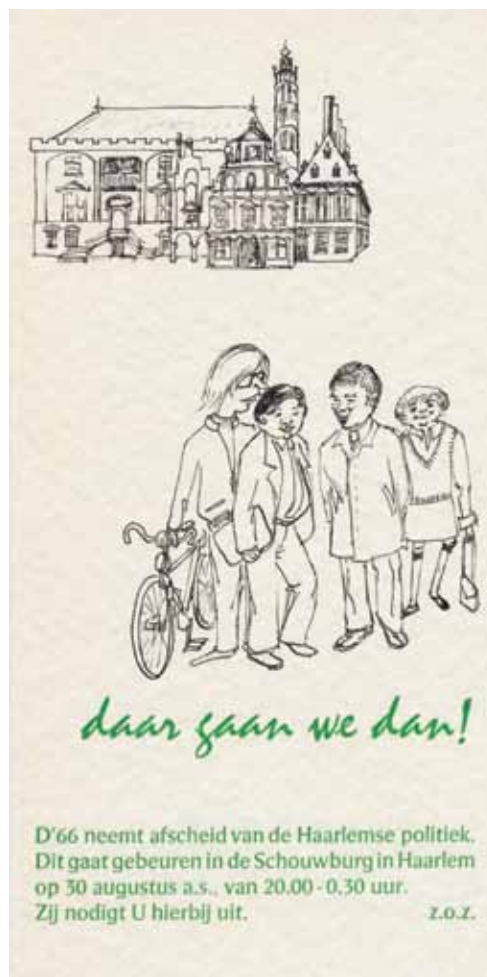
Afscheid van de Haarlemse politiek

Het college van Haarlem in 1974 bij het afscheid.

Paul Captijn, Marijcke en Dré Kraak bekijken de toekomst met een lach.

De uitnodiging voor het afscheid van D66, getekend door Rike.

Rike Ruiter, de 'moeder' van de D66 fractie.

heb ik negen jaar vervuld, in nauwe samenwerking met het bureau van het ROGK.⁶

De WVG was bedoeld om de Nederlandse gezondheidszorg in een allesomvattende structuur vast te leggen, waar overigens niets van terecht is gekomen. Dat heeft niet aan mij gelegen. Ik heb mij met de parlementaire ontwikkeling van de WVG en later met de invoering van de wet⁷ vele jaren bezig gehouden en de noodzaak van planning door de provincies en de gemeenten in diverse artikelen bepleit. De WVG is daarmee een deel van mijn leven geworden, ik kende de wet van voor tot achter, mocht optrekken met staatssecretarissen en hoge ambtenaren en werd vaak gevraagd om op congressen te spreken. Toch is de wet door het parlement in de ijskast gezet, nieuwe denkbeelden over de plaats van de overheid bij de gezondheidszorg waren daaraan debet.

Voor mijn persoonlijke maatschappelijke heroriëntatie was de WVG en het ROGK echter belangrijk omdat ik mijzelf gaandeweg realiseerde dat ik sterk ben in het planmatig denken. Op grond daarvan werd ik ook gevraagd om toe te treden tot het bestuur van de Vereniging van Strategisch Management. In 1976 heb ik een eigen Buro voor Planbegeleiding opgericht. Door het Buro, het ROGK en nog wat sociologielessen op de Noord-Hollandse Bestuursacademie en de Haarlemse Sociale Academie kon ik grotendeels in mijn eigen inkomen voorzien.

Mijn afscheid bij het ROGK in 1983 werd op een ludieke manier gevierd

Politieke heroriëntatie

Mijn politieke heroriëntatie kwam uit een onverwachte hoek. In Zuid-Kennemerland bestond vanaf de negentiende eeuw de vereniging Liefdadigheid naar Vermogen. Die vereniging zorgde voor wat extra geld voor minvermogenden en voedselpakketten tijdens de Kerst. In de jaren zestig is de vereniging omgevormd tot een instelling voor algemeen maatschappelijk werk onder de naam Algemene Vereniging Maatschappelijke Zorg (AVMZ). Gedurende mijn wethouterstijd in Haarlem is de AVMZ zich vooral gaan richten op het maatschappelijk ondersteunen van cliënten in de Haarlemse vernieuwingswijken zoals de Burgwal en het Rozenprieel. Daaruit ontstond het zogenoemde wijkgebonden maatschappelijk werk met een links politiek profiel. Maté Kuiper, hoofd maatschappelijk werker, was de vertolker van het nieuwe denken en botste met het toen zittende bestuur. Dat was zo verstandig om onder leiding van haar voorzitter Hans Bredius, officier van justitie in Haarlem, op zoek te gaan naar nieuwe bestuursleden. Zo kwamen Dré Kraak en ik op de bestuursstoel van de AVMZ. Daar zijn wij blijven zitten tot de fusie met de rooms-katholieke en protestants-christelijke zusterverenigingen een einde maakte aan deze meer dan honderd jaar bestaande zorginstelling.

In 1976 heb ik voor het bestuur van de AVMZ een nota geschreven over de sociale aspecten van de wijkvernieuwing. Dat was deels een aansluiting bij de ideeën van Maté, maar ging ook terug naar beleidsnotities die ik daarover als wethouder had geschreven. Het was mij steeds meer duidelijk geworden dat stads- en wijkvernieuwing meestal werden bekeken vanuit de hoek van de planologie en de volkshuisvesting. Wat ontbrak was een benadering vanuit het onderwijs, de maatschappelijke opbouw en het bestrijden van armoede en daarmee vaak samenhangende problematiek als werkeloosheid en alcoholmisbruik. Kort gezegd: het ging om straten en woningen en veel minder om de mensen die er leefden. Dat onderwerp heb ik toen geanalyseerd en een pleidooi gehouden om beleidsmatig de fysieke (wijk)vernieuwing te koppelen aan de sociale (wijk)vernieuwing. Mijn nota kreeg veel aandacht in het Haarlems Dagblad en bleek ook overgenomen te zijn in diverse regionale dagbladen. Voor die tijd was het kennelijk een origineel denkbeeld.⁸ Later is het begrip sociale vernieuwing gemeengoed geworden. Door het schrijven van de nota realiseerde ik mij dat ik politiek links was opgeschoven.

Mijn politieke overstap

Ik heb tot 1976 gewacht om de overstap te maken van D66 naar de PvdA. Ik had daarvoor twee redenen. In de eerste plaats had de afdeling Haarlem van D66 zichzelf opgeheven en was de landelijke partij op sterven na dood. Landelijk stemde 60% van de leden op een partijcongres in 1975, dat ik zelf heb mogen voorzitten, voor opheffing van de partij. Maar dat was statutair een te kleine meerderheid. Bij tweederde meerderheid was D66 roemloos ten onder gegaan. Nu kabbelde de partij door en is later uit de as herrezen. Ik heb daar niet op gewacht. Ik moest daarom een andere keuze maken. Dat was op zich niet moeilijk. Na het opschrijven in de nota voor AVMZ dat het bij wijkvernieuwing noodzakelijk is om werk te maken van zaken als armoedebestrijding en opheffen van maatschappelijke ongelijkheid, was het voor mijzelf duidelijk geworden dat ik dan ook de daad bij het woord moest voegen. Ik moest lid worden van de PvdA.

Ik heb op 22 juni 1976 heel impulsief een aanmeldingsbrief geschreven en dit aan Marijcke verteld voor de brief op de post ging. Haar reactie: 'weet je het wel zeker?' Ik weet niet meer wat ik toen geantwoord heb. Ik kreeg van de Haarlemse afdelingssecretaris een aardige welkomstbrief en was als lid geregistreerd. Dat is nu al weer 35 jaar geleden. Enige tijd daarvoor had ik mij bij D66 afgemeld na eerst de bijna failliete partijkas met een bedrag gesteund te hebben. Ik heb mijn lidmaatschap van D66 dat negen jaar heeft geduurd en mij veel voldoening heeft geschonken daarmee voor mijn eigen gevoel op een waardige manier afgesloten. Het is een erg mooie tijd geweest.

Wethouder in Bloemendaal

Omdat ik kort na mijn politieke verhuizing ook verhuisd ben van de Bloemveldlaan 58 in Haarlem naar de Vrijburglaan 29 in Overveen, werd ik lid van de afdeling Bloemendaal van de PvdA. Ik heb mijzelf in de ledenvergadering gepresenteerd en mijn lidmaatschap van de PvdA gemotiveerd. Daar werd gemengd op gereageerd. Een aantal leden bekeek mij met argusogen. 'Een vreemde eend in de bijt?' Die situatie heeft gelukkig niet lang geduurd, ik werd snel geaccepteerd, waaraan wellicht ook heeft bijgedragen dat ik in Overveen ben opgegroeid en ik al veel leden van de PvdA Bloemendaal kende en zij mij.

De PvdA in Bloemendaal was goed georganiseerd, had goede raadsleden voortgebracht en was een gewaardeerde politieke partner geworden in het college van B en W. Vooral het overtuigde sociaal democratische

De collegezaal van Bloemendaal ¹⁰.

Het gerestaureerde tegeltableau Het Vikingschip. Kareolkenner Jet Slagter geeft uitleg.

denken van mensen als Harry Peschar⁹, Harry Stapel en Jan de Korte heeft de PvdA in Bloemendaal veel krediet verschaft. Op die politieke goodwill heb ik kunnen steunen toen ik bij de gemeenteraadsverkiezing van 1978 - samen met Jan de Korte en Irene Brullemann - werd gekozen als raadslid en kort daarna als wethouder. Ik ben nadien nog driemaal als wethouder herkozen waardoor ik de PvdA zestien jaar lang in het college van Burgemeester en Wethouders van Bloemendaal heb vertegenwoordigd.

Voor de naoorlogse periode is zestien jaar een record. Er zijn raadsleden met een nog langere staat van dienst maar niet als wethouder. En dat voor iemand met een PvdA

signatuur in een van de rijkste gemeentes in Nederland met een overwegend VVD georiënteerde bevolking. Over de wethouderszetels en de portefeuillevverdeling werd vooraf onderhandeld waarbij de VVD als grootste partij altijd de leiding had. De VVD liet op die momenten zien wie het voor het zeggen heeft in Bloemendaal. Dat is tot op de huidige dag de politieke praktijk. Meestal kreeg ik de door mij gewenste portefeuille volkshuisvesting, sport en cultuur onder mijn hoede. Als mijn belangrijkste 'wapenfeiten' beschouw ik het aantal sociale huurwoningen dat in mijn tijd is gebouwd, het behoud van de tegels van Kareol, de aanleg van het Bloemendaalse kabeltelevisienet - dat later voor veel geld is verkocht - en de bouw van het Tetterode Sportcomplex. Ook heb ik jarenlang leiding mogen geven aan het toewijzen van huurwoningen aan Bloemendaalse woningzoekenden. Het zijn allemaal zaken die samen met anderen gerealiseerd zijn maar waar ik een persoonlijk stempel op heb gedrukt.

De fractie en het college

In de zestien jaar hebben er weinig personeelwisselingen in de fractie van de PvdA plaatsgevonden. Jan de Korte werd na de verkiezingen van 1990 opgevolgd door Rens van Schie en Irene Brulleman gaf in 1992 het stokje over aan Ted Blesgraaf. Ik heb dus met vier verschillende fractieleden te maken gehad, steeds in een fractie van drie personen. Dat beperkte aantal maakte de lijnen erg kort en wij hadden een bijna instinctief vermogen om van elkaar te weten hoe ieder van ons over belangrijke politieke vraagstukken dacht. Daarbij speelde ook de aanwezigheid van een of meer bestuursleden en/of lijstopvolgers een positieve rol. Die konden de mening van de politieke achterban verwoorden of soms tegenstellingen in de fractie verzoenen. Vooral Annemarijke Wooldrik, die vele jaren voorzitter van de afdeling is geweest, vervulde die rol met verve.

Ik heb plezierig samengewerkt met twee burgemeesters, Gerrit Weekhout en Harry Kamphuis en met zes VVD wethouders en met drie van het CDA. Bij de VVD zag ik de wisseling van Gerard Ebeli naar Ot Staleman¹¹ die tijdelijk werd vervangen door Fiet Heijne Makreel, die op haar beurt plaats maakte voor Yvonne van Essen om te eindigen met Hein Coebergh. Ook het VVD raadslid Ankie Broekers is een tijdlang waarnemend wethouder geweest. Bij het CDA werd Wim van der Ploeg opgevolgd door Eldo Bredius die weer werd opgevolgd door Huub Schnackers. Met geen van de collegeleden heb ik ooit een openlijk conflict gehad.

Van aversie tegen mijn politieke kleur heb ik weinig gemerkt. Achter mijn rug werd wel over 'die rooie Piet' gefluisterd maar dat ging aan mij voorbij. Dat vond ik zelfs wel aardig. Het spiegelbeeld beleefde ik vaak in PvdA kringen. Als ik bij een voorstelronde meldde dat ik wethouder was in Bloemendaal, werd er steevast gelachen. 'Dat kon toch niet waar zijn'. Een mooie illustratie van wat sociologen benoemen als beeldvorming, vooroordeel en stereotype.

De steun van de PvdA afdeling

Iedere gemeenteraadsverkiezing was het weer spannend of ik als wethouder herkozen zou worden. Dat was vooral afhankelijk van het aantal zetels dat de PvdA behaalde. Twee zetels waren redelijk vast, maar de derde zetel was meestal een restzetel. Het is vier keer gelukt om de derde zetel in de wacht te slepen. Maar dat ging niet vanzelf. Daarvoor heeft de afdeling Bloemendaal hard moeten werken. De verkiezingstijd was steeds spannend, vermoeiend, soms emotioneel, maar vooral erg samenbindend. Zeker een kwart van de afdeling ging onvermoeibaar langs de huizen om aandacht te vragen voor de PvdA. Vanaf 1982 ging dat gepaard met het aanbieden van een plantje. Of het enige meerwaarde heeft gehad voor het verkiezingsresultaat valt niet na te gaan. Een feit is dat slechts weinig burgers deze PvdA-geste weigerden aan te nemen en het vaak een goede 'binnenkomer' was voor een gesprek over de plaatselijke politiek. En daar gaat het bij gemeenteraadsverkiezingen om. Ook werd het wel op prijs gesteld dat wij de kiezers thuis gingen opzoeken. Dat gold zeker voor mijzelf. In de loop van de jaren kenden veel mensen mij vanuit verenigingen, de huisvestingssprekuren of gewoon vanuit de krant of het weekblad. Ik merkte dat men het waardeerde dat je liet blijken dat de rollen nu omgedraaid waren. Niet zij hadden jou nodig, maar jij hen. Los van het electorale effect gaf het gezamenlijk door een buurt trekken ook veel onderling plezier. Een volgauto vol met potjes, een mand met potjes aan je arm, aanbellen en je verhaal doen. Na afloop van de ochtend of de middag doken wij met alle canvassers (want zo heten de politieke colporteurs) de kroeg in voor een biertje en sterke verhalen.

Zwart maken

Foto's en drukwerk waren de belangrijkste ingrediënten van de verkiezingscampagnes. Dat is lokaal nog steeds het

Verkiezingsbord in onze tuin. Wie lijkt op wie?

Het was die dag warm. Rinske Schoorl en Annemarijke Wooldrik stoppen de plantjes in potjes.

Het potje met mijn naam en de PvdA.

De fractie van de PvdA in 1982: Jan de Korte, Irene Brulleman en ik.

De fractie van de PvdA in 1990: Rens van Schie, Irene Brulleman, Ted Blesgraaf en ik.

geval. In een van de verkiezingsjaren werd een prachtige kleurenfoto van mij gemaakt voor een levensgrote verkiezingsposter. Dat was iets nieuws, met je hele lijf hangen op de gemeentelijke verkiezingsborden. De foto's waren geplakt op dik karton en voorzien van een plastic afdeklaag. Het probleem was echter dat de poster zo zwaar was geworden dat er schroeven aan te pas moesten komen om de beeltenis op het verkiezingsbord vast te zetten. Op een avond gingen wij de gemeente rond om de borden op te hangen. Appie Bosch was daarbij de 'voorman' en wij volgden zijn instructies.¹² Het bord in Overveen hing ongeveer tegenover de toenmalige garage van Van Wijk op de Bloemendaalseweg in Oud-Overveen. Kennelijk was het boren en schroeven opgevalen bij omwonenden die niets op hadden met de PvdA. Toen wij op de terugweg het bord passeerden, was het beeld onzichtbaar gemaakt door een zwarte spuitbus. Iemand had zich op mij uitgeleefd. Het bord is blijven hangen tot na de voor ons succesvol verlopen verkiezingen. Overigens een van de weinige incidenten in al die verkiezingsjaren.

SAN

Kort voor mijn intrede in de Bloemendaalse gemeentepolitiek kreeg ik de vraag om een landelijke pressiegroep op te zetten voor zelfstandige huisartsenlaboratoria die door de toenmalige landelijke overheid niet voor vol werden aangezien. Dat heeft geleid tot de vereniging Samenwerkende Artsenlaboratoria in Nederland (SAN). Die is uitgegroeid tot een erkende brancheorganisatie van huisartsenlaboratoria en diagnostische centra. Mijn naam is te vinden in de oprichtingsakte van de SAN in 1977. In de eerste periode was ik adviseur, daarna coördinator en weer later kreeg ik de titel directeur. Dat ben ik meer dan vijf en twintig jaar geweest. Hoewel ik qua opleiding een vreemde eend was binnen de wereld van de huisartsendiagnostiek en de klinische chemie, voegde ik daar toch ook iets aan toe: kennis van politieke processen en bestuurlijke ervaring.

Het landelijke kantoor was gevestigd in mijn woonhuis en de verschillende organen van de SAN vergaderden meestal in Utrecht, Nulde of Zwartsluis, landelijk centraal gelegen plaatsen. Ik ben ook vele jaren voor de SAN de vertegenwoordiger geweest in Kamer I van het Centraal Orgaan Tarieven Gezondheidszorg (COTG, later omgedoopt tot CTG), waar de financiële condities voor de ziekenhuiszorg en de (laboratorium)diagnostiek werden voorbereid. Ik deed verder voor de SAN alle beleidsvoorbereidingen en afhandelingen van besluiten van

de ledenvergadering en het bestuur. Door mijn politieke ervaring en veelvuldige contacten met landelijke en provinciale gezondheidszorginstellingen heb ik mijn waarde voor de SAN bewezen. Omgekeerd kon ik ervaringen binnen de SAN en haar leden vaak weer goed gebruiken voor mijn politieke netwerk. Hoewel dat zo niet genoemd werd, was mijn positie te vergelijken met een algemeen secretaris, die veel samenwerkte met commissies van leden en ondersteund werd door een vaste secretaresse, Joke Eldering-Brautigam.

Joke en ik hebben in november 2003 afscheid genomen van de SAN tijdens een bijeenkomst in de Orangerie op het landgoed Elswout in Overveen. Ik heb veel aan de SAN te danken gehad. Ik kon het werk van de SAN goed combineren met mijn langdurige wethouderschap in Bloemendaal. Ik bewaar goede herinneringen aan de samenwerking met de achtereenvolgende voorzitters, Alle Groen, Wim van der Slik, Frits Schuurman en Wim Rutten. Ook met veel andere leden in het bestuur en de ledenvergadering heb ik een goede relatie opgebouwd. Dankzij de studiereizen van de SAN, die ik meestal zelf organiseerde, heb ik veel van Europa, de Verenigde Staten van Amerika en Canada gezien en beleefd. Op zoek naar nieuwe vormen van diagnostiek, leerden wij de specifieke kenmerken kennen van de gezondheidszorg in de verschillende landen en deze toe te passen op de visie van de SAN over haar toekomst.

Dubbele baan

Vanwege het aantal inwoners is Bloemendaal een gemeente met part-time wethouders. Door de combinatie met mijn parttime baan bij de SAN werkte ik echter meer dan een normale werkweek. Naast de normale dagdelen was ik vaak in de avonduren op pad en ook het weekeinde vroeg om representatie of voorbereiding van de collegevergaderingen. Ik heb dat zestien jaar kunnen volhouden omdat mijn beide 'kantoren' (huis en gemeentehuis) op loopafstand van elkaar liggen en ik in beide locaties secretariael uitstekend werd ondersteund. Joke Eldering voor de SAN en achtereenvolgens Ria Hesselman, Tineke Pesman en Evelien Bakker op het gemeentehuis zorgden er – vaak in onderling overleg – voor dat ik geen omkijken had naar mijn agenda en het maken van afspraken. Zo ontwikkelde ik een uiterst efficiënte werkwijze met een minimum aan rijtijdverlies. Omdat ik met Joke ben meegegroeid in het gebruik van de computer (vooral tekstverwerking) was ik al heel vroeg in staat om zelf mijn weg op dat ondersteunende apparaat te vinden.

Hoogtepunten van de SAN

Voorzitter Wim van der Slik spreekt in het Teijlers museum in Haarlem bij de presentatie van een van de SAN boeken.

Alle SAN leden op excursie in Spanje, klaar voor de rafting.

Michiel probeert Joke en mij bij ons afscheid in 2003 het SAN gevoel te laten beleven.

Tegenwoordig is het heel normaal dat een wethouder beschikt over een beeldscherm op zijn werkkamer. In mijn tijd was dat nog niet het geval, maar mijn computer stond toen al wel op mijn kantoor thuis.

Het verklaart ook waarom ik in die drukke zestien jaren zo veel stukken voor de SAN en artikelen in vakbladen heb kunnen schrijven. Veel teksten zaten in mijn hoofd en kon ik dicteren aan Joke die dat stenografeerde en uittipte via het tekstverwerkingsprogramma, zodat ik dat weer kon bewerken en corrigeren. Het enige probleem was om zicht te houden op de veelheid aan onderwerpen waar ik mij mee bezig hield. Dat maakte ik zelf moeilijk door naast de gemeente en de SAN ook nog deel te willen uitmaken van veel externe organisaties en besturen (zoals ROGK, VNG, gewest Zuid Kennemerland, Bestuursacademie Noord-Holland, Ondersteunings Instituut Noord-Holland, COTG, sportcomplex Tetterode e.d.). Ook was ik in die tijd nog docent maatschappijleer en bijzonder bestuursrecht gezondheidszorg aan de Bestuursacademie. En verder vond ik het leuk en eervol om zo nu en dan gevraagd te worden om als ambtenaar van de burgerlijke stand een huwelijk te voltrekken. Als oplossing voor een dreigende overbelasting hield ik nauwkeurig een lijst bij van onderwerpen die ik zelf wilde voorbereiden en afhandelen, en onderwerpen die ik kon overlaten aan ambtelijke medewerkers, maar waar ik wel de politieke verantwoordelijkheid voor bleef dragen. Zo was het mogelijk om veel hooi op mijn vork te nemen zonder daaronder te bezwijken.

Trouwambtenaar.

Loco- en waarnemend burgemeester

In iedere gemeente is een plaatsvervanger voor de burgemeester. Voor een korte periode heet dat loco-burgemeester, voor een langere afwezigheid waarnemend burgemeester. In de ambtsperiode van Gerrit Weekhout en Harry Kamphuis ben ik vele jaren (eerste) loco-burgemeester geweest. Tussen het afscheid van Gerrit Weekhout eind augustus 1990 en het aantreden van Harry Kamphuis half december 1990 mocht ik als waarnemend burgemeester fungeren. De meeste keren kon ik op routine de vervanging regelen. Ik kende de gemeente, de ambtelijke organisatie en de vergaderprocessen van de gemeenteraad en van B en W. Vooral het waarnemerschap betekende echter een drukke tijd. Tegelijk directeur van de SAN, wethouder en waarnemend burgemeester. Ik was dan ook blij dat ik Harry in december de ambtsketen kon overdragen. Het waarnemerschap was wel heel leerzaam, bijvoorbeeld het driehoeksoverleg tussen de gemeente Bloemendaal, Justitie en de gemeentepolitie.

Kraken en ontruimen

De kennis van het driehoeksoverleg was nuttig toen ik in 1993 als loco-burgemeester te maken kreeg met een voor Bloemendaal uniek fenomeen: het kraken en laten ontruimen van een villa in het dorp Bloemendaal. Ook het vervolg was bijzonder. Op de hoek van de Bloemendaalseweg en de Parkweg staat een kapitale villa, genaamd 'Duin-Ouwe', een rijksmonument dat oogt als een Zwitserse chalet. Dat komt vooral door het oplopende grasveld en de houten ornamenten aan dak en balkons. Het is lang eigendom geweest van de Radiogemeente van dominee Toornvliet, een stichting die het pand in gebruik had als radiostudio, cursusruimte en ontmoetingsruimte. Dominee Toornvliet was eerder voorganger in de Gereformeerde Kerk in Bloemendaal, die sinds vele jaren zondags kerkdiensten uitzendt onder de naam Radio Bloemendaal. Op enig moment is er ruzie gekomen tussen de kerk en dominee Toornvliet die daarna voor zich zelf is begonnen als radiodominee.

In de zomer van 1993 heeft de Stichting Radiogemeente besloten om te stoppen met haar activiteiten en het pand Parkweg 18 te verkopen. Met een nieuwe eigenaar had men het koopcontract getekend en in afwachting van het afronden van de transactie toonde het pand verwaarloosd, verveloos en ogenschijnlijk onbewoond. Dat trok de aandacht van de kraakbeweging waarvan een aantal 'leden' het pand op maandag 9 augustus 1993 hebben gekraakt.

Burgemeesters

De laatste gang van burgemeester Gerrit Weekhout naar de Raadszaal bij zijn afscheid in 1990.

Met ambtsketen en een blauw oog leid ik de nieuwe burgemeester Harry Kamphuis naar de Raadszaal.

Tijd voor vrolijkheid bij Gerrit en Marijke.

Mijn laatste optreden als waarnemend burgemeester.

Maandagmiddag heb ik nog een poging gedaan om serieus met de krakers in gesprek te komen. Dat werd geweigerd, ik werd niet toegelaten tot het pand en kon slechts aan de buitenkant van het hek van gedachten wisselen met iemand van wie ik begreep dat hij de groep krakers juridisch bijstond. Dat gesprek leidde niet tot enige toenadering. Daarop vond een overleg plaats tussen de aangewezen Officier van Justitie, de plaatsvervangende districtschef van de politie, de nieuwe eigenaar van het pand, een vertegenwoordiger van de verkopende Stichting Radiogemeente, en ikzelf als loco-burgemeester. De Officier van Justitie vond het uitzetten van de krakers op grond van de feiten en ontruimingscriteria gerechtvaardigd. Mijn rol was vervolgens om bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken een verzoek in te dienen tot bijstand van de Mobiele Eenheid. Ook maakte ik samen met de Officier van Justitie en de plaatsvervangende districtschef van de politie deel uit van het beleidscentrum dat op dinsdag 10 augustus 1993 de uit te voeren actie begeleidde.

Op dinsdagochtend ben ik vroeg opgestaan om het schouwspel van dichtbij mee te maken. De ontruiming mocht niet eerder plaats vinden dan om 06.00 uur i.v.m. de zonsopgang. Vooraf had een politiewaarnemer de situatie nauwkeurig in kaart gebracht. Het werd een snelle ontknoping, het binnendringen door de Mobiele

Het gekraakte en ontruimde pand 'Duin-Ouwe'.

Eenheid via de serre en het dak gebeurde binnen een paar minuten. De krakers waren zo verrast door de actie dat zij zonder tegenstand en op vrijwillige basis het pand verlieten. Daarmee werd een gerechtelijke procedure voorkomen en werden de krakers om 6.45 uur met al hun spullen en voertuigen over de grens van Bloemendaal gezet. Ik maakte mij vooraf zorgen over een mogelijke geweldsescalatie, maar dat is gelukkig uitgebleven. De operatie 'Duin-Ouwe', zoals de code naam luidde, is door de politie zo geruisloos en efficiënt uitgevoerd dat ik het gevoel had naar een film gekeken te hebben.

Het vervolg

Dinsdagavond filosofeerden Marijcke en ik over het schilderen van onze gang op de begane grond. Die moest volgens Marijcke maar eens opgefrist worden met een blauwe kleur. De volgende ochtend hoorde ik wat stemmen voor het raam van onze slaapkamer, het was nog vroeg en ik besteedde er geen aandacht aan. Bij het wakker worden viel het mij op dat er een glazen pot met blauwe verf op ons bed lag. Kennelijk had Marijcke het nodig gevonden om mij te herinneren aan ons gesprek over het verven van de gang, dacht ik. Bij het verlaten van de slaapkamer rook ik een penetrante geur en toen ik de trap was afgedaald naar de begane grond ontdekte ik de oorzaak.

De mat voor de voordeur was besmeurd met een stinkende substantie van stront en olie. Die was via de brievenbus naar binnen gekomen. Dezelfde substantie bleek ook gestort te zijn in het portiek en in de vijvertjes van de zijtuin. Verder zag ik verschillende blauwe verfplekken op onze voorgevel. Volgens een rechercheur van de Bloemendaalse politie was het niet te bewijzen maar was het vermoeden groot dat het een wraakactie van de kraakbeweging betrof. Hij zei er nog bij dat de krakers altijd werken met milieuvriendelijke verf op waterbasis zodat de vlekken vanzelf wel zouden verdwijnen. Dat verhaal klopte niet. Ik heb nog steeds een blauwe plek hoog in de voorgevel die mij herinnert aan de krakers. Dat zij het geweest moeten zijn werd wel duidelijk toen bleek dat ook de woning van de Officier van Justitie en de auto van de nieuwe eigenaar van Parkweg 18 die nacht bewerkt zijn.

Het mysterie van de glazen pot blauwe verf kon daarna worden opgelost. Niet Marijcke had de pot naar onze slaapkamer gebracht maar de krakers hadden de pot naar binnen gegooid. Het was hun bedoeling geweest dat de glazen pot uiteen zou spatten tegen het raam. Dat is niet

gebeurd omdat het raam open stond wat zij niet hebben opgemerkt. De pot is via het gordijn op ons bed beland en heel gebleven. Een geluk bij een ongeluk. Wij hebben de pot verf niet gebruikt voor de verfbeurt van de gang maar die wel moeten voorzien van een nieuwe vloerbedekking en mat. Wij hadden even genoeg van de kleur blauw. Wel heb ik door de kraakaffaire een unieke ervaring kunnen toevoegen aan mijn bestuurlijke loopbaan.

De rol van Marijcke

Ik genoot van de vrijheid om zelf mijn dagindeling te kunnen bepalen. Ook sprak de veelzijdigheid van de onderwerpen en de vele contacten mij erg aan. Ik kan mij nu niet meer voorstellen hoe het mij het lukte om aan alles voldoende tijd te besteden en tot tevredenheid van anderen te kunnen functioneren. Wel denk ik dat ik in die tijd roofofbouw heb gepleegd op mijzelf en het gezin. Het is vooral aan Marijcke te danken geweest dat het niet uit de hand is gelopen. Naast haar eigen baan zorgde zij voor het huishouden en de contacten met de kinderen, familie en kennissen. Door mijn kantoor was ik relatief veel thuis - een positief element - maar ik was desondanks meer bezig met mijn veelzijdige 'beroep' dan met het huisgezin. Maar Marijcke hield mij bij de les, het moest niet te gek worden. Daarom namen wij ruim de tijd om met vakantie te gaan. Ik zorgde er dan wel voor dat ik geen raadsvergaderingen miste; dat is in de zestien jaar misschien een of twee maal gebeurd.

Tijdens de vakanties was ik in staat om helemaal los te komen van het werk. Dat lukte niet meteen. Wij reden met auto en caravan lange stukken naar Frankrijk en ik betrapte mij er op dat ik tijdens de heenreis veel praatte over mensen en onderwerpen uit mijn werk. Dat moest weg uit mijn hoofd. Ook sliep ik de eerste dagen van de vakantie extreem vaak en lang. Daarvoor hadden wij in Nancay, een gemeente camping in de Solonge, een mooi startpunt. Midden in een bos kwam ik tot rust. Na drie dagen niets doen begon onze vakantie pas echt. Terug in Overveen verliep het proces precies omgekeerd. Drie dagen werken en ik was het vakantiegevoel al weer kwijt.

Marijcke zorgde er ook voor dat ik mijzelf ben gebleven in het bestuurlijke circuit. Ongewild word je als wethouder op een voetstuk geplaatst. Je tijdelijk door de gemeenteraad toegekende gezag leidt vaak tot een overdreven vorm van ontzag bij de burgers voor je functie, los van de persoon. Dat moet je relativeren, je bent slechts een voorbijganger, iedere vier jaar of eerder kun je als wethouder worden

weggezet. Bij de relativering heeft Marijcke mij steeds geholpen. 'Blijf jezelf, ze nemen je maar zoals je bent', zei ze vaak als ik weer eens een moeilijke vergadering of gesprek inging. Ik nam dat ter harte, maar ik merkte wel dat het niet steeds positief uitpakt. Er zijn structuren (en mensen!), voor wie de formele roleisen leidend zijn en die juist schrikken van al te veel relativering.

Mijn afscheid als wethouder

In de herfst van 1993 heb ik - na overleg met Marijcke - besloten om mij niet meer kandidaat te stellen voor een volgende gemeenteraadsperiode. Ik vond vier raadsperiodes genoeg. Het werk van de SAN was toegenomen en daarmee steeds moeilijker te combineren met een politieke functie als raadslid en wethouder. Ik heb mijn beslissing besproken met het afdelingsbestuur van de PvdA, dat mij daarbij steunde. Een moeilijk moment in mijn leven, maar het was wel een overwogen besluit. In mei 1994 kreeg ik een prachtig afscheid: veel warme woorden

Afscheid als wethouder van Bloemendaal

De gemeenteraad in 1994.

Moeder en zoon.

Vrienden.

en cadeau's van de ambtenaren, een horloge met inscriptie van de gemeenteraad, een gloedvolle toespraak van Harry Kamphuis, de erepenning van de gemeente Bloemendaal en een lintje van de Koningin. Drie dagen later heb ik veel handen geschut van mensen uit de burgerij. Als slot zijn wij met familie en vrienden neergestreken in het Chinese restaurant Kam Kwung op de Bloemendaalse weg 333, dat ik voor deze gelegenheid had afgehuurd. Een prachtige, emotionele gebeurtenis, die mij - in detail - is bijgebleven.

NOTEN

1 Leden waren: Prof. Dr. T.T. ten Have, D.H.Schmüll, E.C.W.H. de By, C.P. de Smit, C.Kool, ing. J.D. Riethof, E.Kupers en Mr. A.G. Lissauer.

2 De naam Osdorper Schoolgemeenschap is later veranderd in Osdoper Scholengemeenschap en heet nu Calandlyceum en is nog steeds gevestigd in Osdorp, stadsdeel Nieuw West.

3 Van links naar rechts: Dirk Spek, Daaf Geluk, Ton Thuis, burgemeester de Gou, secretaris Meijnsing, Wim van Liemt, ikzelf, Piet Voskuilen.

4 Op 24 november 1973 had D66 een partijcongres gepland waar onder meer de progressieve samenwerking en de plaatsbepaling van D66 behandeld zou worden. Ter voorbereiding van het congres had het partijbestuur stukken geproduceerd die weinig aanknopings boden voor een werkelijke koersverlegging. Daarom had ik zelf een uitvoerig congresstuk geschreven met een analyse en een mogelijke oplossing. Het stuk werd mede ondertekend door de Haarlemse D66 leden Jan Veldhuizen, Dré Kraak, Pieter Karsdorp en Rike Ruiter. Het stuk werd echter door het partijbestuur geweigerd omdat het lang was en het te veel geld zou kosten om het op te nemen in de zogenaamde congres-Democraat. Het stuk is in een verkorte vorm wel opgenomen in NRC Handelsblad. De dag voor het congres stond op de opiniepagina een kop met kleine letters: 'Heeft D'66 met het "krankzinnige avontuur" met Den Uyls PvdA zijn identiteit verloren?' Groot gedrukt was de kop: 'Perspectief voor D'66: liberaal-progressieve partij. Door het ontbreken van een congresstuk en het niet door iedereen gelezen artikel in NRC Handelsblad, had ik mij voorbereid op een uitgebreide uiteenzetting van mijn analyse en voorstel. Dat werd door de congresleiding niet toegestaan. Mijn betoog vond mede daardoor weinig weerklank bij de aanwezige congresgangers. De tijd was nog niet rijp voor het formuleren van een nieuwe plaatsbepaling van D66, de ideologie en het onderscheid met andere progressieve partijen.

5 Overigens heb ik ook geleerd dat gemeenten in die tijd zich onvoldoende realiseerden hoe zij tegenspel moesten bieden aan de projectontwikkelaars en bouwondernemingen. Meestal kwam men niet

verder dan een totale afwijzing van de externe projectontwikkeling. Daarbij werden ook de kansen die (bonafide) projectontwikkelaars en bouwers boden (en bieden) niet benut. Op grond van mijn ervaringen heb ik in het blad *Bouw* een artikel geschreven over de condities waaronder een gemeente gebruik kan maken van projectontwikkelaars. Zie: 'Projectontwikkelaar en gemeente op contract laten samenwerken', *Bouw*, 21 februari 1976. Bij de ontwikkeling van Vogelenzang-Oost door Smits bouwbedrijf zijn deze ervaringen toegepast.

6 Fred Lijdsman was de eerste directeur. Hij is opgevolgd door Bert Gerritse. Maria Buyen was aangetrokken voor de coördinatie van alcohol- en drugsproblematiek en Nelleke Krug om een nieuw beleidsterrein, de Gezondheidsvoorlichting en Opvoeding (GVO) te ontwikkelen. Zij werden ondersteund door Yvonne, Gerard, Simone en Marjan.

7 Na de vaststelling van de WVG door het parlement, heeft de regering in een aantal proefregio's de nieuwe wet uitgezet. Kennemerland was een van de proefgebieden. In die tijd was ik als portefeuillehouder gezondheidszorg van het Dagelijks Bestuur van het gewest Zuid-Kennemerland nauw bij de invoering betrokken. Staatssecretaris Dees heeft medio 1988 namens de regering de invoering van de WVG stopgezet. Als politiek verantwoordelijke heb ik mij ernstig gestoord aan de wijze waarop Dees dat heeft gedaan. Daarover heeft het gewest een stevige brief aan hem gestuurd, opgesteld door de secretaris John van Tienen, wat gevolgd werd door een interview met mij in het Haarlems Dagblad van 12 juli 1988. In de brief werden termen gebruikt als 'bestuurlijk onfatsoen', 'een regelrechte slag in het gezicht' en 'bestuurlijke lafheid'. Geen alledaagse terminologie voor de communicatie tussen overheidsorganen. Ik heb er op gewezen dat Dees wel voortdurend op het televisiescherm verscheen om te participeren in de glorie van het Nederlandse voetbalelftal dat Europees kampioen was geworden, maar niet de moeite nam om persoonlijk uitleg te geven over zijn verstrekende besluit. Ik citeer uit het Haarlems Dagblad: 'En dan zie je Dees daar als een super BoBo rondhupsen en Gullit omarmen, terwijl er tegelijkertijd een brief naar de regio gaat, waarmee mensen die jarenlang met grote inzet aan een project hebben gewerkt als oud vuil aan de kant

worden gezet'. De toon van de brief en mijn interview werden niet door alle bestuurders gewaardeerd. John van Thienen en ik hebben echter nooit een moment van spijt gekend over onze actie. Na een juridische procedure tegen het Ministerie van Volksgezondheid over onbehoorlijk bestuur, is het gewest in het gelijk gesteld. Het 'onfatsoenlijke' gedrag van de staatssecretaris heeft de Staat driekwart miljoen gulden gekost.

8 In de Volkskrant van 28 juli 2011 beschrijft Marcel van Dam in zijn column 'Op weg naar apartheid' de gevolgen van de in 1977 door mij gesignaleerde problematiek. Mensen met de laagste inkomens en de laagste opleiding wonen in goedkope huurwoningen in de oude stadswijken. Zij hebben relatief vaker te maken met een veelvoud van problemen zoals slechte gezondheid, opvoedingsproblemen, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, armoede, verslaving en criminaliteit. Het huidige volkshuisvestingsbeleid zal volgens van Dam leiden tot een versnelde segregatie van de Nederlandse bevolking. Van Dam: 'Mensen met hogere inkomens trekken weg uit de oude stadswijken'. Daarmee ontstaat een tweedeling: de 'rijken' in koopwoningen met beter onderwijs en betere zorg in de betere buurten versus de 'armen' in de oudere stadswijken. Van Dam: 'De moderne apartheid is in opmars.'

9 Van alle partijgenoten uit Bloemendaal is Harry Peschar wel de degene die op de achtergrond de meeste invloed op mij heeft gehad. Door zijn scherpzinnigheid werd je op afdelingsvergaderingen bij de les gehouden. Hij was ook een subliem corrector van stukken die ik voor de partij schreef. Hij gaf in heldere bewoordingen aan wat er volgens hem veranderd moest worden in de tekst. Dat gebeurde steeds met een pennetje of potlood (hij werkte niet met een typemachine of computer). Ik nam dat meestal van hem over. Ondanks zijn enorme staat van dienst voor de sociaal-democratie, bleef Harry eenvoudig, aardig en niet te beroerd om ook het politieke handwerk te doen door in de verkiezingstijd foldertjes te verspreiden en te canvassen.

10 Naast mij: Wim van der Ploeg, Gerrit Weekhout, secretaris Hietbrink en Ot Staleman.

11 Van de vele herinneringen aan wethouders springt die er met Ot Staleman (VVD) wel uit. Ot Staleman woonde bij mij in de laan en ik kende hem al als jongeling van de hockeyclub Bloemendaal. Hij kon in het college enorm te keer gaan uitgaande van zijn gelijk en trof in mij dan een uitstekende sparringpartner. Als er een microfoon in de collegekamer had gestaan, zou de burgerij hebben kunnen genieten van onze discussie die vaak het karakter had van een partijtje geestelijk worstelen. Ogenschijnlijk leken wij mijlener uit elkaar te staan. Maar Ot en ik respecteerden elkaar dusdanig dat wij nooit echt ruzie hebben gemaakt. Na afloop van de collegevergaderingen liepen wij broederlijk met elkaar op naar onze huizen terwijl wij dan niet meer over gemeentezaken spraken. De verhouding met Ot was een goed voorbeeld van wat ik in die tijd aanduidde met vriend-feind. In de politiek ben je elkaars concurrenten, dat moet ook naar buiten blijken, maar tegelijk kun je in een politiek systeem (waaronder een college van B en W) alleen goed functioneren als je zorgt dat je de concurrentie in evenwicht houdt met positieve persoonlijke gevoelens en waardering.

12 Aan Appie Bosch heb ik veel te danken gehad. Hij regelde voor de PvdA vrijwel alle praktische zaken van de gemeenteraadsverkiezingen. Hij verzorgde de verkiezingsbiljetten voor de gemeentelijke borden en voor de leden om thuis op te hangen. Ook bij het transport van de verkiezingsplantjes was hij een onmisbare schakel. Wellicht nog belangrijker was zijn electorale inbreng. Appie was van beroep rietvlechter maar is als arbeidstherapeut jarenlang werkzaam geweest in het Provinciaal Ziekenhuis (PZ) in Bloemendaal. Hij kende alle psychiatrische patiënten die ook hem kenden. Dat was voor de

Bloemendaalse PvdA van groot belang. De patiënten stemden bij de gemeenteraadsverkiezingen – mede door hem - namelijk in grote meerderheid op de PvdA. Appie stond op de verkiezingslijst en kreeg veel voorkeurstemmen. Maar ook in zijn buurtje dicht bij PZ was Appie erg bekend en goed voor veel stemmen op de PvdA. De combinatie van beide elementen zorgden voor een stabiele aanhang voor de PvdA in Bloemendaal Noord/Duinlustpark. Ik denk niet dat ik zonder de steun van Appie zestien jaar wethouder gebleven zou zijn.

Appie Bosch (rechts) samen met zijn echtgenote Tina en Ger Pool na de succesvolle verkiezingen in 1982.

Dankwoord

Dankwoord

Voor het doorlezen van het manuscript en het geven van commentaar en goede raad ben ik Anike van der Ham, Pim en Ans van der Ham en Anneke van Gessel erkentelijk. Zij hebben niet alleen gekeken naar de inhoud, maar ook naar stijl en woordkeus van de tekst. Het hoofdstuk Het Friese avontuur is door Henk Oostland uit Oosterwolde aangevuld met namen en feiten die ik niet goed meer wist.

Het juiste gebruik van de Nederlandse taal is soms een probleem. Spelling werd steeds gecontroleerd door het raadplegen van de laatste versie van *Van Dale, Groot Woorden boek Der Nederlandse Taal*. Problemen had ik bij het gebruik van komma's en voorzetsels bij eigennamen. Daarvoor heb ik het *Stijlboek* van de Volkskrant uit 1992, het boek *In Goed Nederlands* van Jan van de Pol uit 1993 en de *Woordenlijst van de Nederlandse taal* geraadpleegd. Omdat er vele uitzonderingen op de regels bestaan, heb ik bij twijfel mijn eigen keuze gemaakt. In bovengenoemde naslagwerken worden enerzijds nauwkeurige richtlijnen gegeven, maar wordt tegelijkertijd gewaarschuwd tegen overdadig gebruik van komma's en hoofdletter- omdat het de tekst onrustig maakt -. Het toeval wil dat in de familienamen van Marijcke en mij vaak het voorzetsel Van/van voorkomt. (van der Ham, van het Schip, van Gessel). Omdat het een familieboek betreft heb ik de vrijheid genomen om na de aanduidingen familie, gezin, grootouders, opa, oma, pa, ma, kinderen, kleinkinderen, broer en zus steeds te werken met een kleine letter. Dat voelt het beste. Bij andere namen heb ik (meestal) de *Woordenlijst van de Nederlandse taal* gevolgd.

Voor het (oudere) fotomateriaal heb ik geput uit het familiearchief en een enkele maal uit het vroegere fotoarchief van de gemeenten Bloemendaal en Haarlem. Hedendaagse foto's zijn door Michiel van der Ham, Anneke van Gessel of door mijzelf gemaakt. Verder heb ik een aantal foto's mogen overnemen uit het boek *Och, heden ja!*, een fotoselectie uit het archief van de Historische Vereniging Oosterwolde en omgeving van november 2007. De meeste foto's zijn gescand door de firma Vorm op Maat in Overveen, waarbij Christiaan Patijn veel werk heeft verzorgd. De lijst met namen van familieleden is tot stand gekomen door bijdragen van velen. Bij de neven en nichten heb ik de kolom, gehuwd/relatie met, niet ingevuld omdat een aantal gegevens ontbreken.

Ik ben zo vrij geweest om gedichten over te nemen van Ed Hoornik en Willem Wilmink. Ik ben niet alleen een bewonderaar van beiden, maar er ligt ook een persoonlijke verbinding met Marijcke en mij. Ed Hoornik was een collega van de moeder van Marijcke bij het Algemeen Handelsblad. Els en Marijcke waren bevriend met Ed Hoornik en zijn gezin. Willem Wilmink was een jaargenoot van mij bij de studentenvereniging de USA. Beiden dank ik voor hun toepasselijke gedichten.

Tenslotte heeft Sandra Klercq de tekst en de foto's gemengd tot een fraaie compositie en heeft Michiel van der Ham de productie van het boek verzorgd.

Ik bedank iedereen voor de bijdrage aan dit boek.

